

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

GONDOLATOK A HIMNUSZRÓL
MÓRICZ ZSIGMOND ÉS MAGOSS OLGA
A MAGYAR NÁBOB KASTÉLYA

2022
•
I.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

57. ÉVFOLYAM, 2022. I. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
a Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Kulturális Alap
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Drabancz Róbert, Marik Sándor

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Tatár Róbert, Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.
Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107
E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com
<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.
Évi előfizetési díj 2000 Ft.
Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle nevet!
A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrássy út 45.
Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

IRODALOM

- Cs. VARGA ISTVÁN**
„Nyújts feléje védő kart”
Emlékbeszéd a Magyar Kultúra Napján 3
- BAKAJSZA ANDRÁS**
Emlékük sír a lanton még a doni halál-mező áldozataiért 15
- HAMAR PÉTER**
Dáma a talonban
„Vigyázz, kocsis, lyukas a kas...” 21
- BAKÓ ENDRE**
Pillantás Faludy György költészetére 28

TÖRTÉNELEM

- NÉZŐ ISTVÁN**
Egy alkancellár Kisvárdáról
Szögyény Zsigmond (1775–1826) 44
- HOLMÁR ZOLTÁN**
A magyar nábob kastélya Kótajban 64
- DRABANCZ RÓBERT – VITÁL ATTILA**
Vidéki rendszerváltók 1.
Az államszocialista rendszer vidéki sajtónyilvánossága
Beszélgetés Kertész Sándorral és dr. Reszler Gáborral 81

RÉGÉSZET

- PROHÁSZKA PÉTER**
Tompos Endre beszámolója a tiszabezdédi
honfoglalás kori temető feltárásáról 88

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

Zsidó egyetemet szerveztek Budapesten

95

SZÉPIRODALOM

JEAN-CLAUDE CARRIÈRE

Credo – Hiszek 2. rész

111

SZEMLE

BENE JÁNOS

„Hazánk szentje, szabadság vezére”

II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc
emlékjelei Borsitól Rodostóig

129

IMRE LÁSZLÓ

Tudományos igényű szövegkiadás máig érő tanulságokkal

Csorba Sándor új Kölcsey könyvéről

133

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

136

*

A borítókön Havasi Dóra

„*Tálpunk alatt fűtyül a szél*” I. és „*Tálpunk alatt fűtyül a szél*” II.
című 2019-ben készült akrilfestményei láthatók.

CS. VARGA ISTVÁN

„Nyújts feléje védő kart”*

Emlékbeszéd a Magyar Kultúra Napján

I.

Öröm és megtiszteltetés, hogy a jeles, nemes Szabolcs-Szatmár-Bereg megye székházában, a Bessenyei Györgyről elnevezett Nagyteremben, a magyar kultúráról, *Himnuszunkról*, legszentebb nemzeti imádságunkról beszédet tarthatok. Öröm, hogy egy gondolatfűzérben arról is beszélhetek: a kultúra és a *Himnusz* miért lett lélekellátó erőforrásunk. Céлом, hogy megosszam azt az örömet, melyet a kutatás során kaptam, amely a szeretethez hasonlóan megosztva sokasodik. Ünnepségünk az ökumené szellemében és a „jó kedvvel, bőséggel” jegyében legyen lélekemelő, közös élmény!

Irodalmunkban emberség és magyarság dallama száll a legmagasabbra. A magyar irodalom azt a magyarságot képviseli, amelynek eszménye a humánus. A magyar kultúra, Kölcsey nemes kultusza igazságra és szeretetre építve képes lelki erőt adni, bennünket a kedélyállapot magas fokára emelni. „A nemzet midőn jeleseinek szobrot emel, magának állít emlékoszlopot s midőn elhunyt jeleseit tiszteli, magát teszi tiszteletre méltóvá.” Hiszem, ez az ünnepség – az „Itt az írás, forgassátok” jegyében – a táborhegyi örömhöz hasonló érzéssel ajándékoz meg bennünket: „Uram, jó nekünk itt lennünk!”

Az ökumené alapja a *Szentháromság Egy Isten*, a *Jézus-eszmény* és a *Szentírás*, amelyről Gárdonyi azt vallotta: „Ez a könyv a könyvek könyve (...) Isten szive dobog benne.” Protestánsok is ugyanazt a *Miatyánkot* imádkozzák, mint a katolikusok. A *Hiszkegyben* ők is azt vallják: „született Szűz Máriától”. Kölcsey nagy tisztelettel viszonyult nemcsak a protestáns felekezetekhez, hanem a katolikus hithez és valláshoz is.

Az ökumené célja a keresztények közötti, szellemi-lelki egységre (com+unióra) való törekvés. Kölcsey felülemelkedett a felekezeti megosztottságon, amint költőelődje, Zrínyi is, a *concordia Christiana* (*Keresztény egyetértés/harmónia*) szellemében. Közös szellemiségű és eredetű jelmondataink: Ora et labora – Orando et laborando; Áldás, békeesség! – Istennek dicsőség! Soli Deo Gloria – Egyedül Istené a dicsőség!

A *Himnuszban* az ökumené jele Hunyadi és Mátyás király néven nevezése, akiknek katolikus hitéhez nem fér kétség. A *Himnuszban* a keresztény felekezetek között lévő teológiai különbségek ellenére, a *Szentháromság Egy Isten* (*Trinitas Sancta*) kegyelméből, megvalósult a költői, szellemi-lelki egység és teljesség.

* A Magyar Kultúra Napján, 2022. január 21-én Nyíregyházán, a Megyeházán elhangzott ünnepi beszéd írásos szerkesztett változata.

II.

Radnóti-invokációval, „Emelj fel, emlék!”, idézem fel Csokonai Bessenyeivel való találkozását. Vitéz Mihály egyszer Debrecenből Pusztakovácsiba gyalogolt (ma Bakszeg, a Berettyó partján), hogy meglátogassa a birtokán gazdálkodó idős költőt, a „bihari remetét”. Már-már attól félt, hogy eltévedt, amikor a határban találkozott egy idős emberrel. Költőhöz illően, leoninus hexameterben szólította meg: „Hallja-e kend bácsi messzé van-e Pusztakovács?” A válasz leoninus pentameterben jött: „Menjen az úr szaporán, még ma eléri korán!” Csokonai lekapta süvegét, és felkiáltott: „Bessenyei!” Jött a válasz: „Csokonai!” És megölelték egymást.

Bessenyei *Magyarság* című röpirata nemzeti műveltségünk és önismeretünk része. Nyitányának első mondata megragadó konfesszió: „Valljuk meg, hogy nagyon megszűkültünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk.” Megállapítja: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”

Arisztotelész óta az *analógia* nagy tudomány. A nyelv jelentőségére analógiás bizonyíték *Sirák* könyvének igehelye: „Minden tervnek a szív a gyökere, négy ág hajt ki belőle: a jó és a gonosz, az élet és a halál, de valamennyi fölött a nyelv uralkodik.” (Sir. 37,17–18) Bessenyei konklúziója a jelenkorban is létfontosságú: „Mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét (...), még pedig a maga nyelvével...”

Csokonai népdalgyűjtői tevékenysége mintaadó biztatás volt Kölcsey számára, aki a *Nemzeti hagyományok* (1826) című tanulmányában a nemzeti irodalomról fejt ki gondolatait. A „hagyományok” fogalmán minden olyan irodalmi és történeti emléket ért, ami a nemzet régmúltjának kulturális emlékeit őrzi. Az ősi népköltészet a „nemzeti poézist” gazdagítja. Felismeri és kimondja: a népdalok és népmesék kultúránk más módon hozzáférhetetlen, ősi rétegét szükséges összegyűjteni és tanulmányozni: „Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni; szükség tehát, hogy pórdalainkra ily céllal vessünk tekintetet.”

A herderi jóslat, a „nemzethalál” félelme a korszak legjobbrait tette sarkallta. Csokonai jeles elődök, köztük Bessenyei nyomán vallotta: „Írok a XX. vagy XXI. századnak, írok annak a kornak, amelyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmisenem.” A nemzeti létdilemma félelmét Kölcsey a *Zrínyi második énekében* fejezte ki: „És más hon áll a négy folyam partjára, / Más szózat és más keblü nép...”

Kölcsey öndefiníciója önmagáért beszél, „Büszke magyar vagyok én; keleten nőtt törzsöke fáznak”, és Ady vallomását asszociálja: „Én a jöhető veszedelemkor arra gondolnék, hogy a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.” (*Vallomás a patriotizmusról. Szabadgondolat 1913. október.*)

III.

A Magyar Kultúra Napján sarkalatos kérdés: *mi a kultúra?* – A kultúra genetikusan kötődik a *kultusz*hoz: az *Isten-kultusz*hoz, a szakralitáshoz. A kultúrába vetett hit egyént és közösséget megtartó szellemi-lelki erő. A magyar kultúra ezer év óta alapjaiban keresztény kultúra. Lényegéhez tartozik a megmaradásért folytatott, létfon-

tosságú küzdelem is. A kereszténység célja az örömhír hirdetése, de ahol megjelent, ott kultúrát teremtett. Szekularizált korunk a szakralitást tagadja, ma is palástolja, homályban hagyja.

A *kultúra* gyűjtőfogalom: a latin *colo, cultus* igéből ered. Jelentése: *művel, lakik, gondoskodik, ápol, díszít, nemesít, kiművel, tesz, készít, alkot, tisztel, nagyra becsül, imád, szentnek tart*. Fogalomköre mindent átfog, minden anyagi, szellemi, lelki értékalkotásra kiterjed. Három egymásra épülő terrénum: *agricultural/cultura agri*. A földművelés, a mezőgazdaság a nemzetgazdaság: az élet alapja. 2. A lélek művelése: *cultura animi*. 3. Az ember és közösség művelése: *cultura humani*.

Definíciókkal közelíthetünk a lényeghez. A *kultúra* fizikai, szellemi és morális létünk teljessége, több mint örökölhető tulajdonságaink, velünk született adottságaink és kifejlesztett képességeink összessége. Kós Károly szerint a *kultúra* a nemzet szellemi gerince, a nemzeti emlékezet meghatározó része. A *kultúra* több mint „művelt ész”, kitágítja, fényével beragyogja a bennünket körülvevő életteret, módot ad arra, hogy megláthassunk addig rejtett szépségeket és értékeket.

A szakralitás kérdésében tanúságtevő Ottlik Géza iránymutatása: „Ha műveinkben nincs benne Jézus, akkor semmi sincs benne” – „nem néven nevezve kell benne jelen lennie, hanem valóságosan. Ha Ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentés mozzanatokból összerakott művembe – ha másként nem, hát, mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczossága a szép hűvös patakra – akkor nem hoztunk létre semmit.”

A *kultúra* a magyar *nemzet* fogalom gyémánttengelye. Babits: „Egy nemzet szava, a kultúrája. Ez az ősgyökerű tradíció és elmélkedés – Áldott, szép és boldog ritmusa a magyar léleknek.” *Eucharistia* című versében így fohászodik: „örök / igazság és szent szeretet! / Oldozd meg a bilincseket / amikkel törzs és vér leköt, / hogy szellem és ne hús tegyen / magyarrá, s nőjünk ég felé, / testvér-népek közt...” A végkövetkeztetés: lélek és szellem tegyen bennünket magyarrá!

A *nemzeti kultúra* része mindaz az érték, amit magyar ember magyar szellemben alkotott. A *nemzet műveltségébe* azonban beletartozik az emberiség kultúrájából minden érték, amit megismertünk, megértettünk, magyarrá honosítottunk. Az idegen nyelvet ismerő Kölcsey a *megismerés: megértés: a megértés: szeretet* útját követte.

IV.

A görög *kalokagathia* a *szép, a jó és az igaz hármassága*, amely a keresztény felfogás szerint a *Szakrumból* ered. Ebben az ideálban az élet legmélyebb tartalmai tömörülnek. A *kalosz* (szép), az *agathosz* (jó, erényes, igaz) Babits *Örökkék ég a felhők mögött* hitvallása: „khalepa ta khalá – Ami szép, nehéz.”

Szent Ágoston regulájának intelme a lelki szépséget hangsúlyozza: „Legyetek a lelki szépség szerelmei. Adja meg az Úr, hogy mindezt szerető gonddal tartsátok meg, (...) mint a kegyelem szabad gyermekei.” Villon: „szépség, igazság minden egy, belül.” Keats: „A Szép: igaz, s az Igaz: szép!” („Beauty is truth, truth beauty.”) Schiller: „Was wir als Schönheit hier empfunden, Wird einst als Wahrheit uns entgegengeh’n – Amit itt szépségnek érzünk, egy napon igazságként fog hozzánk jönni.”

Kazinczy írja 1810 júliusában: „a história bizonyítja, hogy ha valahol a *Jó* gyökeret vert, ott mindig a *Szép* készítette az utat.” Közismert József Attila *A Dunánál* című ódájának személyes vallomása: „Anyám szájából édes volt az étel, / apám szájából szép volt az igaz.” Az erkölcsi jóság és szépség együttesét és egységét jelölő fogalomhoz az igazság is hozzátartozik a görög esztétikában. A *szépség, jóság és igazság* biztosítja a mindenség, emberség meg- és fenntartó erejét. Ezek a tengelyfogalmak, reflektorszavak a Jézus-eszményben manifesztálódnak: „Via, Veritas et Vita – Út, Igazság és Élet.”

V.

Az *emberkép* a kultúra, benne az irodalom döntő jelentőségű ismérve. A *Genézis* ki mondja: Isten a Teremtő. Az ember és a természeti világ, az élőlények... az Ő alkotásai. Az embert a Mindenható a *saját képére és hasonlatosságára – ad imaginem et similitudinem* – alkotta. Az ember *Isten-képmás*, Jézus képmását hordozza. Méltósága ezért szent és sérthetetlen. Az ember: *személy, egyéniség* – individuum: oszthatatlan –, *öntudattal és szabad akarattal* rendelkezik. Magasztos jegyekkel van felékesítve: ésszel, akarattal, érzellemmel, lelkiismerettel és felelősségtudattal.

A görög *anthróposz* (π) jelentése felfelé néző: *ember*. (*Antr*: felfele; *horaó* alakváltó ige: nézek.) Aki felfele néz, felemeli fejét, a magasban kapcsolatot keres és talál a Végtelennel, lélekben a Mennyei Jeruzsálemmel. Az *ember* híres meghatározása az *Antigonéban* az *emberkép* költői megfogalmazása: „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb”. (Π π)

π . *Antigoné*, 332–333) (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.)

„A *deinosz/deína* (π /) többértelmű görög melléknév, pozitív és negatív fogalmi teljességet érzékeltet. Hasonló, mint a latinban a *sacer*, amely *szent*, ha az égiekre vonatkozik, és átkozott, ha az alvilágiakra. A *deinoszt* számos hazai és külhoni fordító *csodálatosnak* értelmezi, pedig *szörnyűt* is jelent. Ratkó József remek fordításában: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb.”

Kölcseyről szólva *emberfogalom* helyett *emberképről* beszélhetünk. Az ember „isa pur es homou” – „szent por és hamu”. A vérral átitatott történelem bizonyítja: az ember képes a végtelen jóra, de a rosszra is. Vörösmartynál az ember „Ég és föld fia”, 1849-től „örült sár” – „Az emberfaj sárkányfog-vetemény”. Gárdonyi definíciója: „Agyagedénybe zárt Isten-sugár”, Móricz-könyvcím az ember definíciója: *Sárarany*.

VI.

Kölcsey szülőföldjének, felnevelő tájainak élményrétegei szorosan összefüggenek egymással. Szödemeter, Álmosd, Debrecen, Cseke bizonyítja: a földrajz térbeli történelem, a történelem pedig időbeli földrajz. A költő alma matere a Debreceni Református Kollégium, a „magyar Oxford”, melynek falán emléktábla hirdeti: „Egész Magyarországnak és Erdélységnek (...) világosító lámpása. Kölcsey Ferenc itt volt diák 1796–1809 között.”

A múltidézés oknyomozó kutatás. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében varázsszó-ra ébred a múlt. Itt is *vannak vidékek, belső kis hazák*, szellemi provinciák. Rákóczi, Báthori, Perényi, Dobó, Kölcsey, Ady, Móricz, Németh László pátriája ez a trianoni országhatárral szétszabdalt, belső kishaza. Ady 1909-ben, *Móricz Zsigmond* című cikkében írta a *Nyugat*-ban: „Ez a tájék Magyarország dagasztó tekenője”. Esze Tamás kurucái Tarpán várták a Nagyságos Fejedelmet, a magyar szabadság és igazság vezérért. Sződemeteren, Álmosdon, Csekén Kölcsey előtt hajtunk fejet. A csekei temető csónakalakú fejfái a régmúltból üzennek. A magyar ember számára számos település nemcsak turistacélpont, hanem zarándokhely: a nemzeti kegyelet emlékhelye.

Kölcsey elkötelezettje volt szülőföldjének és népének. A lokálpatriotizmus, a hazam/hazám, a hazaszeretet forrása. Ezt bizonyítja Lévay József: „Szülőföldem szerelmében / A hazámat szeretem!” A *couleur locale* sződemeteri, álmosdi, csekei élménye versihető vonzerő. A nagybányai születésű Németh László szerint: „Ép lelki élet nincs szülőföld nélkül.”

Két hitelesítő Tamási-aranymorzsa: „A madárnak szárnya van (...) és szabadsága, az embernek pedig egyetlen szülőföldje és sok kötelessége.” „Az ember szíve szerint örökké odavaló, ahol született.” A szülőföld, a szülőhaza iránti szeretet a *táj*, a *természet* és az *ember*, az *anyaöl*, az *anyaföld* és az *anyanyelv* szeretetéből ered. A hely, ahol születtünk, felnőttünk: kötelez. A szülőföldszeretet egyetemes emberi érzés. Lokálpatrióta volt Szophoklész, Horatius, Dante, Shakespeare, Goethe, Tolsztoj, Arany János és sokan mások is.

Kölcsey megbecsült, kiváló közéleti emberként munkálkodott a közéletben, számos fórumon: őrzője, szószólója, elkötelezettje volt hazájának, a közjónak, szülőföldjének, református egyházának, a *szatmári adózó népnek* – magyaroknak és nem magyaroknak is. Tisztelte a tradíciót: értékeket tudatosít a *Nemzeti hagyományok*-ban. „Lássátok feleim” jegyében hirdeti a *Parainesis*-ben: „Mert tudd meg: a szóban – haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajlás tárgyainak egész öszvessége. Oltár, atyáid által istennek építve; ház, hol az élet első örömeit ízleled; föld, melynek gyümölcse feltáplált.”

Kölcsey utóéletének, kultuszának fényes irodalomtörténeti pillanata, amikor 1846 őszén Petőfi pár hétig Csekén lakott. Látta „Nyári napnak alkonyúlatánál” „a kanyargó Tiszát”, „Ott, hol a kis Túr siet beléje” Meg-meglátogatta „a szent sírt, melyben a legnemesebb szívek egyike hamvad.” Petőfi *Nagykárolyban* című versében arról a Kölcseyről szól, aki Szatmár megye országgyűlési képviselőjeként szemébe mondta hibáit a „sarába süllyedt” úri nemzetnek.

VII.

Kölcseytől származik a magyar honvédség jelmondata: „A haza minden előtt!” (Patria ante omnia). A *Parainesis*-ben leszögezi: „Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele.” Okfejtése patriótaszemléletet tükröz: „Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántok keblében? Leonidás csak egy Spártáért (...) Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg. Nem kell erre hosszú bizonyítás; tekintsz szívedbe, s ott

leled a természettől vett tudományt, mely szerelmedet egy háznéphez s ennek körén túl egy hazához láncolja.”

A magyar sorskérdésre válaszol a kőszegi városkapu emléktáblája, amely Jurisics Miklós és védőinek dicső emlékét őrzi. Felirata azt tudatosítja, hogy a magyarságnak a művelt Nyugat Trianonnal köszönte meg a keresztény Európa védelmét, megmenetését.

Ottlík Géza *Iskola a határon* című regényében számvetést végez: „A mohácsi csata négyszázadik évfordulója közeledett éppen. Fura dolognak látszik talán vereséget megünnepelni, de hát aki a győzelmét ünnepelhette volna itt most, a hatalmas ottomán világbirodalom, már nem volt meg. A tatároknak is nyomuk veszett, sőt időközben, szinte a szemünk láttára, a szívós Habsburg császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük vesztes nagy csatáinkat, melyeket túléltünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenesetre igazibb tulajdonunk.” Hozzátehetjük: hol van az a szovjet birodalom, amely 1945 után érdekszférájába vonta a közép-európai térséget, hazákat is.

Klebensberg Kuno szerint „A magyar a katasztrófák nemzete, s hogy ennek ellenére mégis életben maradt, ez főképpen megújítási képességének köszönhető.” Kultúránk nemzeti erőforrás: „Kell, hogy a magyar társadalom mindinkább tudatára ébredjen a kulturális energiák és akciók sorsdöntő jelentőségének. Ez nemcsak művészeti kérdés, hanem nemzeti kérdés is.” Emberség, magyarság, nemzet, nyelvi, kulturális identitás viszonylatára Tamási definíciója: „Aki embernek hitvány, magyarnak alkalmatlan.”

VIII.

Kölcsey életművében megtaláljuk azt a szellemi-lelki örökséget, melyet ismernünk, értenünk, őrizzünk, ápolnunk és mentenünk kell, ami a következő nemzedékek számára fontos: hitünk, kultúránk és magyarságunk. A felszemét elvesztő, fél-, majd teljes árva költő 1815–17-ben „iszonyú hánykódásban” élt. Részleges munkaképtelenséggel küzdött 1818–1823 között. Életére a „doleo ergo sum” volt jellemző. („Szenvedek, tehát vagyok. Illyés szerint: „Fájok, vagyok”). Szinte patográfusként rögzíti létállapotát: „Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki)”. A bibliai Jóbhoz hasonlóan végigjárta a *mysterium passionis* mélységeit: életét megszentelte.

Czeizel Endre genetikus orvos szerint Kölcseynél az öngyógyítás csodája történt. A gyógyulás csodájának a forrása azonban mélyebben van. Kölcsey műveiben teljesen benne él egész emberi sorsával. A gyógyulás csodájának nemcsak egyéni, lélektani, hanem hitbéli, keresztény magyarázata is van: a hit ereje és Isten végtelen jósága. A gyógyulás a szenvedés, az áldozathozatal, a lelki harc gyümölcse „ingyen kegyelemből”, a *kegyelem kegyelméből* született. *A Lélek ott fű, ahol akar – Spiritus flat, ubi vult.*

A szakrális dimenzió nélkül a művek értelmezéséből a lényegvész el. Korunk embere deszakralizálja önmagát, környezetét, az egész világot megfosztja vallási, spiri-

tuális tartalmáról. Pedig minden megújulásnak van, volt és lesz *hitbeli alapja, forrása*, háttere. Így volt ez Kölcsey életében, 1848/49-ben és 1956-ban is! A hit adja az egyénnek, életnek, világnak azt a lelki erőt, amely a dolgokat talpra-lábra állítja. Kölcsey a maga jelképi, biblikus világába mélyen beleágyazta a magyarság sorsának értelmezését. Vachott Sándor Kölcseyről 1847-ben írta: „A haza gyermekinek közös osztályrészül utánad / Szentelt fájdalomid végtelen árja maradt. / S valahányan e köz-kincsből örökölnék, egyenkint / A szeretett honnak hívei lesznek azok.”

Petőfi szerint a „titkokat tudó” „költő / Az istenség szent levele”. Kölcsey a csekei magányban a *Vanitatum vanitas* című versében (1823. február – április) azt írja: „Sem nem rossz az, sem nem jó: / Mind csak hiábavaló!” A létezés mélyéből kiemelkedve azonban kimondja a magyar reformkor szállóigévé lett szellemi stratégiáját: „Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül”. Imperatívusza az anyagi és a szellemi, a lelki javakra egyaránt vonatkozik. A gondolat ikerpárja: Széchenyi korparancsa: „Itt alkotni, teremteni kell!”

Ami pedig az írói és költői patográfiákat illeti: ma már kiváló orvostörténészek jóvoltából többet tudunk Arany János epeköveiről, a „kínok tövisében” élő Tompa Mihály szívbjáróról, Ady Endre „vérvirágos” betegségéről, Móra Ferenc „fejedelmi sárgaságáról”, Kosztolányi Inyrák okozta szájsebéről, Tóth Árpád végzetes tüdővészéről, Csáth Géza tragikus szenvedélybetegségéről, Karinthy szörnyű fejfájást okozó agydaganatáról, és másképpen látjuk és értékelhetjük Babits gégerák miatti elnémulásait is...

IX.

Illő és méltó, hogy érdemben szóljak *Himnuszunk* utóéletének néhány maradandó értékéről. Kölcsey és Erkel zseniális szimbiózisa a tehetség kegyelmének sorsajándéka: nyelvünk, nemzeti összetartozásunk, önazonosságunk egyik fő meghatározója. Államiságunk, nemzeti létünk felségjelvényei közül (Szent Korona, országzászló és -címer) leginkább *Himnuszunk* reprezentálja nemzetünk egységét, múltját, küldetéstudatát: jövőreményét. Tőkés László szerint „Textusát úgy kell olvasni, mint a *Szentírást*.” Barsi Balázs megállapítása: „A sokrétű, de csodálatosan egységes *Himnusz* az eljövendőkből is nemzetet, lelkeket összetartó erőközpont: Istentől jövő ajándék.”

Himnuszunkat már két legmagasabb földi, erkölcsi tekintély is a lehető legmagasabbra emelte. II. János Pál pápaként először 1991. augusztus 16-án ezekkel a szavakkal lépett magyar földre: „Isten, áldd meg a Magyarot!” Ferenc pápa elődjének minden magyar szívéhez szóló köszöntését tradícióként folytatta a Hősök terén, 2021. szeptember 12-én, az 52. Eucharisztikus Kongresszust megkoronázó szentmisén: „Veletek és értetek mondom” bevezetővel szintén magyarul idézte: »Isten, áldd meg a Magyarot!«

X.

Az analógiás műértelmezésben összefüggések, dimenziók, revelációk, mélységek és magasságok nyílnak. Németh László szerint: „A mű sokszorosán rendezett élet (...)

Az alkotás elsősorban kompozíció.” A kompozícióban a részek egymáshoz és az egészhez való viszonya határozza meg a formát. (*Forma dat esse rei – a forma adja a dolog lényegét.*)

Kodály Zoltán Nádasi Alfonz bencés „lelki atyjával” (pater spiritualis) együtt a *Szentírást*, az egyházatyák műveit görögül és latinul olvasva-elmélkedve példaként idézte: „Componite mentes ad magnum virtutis opus – Komponáljátok meg lelketeket az erény nagy munkájához.” A lelkierő személyes elszántság, kitartás, amely lehetővé teszi a célok megvalósítását. A *compono* szótári jelentése: összeköt, *alkot*, költ – mindegyik az ember teljes odaadását követeli. Kodály a *komponista* szó jelentésbokrából is a lelki tulajdonságot kifejező jelentést választotta ki. A „Lelkierőt gyakorol”: az erényre készülés, az igazság mélyebb megismerése, akár tudományos, akár művészi igazságról legyen szó.

XI.

A keretes kompozíciójú *Himnusz* első szava: *Isten*. A megszólított: „Az Úr a mi igazságunk” (Jer. 23,6) *Isten* (Theosz–Deus) – az *Újszövetség* Istene: gondviselő és jóságos Atya: „Minden, ami van, az Ő teremő szavára lett és így az Ő szabad, személyes alkotása.” Isten a történelem ura, cselekvő irányítója. A *90. zsolttár* Isten örökkévalóságát zengi: „Mielőtt a hegyek lettek, a föld és a világ születtek, te öröktől fogva és mindörökké vagy, Isten.” Az *Újszövetség* az atyaságot tükröző ószövetségi képet az Isten végtelen jóságával, irgalmával, könyörületeségével teljesíti ki.

A *Himnusz* kompozíciójában a *Miatyánk* mintakövető inspirációi erőteljesen érződnek. Első sora: „Isten, áldd meg a Magyart.” Komparatív, analógiás párhuzama: – „Mi Atyánk, szenteltesd meg a te neved.” – „Π μ μ
” – „Pater noster sanctificetur nomen tuum”. A felszólító mód tiszteletteljes kérést tartalmaz. Az áldás összefoglaló neve mindannak a jónak, szépnek, igaznak, szentnek, amely egyéni, közösségi életünket, nemzeti létünket teljesebbé, jobbá, szebbé, boldogabbá teheti.

Az első és utolsó versszak tematikusan, verbálisan is szakrális, hálaadó és kérő imádság. Az áldás égi ajándék, lelki és testi erő. A nyitányt két hálaadó strófa követi, aztán négy versszakos bűnbánati vallomás. Kölcsey nagybetűvel írta – ránk maradt kézírata bizonyítja – a *Magyart*, amely Erkel megzenésített művének első, nyomtatott verziójában is *nagybetűvel* szerepel: a magyarság” egészére vonatkozik. Erkel szent korálokra emlékeztető zenéjében is az „a” névelő *kiemelő „unic”* funkciót tölt be.

A „Hajh, de bűneink miatt...” bűnbevallás. Következménye: „Szánd meg Isten a Magyart...” – A *Miatyánkban*: „és bocsásd meg vétkeinket...” („ μ μ ” – „et dimitte nobis debita nostra”).

Himnuszunk az Isten-dicséret hangján szól, amint a himnuszok, dicsőítő zsolttárok is. Szent Ágoston *Vallomások* című művében. *Isten* imádása – amint a *Tízparancsolatban* és Kölcsey *Parainesisében* is – az első helyre kerül. Elsőszámú nemzeti imádságunk óriási hatással volt és van a magyarság öntudatára, önismeretére, történelemszemléletére, etikai, mentális, emocionális beállítottságára, világképére. A *Himnusz* történelem értelmezése, „történelmi látomása” lezárt egy korszakot és előkészített egy másikat.

XII.

„Jó kedvvel, bőséggel” – Elsőként A. Molnár Ferenc bizonyította: a „Jó kedvvel, bőséggel” kulcsszavai többet jelentettek a régi magyarságban, mint a mai köztudatban. Ma a *jókedv* jelentése: örömteli, megelégedett kedélyállapot, vidám hangulat. Régen a *kegyelmet* is kifejezte. A „bőséggel” nemcsak az „anyagi jólét, gazdagság” kifejezése, hanem a szellemi-lelki „bőség” jelentését is tartalmazza.

„Nyújts feléje védő kart, / Ha küzd ellenséggel” sorpár értelme: áldás, bőség, *el-lenség*től *védettség*. A *védő kar* motívuma az *Ószövetség*ben gyakori. Átvitt értelemben az erő, a hatalom kifejezése: „kinyújtott karral” – „nagy erővel, hatalommal”. Nemcsak Hunyadi törökverő karját asszociálja, hanem a törvényhozó Szent István Jobbját, Szent László lovagkirály csatabárdot forgató, országát, népét megvédő, egyházát támogató, a magyar szüzet a lányrabló kuntól megmentő, alattvalóit törvényes útra vezető karját is.

A „Bal sors akit régen tép” a keretversszakokban hangzik fel, a vers egészében nyer teljes körű értelmet. A „Hozz rá víg esztendőt...” hosszabb időre, az egész jövőre is vonatkozik. Ézsaiás ígérete: „Hirdetem az Úrnak kedves esztendejét”. A kegyelmi esztendő a búcsúnyerés éve, amikor a nép megújul, Isten Igéjét, erejét befogadja a győzedelmes szív.

Vannak, akik a szakralitást tagadják, vannak, akik *Himnuszunkat* pesszimistának tartják. A szakralitás a jellemzője a himnusz műfajának és nem a pesszimizmus. Minden nemzeti himnuszt megillet a tisztelet. Jozef Kajetán Tyl *Hol van hazám* kezdetű cseh himnusának nyitánya gondolaterősítő ismétléssel visszhangozza: „Kde domov můj, / Kde domov můj? – Hol van hazám, / hol van hazám?” – mégsem tartják pesszimistának.

A *Himnuszban* kiteljesedik a keresztény imádság lényege: dicséret, hálaadás, bűnbekérés, engesztelés, kérés. A „Haj, de bűneink miatt...” analógiája a gyónás keresztény bűnmegvallása: *mea culpa, mea maxima culpa*. Az engesztelés a hosszú szenvedéstörténet, amelyet Kölcsey négy versszakban részletez.

A *Himnusz* a *Miatyánk* legszentebb imaformulájához hasonlóan zárul, melynek mintaadó kérése-könyörgése a „bocsásd meg vétkeinket...” akklamáció, fel- és oda-kiáltás: „Kyrie eleison – Christe eleison – Domine, miserere – Uram, irgalmazz!” A bűnbánatnak Isten előtt egyéni (*irgalmazz nekem!*) és közösségi (*irgalmazz nekünk!*) formulája a hívő ember alapvető megnyilatkozása. Kölcsey a fináléban a „jókedv” és „bőség” áldása helyett a magyarságért – „kit vészek hányának” – az isteni irgalomért, szánalomért esdekel.

A „Szánd meg Isten a Magyart...” a „Hajh, de bűneink miatt...” bűnbevallásnak törvényszerű következménye. A *Miatyánk* záró kérésének jogosságát Márai Sándor is hangsúlyozza, mert ahhoz Isten kegyelme abszolút nélkülözhetetlen: „de szabadíts meg a gonosztól” – „ $\mu \quad \pi \quad \pi$ ” – „sed libera nos a malo”. Isten irgalma, gondviselése történelmünk, megmaradásunk záloga volt és maradt.

XIII.

Kölcsey sorsa, életműve, kiváltképpen *Himnusz*a és *Parainesis*e nem érthető istenhit nélkül. Mindkettő hitvallás Istenről, tanúságtétel a magyarságról. Mindezt a költő, a lírai én abban a hitben teszi: „Megbűnhödté már e nép / A múltat s jövődőt!” A *Himnusz* keretes remekmű, kompozíciója a magyarság Isten kegyelmébe foglalásának.

Kölcsey konkrétan csak egyetlen vétket emel ki a bűnök sorából, a legádázabbat, benne látja a bajok legfőbb okát. A nemzetárulás bűne égbe kiált, mert az ország, a magyarság romlását okozta: „Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám kebledre, / S lettél magzatod miatt / Magzatod hamvvedre!”

Kölcsey Zrínyi bűn és bűnhődés szemléletét követi. A bűn következménye a tatárjárás, törökpusztítás, pártoskodás, belviszály, árulás önsorsrontó testvérharc: „Hányszor zengett ajkain / Ozmán vad népének / Vert hadunk csonthalmain / Győzedelmi ének!” A nemzeti egység hiánya végzetes, miatta szűnt meg a szuverén magyar államiság.

A *Himnusz* bűnbevallása eszmei-erkölcsi mintaadás Radnóti számára is, aki a 1944-ben, a II. világháború vézskorszakában írja: „Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép...” Istenhez fohászodik: „Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.”

Történelmi sorsanalógiaként idézem Németh László *Széchenyi* című drámájából a „legnagyobb magyar” válaszát: „Amelyik népnek ilyen a történelme, ott a Babarczyaknak el kell szaporodniuk. A tanulság minálunk mindig ez volt. Rákócziaknak, Hajnóczyaknak, Széchenyieknek: Rodostó, vérpad, bolondház. A Babarczyaknak létra a magasba...” Törvényszerű asszociáció: a haza megmentésére *Sub rosa* szervezkedők sorsáról írja Vas István a *Cambridge-i elégiában*: Patakon „ma is hirdeti / Császárhűséggel a fekete tinta: / „*Decapitato in Vienna.*” – (Lefejeztetett Bécsben, 1671. április 30.)

Himnuszunk a magyarság, a magyar nemzet sorsáról szól. *Nemzet* szavunk (*genus*) magyarul 1395 óta ismert, az állam és a lakosság szó a XIX. század közepe óta létezik. A *népnek* (*populus*) tartott lakosság *nemzetnek* tudta magát. Nagy Lajos oklevelében: *Hungaricae nationis regnum* – A magyar nemzet országalkirálysága szerepel. De amikor a főnemesek és idegenek nem *hazában*, *nemzetben*, nem *regnumban* gondolkodtak, amikor a nemzettudat nem volt számukra erkölcsi mozgatóerő, veszni hagyták az országot. Közben a tekintetek az Atlanti-óceán és az aranyat ontó Amerika felé fordultak. Arany János szavával szólva: „Változik a világ: gyengül, *ami erős / És erős lesz, ami gyenge volt azelőtt.*”

A Gondviselés csodája: miközben gyengült a *regnum* és az *egységes nemzettudat*, fogyott az országterület, a nemzeti kultúra, a nyelv, az irodalom, a zene stb. megtartó ereje nőtt. A nemzettudatot még sokáig ébren tartották a szájról szájra terjedő költészeti alkotások, fejből és szívből őrzött dalok, énekek... Tinódi legjobb tudása szerint a színigazat énekelte: „Se adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat bé nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam.”

Mohács végzetes következménye: megszűnt az 541 évet élt középkori, szuverén Magyarországot: Magyar Királyság. Történelmi tény: a magyarság nemcsak önmaga meg-

maradásáért, hanem a nyugati kereszténységért is önfeláldozóan küzdött, bár számára ez a küzdelem legtöbbször nem hozott mást, mint vért, szenvedést, árulást és beháborút, miközben Velence, Franciaország – rendre kiegyezett az Oszmán Birodalommal.

A „Nem lelé / Honját a hazában...” tragikus mélypont. Bornemissza Péter tragikus kérdése reveláció a magyar létdilemmára: „Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!” Kölcsey a *Himnusz*ban lényegében ezt a sorsállapotot ismétli meg. Jánosi Zoltán szerint: ez a létkérdés voltaképpen irodalmunk alapállása, amelyre Tamási szálóigéje válaszol. „Miért vagyunk a világon?” – „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”

XIV.

A *Himnusz* empatikus olvasója, befogadója az értéktelített régmúltból nemzeti katasztrófákon át jut el az értékveszejtő jelenbe. Kölcsey az érzelmi tetőpontra tragikus és fenséges képekben a rettenetet vetíti elénk: „Bércre hág és völgybe száll, / Bú s kétség mellette, / Vörözön lábainál, / S lángtenger felette.”

Kölcsey a pártviszályban, testvérharcban kiontott „rokonvéren” nemcsak Árpád és ivadékai vérért érti, hanem minden magyarét. Gondolatmenetébe beletartoznak a válásháborúk, honvédő és nemzeti szabadságküzdelmeink is 896-tól: 1456, 1848 és 1956 is. Hisszük, a magyarság sorsára, jövőjére is érvényes az igehely: „Mert csak én tudom, mi a tervem veletek – így szól az Úr –: jólétet és nem romlást tervezek, és reményteljes jövő az, amelyet nektek szánok.” (Jer. 20,11.)

Kölcsey haza- és igazságszeretete, sorsérzése mélyen rokon Bánk bánéval: „Csak egy nagy érzés éltetett / Sok gond és gyász alatt, / Hogy szent hazám és hős nevem / Szepőlötlen megmarad. (...) Hazám, hazám, te mindenem! / Tudom, hogy életem neked köszönhetem. / Arany mezők, ezüst folyók, / Hős vértől ázottak, könnytől áradók.” Zrínyi, Kölcsey, Vörösmarty, ... olyan áldozatos hazaszeretetet képviselői, amelyről Szerb Antal ír: „A hazaszeretnek sok formája van, korok és egyéniségek szerint. Azonban a legkritkább és legelőkelőbb a misztikus hazaszeretet, melyben az ország szolgálata istentiszteletté szankcionalizálódik. A legszebb magyarok hazaszeretete ez, így Széchenyié is, amelynek mélységeibe az avatatlan sosem fog beletápní.”

XV.

A Magyar Kultúra Napja ünnep, amely a magyarság életerejét, szellemi képességét, művészetének nagyságát bizonyítja. Kölcsey Ferencben a Teremtő beteljesítette mindazt, amit Szödemeteren, Álmosdon, Debrecenben elkezdett. *Himnuszunk* a világ nemzeti himnuszai közt a legszakrálisabb és leghimnikusabb. A kivételes remekmű fölött a „halálnak és időnek nincsen hatalma”. Textusát értve, szent korálokra emlékeztető dallamát átélve, lélekisztító katarzis születik bennünk, és nemritkán könnycseppel megszentelt háláérzés és jövőreménység is. Kölcsey lélekerősítő hagyatékát az utókornak újítva kell megőriznünk, élő-eleven örökséggé tennünk.

Nemcsak nyelvében, de szívében is él a nemzet. *Himnuszunk* közösségteremtő, a nemzetet hitében, kultúrájában, nyelvében is egyesítő ereje csodálatos: „Isten, áldd meg a Magyarat, / Jó kedvvel, bőséggel, (...) Szánd meg Isten a Magyarat (...) Nyújts feléje védő kart (...) Hozz rá víg esztendőt, / Megbűnhődte már e nép / A múltat s jövőndöt!”

Himnusz, a Magyar nép
divataros szaváiból.
Béke. Január. 22d.
1823

Isten áld meg a Magyarat
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart
Ha küzd ellenséggel,
Bal sora a kis négen táj
Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhődte már e nép
A múltat s jövőndöt!

Béinkes felhozád
Karpát szent bér vére,
Albálád nyert szép karát
Benedekünak vére.
I manne sügnak hajjai
Tiszának, Dunának
A topád hős magyarjai
Felvirágozának.

És Estünk Hunyag mezején
És kalasort lengettel,

21/8

Takaj szölvésaszreji
Nektant csepegtetlél.
Lászlónk gyaltban plántalád
Vad Török sáncára,
S nyújta Magyaré bér hadat
Bécsnek bűvöse vára.

Hajh, de bűncink miatt
Nyúló karag febledben,
I slóvjéki villámokat
Dörgő jellegedben,
Moss rabló Mongol nyilat
Lugattad felettünk,
Majd Töröktől rabigát
Vallainkra vettünk.

Hámpaar zengett ajkain
Ozmani had néreket,
Verhadunk chonthalmain
Győzedelmi ével?
Hámpaar támadt tenfiad
Szép karám febledre,
S lettel magyarod miatt,
Magyarod hamvede?

A Himnusz kéziratából

BAKAJSZA ANDRÁS

Emlékük sír a lanton még a doni halál-mező áldozataiért

„Katonaköpenyomb: kétszázezer csillag.”

(Utassy József: *Akit a gyász felöltöztet*)

„Holt katonák csontján szelek / tamburáznak.”

(Nagy László: *Meszelő gyászmenyecské*)

A cím és a kettős jelige szóképei a pusztulás látomásai, a halál áldozataiért szólnak, s közben sajtó sebeket tépnek föl, képzettársításokat keltenek életre költészetünk-ből. A „Halál-mező” expresszív metafora. *A halottak élén* 1918-as Ady-kötet *Krónikás énekéből* való. A doni csatateret nevezhetnénk vér- és hómezőnek, fagyos, széljárta síkságnak-dombságnak. Végezetül pedig: csontmezőnek.

A Don-kanyar áldozataiért nem szűnik sírni a lant, nem múlik az ének az énektudók s a hadiárva költők ajkán. Minden magyarnak, netán háborúba induló/kényszerülő katonánknak és hozzátartozóinknak különösen ajánlom a „14-es háború” rettenetességét, iszonyúságát megrázó, felzaklató költői erővel megjelenítő przemysli verset: *Csak egy éjszakára...* Nyolcszor hangzik föl – hosszabban, rövidebben – a nyitó- és záró sor: „Csak egy éjszakára küldjétek el őket...” Kiket? Akik otthon uszítanak, vitézkednek, ugatnak, hogy itt hallanák az ágyúk ugatását; a gránát siketítő bőgését, a vércsurgást; a haló honvéd utolsó nyöszörgő sóhaját: „fiam,... feleségem...” És látnák a véres Visztulát, a magyar vért hömpölygető San folyót, az iménti „szép piros vitéz” csontvázá feketedését, hogy Istent ismerjenek, Krisztust szólítsanak tanúként: „soha-soha többet!” Csak egy éjszakára. Hány és hány számolt és számolatlan éjszakát viselt el a végül orosz fogságba esett százhuszezer katona.

A régi római mondás: „Inter arma silent Musae” („Háborúban hallgatnak a múzszak”), hiszen „oly tehetetlenek ott, hol a Mars dárdái ropognak” – írja Vergilius a *IX. eclogában*. Az élesen háborúellenes Adynak évekig nem láthatott napvilágot verskönyve. Az utolsó aztán a gépesített öldöklés ötödik évében, 1918-ban nevezi nevén a viláégés „eredményét”, meghatározván egyben az írástudók küldetését: *A halottak élén*. „Ember az embertelenségben, / Magyar az űzött magyarságban, / Újból-élő és makacs halott.” Az „űzött” jelző nemde érvényes a második viláégésre is?

Az apasírató Utassy Józsefet „megroppant csillagok / megroppant árvájá”-nak nevezte költőbarátja, Fazekas István (*Szellemidézés a szégyenpadon Utassy Józsefnek odaáttra!*). Hetvenkilenc éve immár, hogy a Don beleégett lelkünkbe.

A versek aranyfedezete a szenvedés – ismerős-e Móricz mondása? A legkifejezőbben a siratóénekekben, siratóversekben tör felszínre, mintha a *Síralmak öt könyvébe* merülne az olvasó. „Segíts meg, ének! Léleknek segíts!” – ez a Ratkó-verssor segítsen engem is, hogy időrendet tartva rátérjek költőink fájdalmasan borongó vagy éppen számon kérő, felelősségre rámutató balladás műveire. *Hullaevők* – ez a vádló címe a cselekvő nemzeti irodalmat művelő Illyés Gyula egyik tetemrehívó alkotásának. A felütés azonnal szerves kapcsolatot létesít a címmel, s mindvégig faggató, kíméletlen marad: „Kiért maradt ott Szabadi... És Kiss és Tóth és mind, aki, ha élt is, épp csak éldegélt?” Éles az úri Magyarországot bíráló satíra. Kiért, miért? – kérdezi az olvasó is. Magyar népi nevek sorjáznak: Beke, Fekete, Fábján, Kovács, Nagy, stb. megnevezetik az „ott”: „...melyik Nagy halt meg Voronyezsben?” Az idegen hangzású szláv szó újabb kérdést vet fel a versértelmezőben: – Miért mentünk olyan nagymesszire? Ezen a ponton ellentéttel él Illyés: bezzeg az itthon maradtak márványtáblát avatnak, „csirkehullá”-t falatoznak, s iszogatnak védettségük tudatában. „Vérszínű” a boruk, de egyikük sem veszi észre. ’44-ben írt *Áldozat* című négy sorosát így zárja: „Itt a magyar, a véres áldozat...” *Nem volt elég* – mondja egy beszédes verscíme, s alatta: „Azt nem érted, / hogy hazád éppen így ért véget –”

Irodalmunk, különösen költészetünk alaphangja századok óta a szorongás, az aggodalom, a nemzethalál bekövetkezhetősége. Hát tovább kellett vinni legjobbaink örökségét. Hadd emeljem ki azonnal választott Csoóri versemet: *Menjünk haza?*, amelyikben nagy tragédiánkat hozza emberközelbe; a második magyar hadsereg katasztrofális doni szétverését. Az emlékezés szálán indulva látni és hallani lehet a téli farsangi lakodalmazást Zámolyon: „Régen ilyenkor lovas szánok / siklottak... a harangokkal egymagasban... Ó, mennyi, mennyi lakodalmi / csontot nyelt el a föld azóta! / Hallokk valami éneket is, / de dadog már csak az a nóta. // Dont emleget és meszeseséget, halál-szánkókat lovak húznak. / Az egyiken ott állunk mi is, / látom lelkét a sóhajunknak.” A régen: a háború utáni vidám falusi havas lagzi, ami egy katonának fölhangzásakor menten dadogásba töredezik az idősek ajkán, s megfeketedik, amint áttűnik egyik szókép a másikba: a doni földre magyar katonák hullottak csontra vetkőzve, a nótás, csengős lovasszán csengőtlen halál-szánkóvá változik. Hiába hunyjuk be szemünket, fogjuk be fülünket. (Holott hogy tiltották a Rákosi- és a Kádár-diktatúrában az emlékezést, a folyton-folyvást lefasisztaztott, „horthysta” hadseregére sóhajt sem volt szabad elereszteni.)

Nagy Gáspár, az ’56 szellemét ébren tartó költő ugyanazon állítmánnyal szögezi le „bokáig – mindörökre a Donban állunk.” Nem tehetjük zárójeles múlt időbe. Jelen idő még mindig, s az marad mindaddig, míg megvalósul a haza, a magasban. Nem múlik a múlt. Csoóri így folytatja: „Háborúk, hazák múlásában / árva lécek parazsa izzik. Ez a parázs lett kerítésünk...” A Don-kanyar: megrögzött fájdalom. *A világ emlékművei* című Csoóri-kötetben ilyenekkel is találkoztam. *A Té, Napra éhes* főcím utáni alcím kap hangsúlyt: *A Pergőtűz* forgatása közben. (A film a Don-kanyart jártak közül

hazaérteket beszélteni...) Az önmegszólító és minden olvasóját, hallgatóját megszólító mű emlékmű egyben. Kikerülhetetlen kérdések pergőtüze zúdul ránk: „Mit tudtál volna mondani a haldoklóknak? Mit tudtál volna mondani nekik ott, / a rögtönzött, harctéri szalmaágyon? ... Mit tudtál volna mondani front-recsegésben, / aknabűzben? / Hogy hősök vagytok... és pünkösdirózsa-nagy sebetektől gyógyul a haza?” – Hogy plecsnit kaptok, ha túlélitek? Hogy nem felejt el benneteket a haza, ha meghaltok?

Hát ezért van annyi hó, hófúvás, hó emléke Csoóri Sándor költészetében! Nincs helység, hova el nem ért a sasos behívó. Nagy László *Életem* című vallomásában lelünk már-már szenvtelennek tűnő megjegyzésre: „A Don-kanyarnál 14-en vesztek apró falumból... Hatalmas tél jött, istállónkban festettem képet, hóban menekvő katonáinkat. Anyám testvérbátyja is ilyen volt a fogatosoknál.” (Ne szaladjon az olvasó, álljon meg a „katonáinknál” szónál. Közvetett célért túl messze harcoltak bár, áldozatképpen talán, akkor is a katonáink. Nemeskürty István ezért mondta ki először könyvében: *Requiem egy hadseregért.*)

Igy érkeztünk el Nagy László emlékezetes művéhez: *Hószakadás a szívre* című alkotáshoz. Expresszív hatású cím. Költői hitvallás, évezredbe ágyazva, Mária országában. Expresszív hatású kezdés: „Verssorok, verssoraim / ti lehetetlenbe kapaszkodók / ti is akár a katonák...”, mert hol van méltó szó a katonailag lehetetlen feladatnak is nekigyürköző, aztán minden addiginál súlyosabb vereségbe torkolló apokalipszisünkre? Így ítéljük meg vagy el az ott történtek valóságát – és szürrealitását. „Onnan jöttök, ahol a zászló / a szentséges fehér selyem / letűzve az idegen hóba...”, a hagyományos angyalos címerű zászló, rajta „Régi nagy pátrónánk” Mária, akit Szent István óta mindig megszólíthat hazánk. Himnusz lett ez is, mint a *Tebenned bíztunk...* zsoltár; ahogy a „Ki tudja merre, merre visz a végzet...” Akkor a messzi messzibe vitte, ahol a tél, a hó is idegen volt. Nagy László különbséget tesz a zászlósurak magatartása, s a hadak útjára sodort kismemberek, közkatonák között. Az „idegen fagy”-ban lefagyott a zászlótartó keze, le az őrangyaloké. Átváltozik a „Patrona Hungariae” erdővé, hegyvé, magasban lesz hazája a soha vissza nem térőknek, akik házi tűzhelyről álmodnak, tüzes levesről; a többiek meg bujdosókká válnak, mígnem hazaérnek vagy lemaradnak.

A költő kiterjeszti a hószakadás képét s jelképét: „a hazára szakad a hó”, kint valahol Oroszországban és a felnagyelt hazában is szakad a hó s a szív. Ez a hazasírató minden érzékszervünkre hat, „fölközik a vers feketében”.

Nagy László prózában is – *Hószakadás* címen – ítéletesen fogalmaz: „Butábban s gonoszabbul, mint a mohácsi vést, szervezték meg a halált kétszázötvenezer szegény és családos magyarnak... Hogy kié a bűn és kié a szégyen... Nem a halottaké, nem a csonka-bonkáké, nem a népé...” (*Adok nektek aranyvesszőt*)

Az 1940-es születésű hadiárva Bella István felnővén annyiszor eltemette apját versorokba balzsamozva, mint senki más hadiárva költőink sorában. Klasszikus alkotása: *Halotti beszéd néhai Bella István karpaszományos honvéd sirtalan sírja fölött*. A lírai elégia a nyolcadik évszázados magyar költészet mélymúltjában és közelebbi múltjában is gyökerezik. Ama „Latiatuc feleym...” kezdetű ómagyar halotti prédikációban egészen Kosztolányi és Márai *Halotti beszédéig*. És most Bella István adja tovább, a XX. század az eljövendő századoknak a képtelenséget, amit meg lehet tenni még:

„Gyere, fiam, menjünk el apánkhoz!” Íme, a sorstragédia imperatívusza a felütésben. Négyszer hangzik versszaknyitó tételként, végül zárásként, keretes megoldásban, egyszer pedig feledhetetlen szóösszetételekben: „...menjünk Donkanyar-apánkhoz Voronyezs-Donkanyar-apánkhoz...” Így magasodik szimbólummá a katonahalott édesapa-nagyapa. A költőfiú az Ismeretlen halottaknak is romolhatatlan emléket állít, akik a merő idegenben vesztek/tűntek el. A lehetetlent ostromolja, a visszafordíthatatlant, s biztatja fiát: „Ha elsírjuk róla a havat, ha a földet / elhányjuk róla”, talán föllelik. Talán találnak csontokat vagy „fekete csöndet” a fehér csönd után. Minden érzékszervünk merő figyelem: látás, hallás, tapintás... Merész szóújító Bella, szokatlan szóösszetételekre képes: „Te, a hadiárvagyp, én, a hadiárva föld...sírbarázdák; Voronyezs-Donkanyar-apánk” után „Isonzó-Galicia-apánk”, s visszább csontmező-időnkben: „Világos-Temesvár-nagyapánk”. Így ágyazza balsors-tépte történelmünkbe *vert hadunk csonthalmait*. A temetelenség víziója kísérti-kíséri a halotti beszédmondót: „gyere szanaszét-apánkhoz...” Az énekmondó igéi, igenevei, főnévből képzett igéi meg-megállítják a síró-sírató olvasót: púpolva, hullámolva, ringlódva, apályolva, füvelltünk, röglöttünk, „egesedne, levededne, búzaunoka, rozsszüle...” Sírtalan temető, itt „sírtalan sír” töisméltés. Bizony, a mi történelmünk nemegyszer volt megveszekedett idő, mostoha, komisz. S arattunk „üszök-időt”, majd „pipacs-igéket”.

Mennyi halotti beszéd hullt a rögökre, „Hol sírjaink domborulnak” – Muhi harcmezőjén, Mohácsnál, amit Kisfaludy Károly siratott el: „Hősvértől pirosult gyásztér, sóhajtvá köszöntlek, / Nemzeti nagylétük nagy temetője, Mohács”. Bella *Halotti beszédének zárlatában* a történetek s a történetekből eredő kötelezettségek továbbadását nyomatékosítja, testamentumozza: „Gyere, fiam, menjünk el apánkhoz. / Gyere velem, / Fiam.” Nemzedékről nemzedékre száll gyász és számvetés – és egyszer majd: megbékélés. Az egykori csatamezőn, a hantolt és hantolatlan áldozatok sírján – ne legyen „lángpernye a vers” (*Testamentum*). A költő Istenhez fellebbez: „s az égre írj, ha minden összetört” –, hogy Isten is lássa, hallja.

Bella István 1984-ben *Az ég falára* címen adta ki gyűjteményes kötetét. Egyik fiatalkori alkotásának hangütése költői kérdés: „Van-e jogod ríni egy nép helyett, mert... apád itt hagyott?” Kevesebb nem lehet a küldetése: „Anyám, s édesapám, / földbölcsem, éjfélfám... Ha innenül szólok, / halálod is meghal. / Halálul ha szólok, / ír magod se hallja, / szólok hát életül... hazámban hazámul, / földemben földemül / száműzettek engem / én-szibériámba...” A *Kettős köszöntés* utolsó két sora a legnagyobb tanulságot köti lelkünkre, hogy a jövőnk hordozhatóbb, elviselhetőbb legyen: „Éltessen, éltessen minket az élet / S éltessen minket a halál is!”

Az apakereső- és sírató versek sorában – mintha zenemű lenne, sokszólamú nagyzenekari opus vagy tizenöt stációs rekviem – leljük föl a legárvább, sokszorosán sorsvert Utassy József alkotását *Irdatlan ég alatt* címen. Ott jár a versolvasó a fájdalom útján, a magyar *via dolorosa*. Magától megszólal a címe: a fosztóképzős jelző s a jelzett szó és a határozó. Roppant nagy síkság, dombság erdő-mező s fönn az ég... Elhagyatottsági érzés kerítette hatalmába a magyar katonákat, munkaszolgálatosokat három Magyarország-hossznyi messzeségben. Ismétléses gondolatrítmussal indul a költemény: „Az ég alatt, / az irdatlan ég alatt, / egy férfi mered ki a földből, / magányosan egy férfi.”

A versszakok között a szokásosnál nagyobbak a térközök: a szótalanság beszél bennük. Szél fúj be a két-két szakasz között s hordja a havat. „Meztelen, mint Jézus... Harminchárom éves.” Büntelenség, ártatlanság, áldozatvállalás jellemzi a föld fiát is. Szakrális szférába emeli a költőfiú a második képkockát/filmkockát. „Agyát öli a téboly, / agyát öli a téboly.” Ady-sorral képez párhuzamot: „Agyamat a Téboly ütötte.” (*Ember az embertelenségben*)

Íme, a vég: id. Utassy József, a második magyar hadsereg katonája el sem temettetett rendesen, ő maga a fejfája. A vég a kezdetet hozza: ifj. Utassy József születését, faluja (Bükkszenterzsébet) előtti hagyományos bemutatásának elmaradását (1–2. rész). A 3–4. részben komorul a kép: életre készül a család, nem halálra: szegényes házat építenek „ha már/ Európa romban / s rettegik a postást / hoz-e sas-behívót... De én nem emlékszem...” Ennyi sem maradt az apából, s ez megbocsáthatatlan bűn. Pereg tovább a ballada („tragédia dalban elbeszélve”) filmszalagja: az édesanya férfi híján férfimunkát végez a szőlőhegyen, mikor megtudja: megjött a fekete levél a frontról (3–4. stáció). „Segíts meg, ének! Léleknek segíts!” – idézhetnénk Ratkót, úgy felforrósodik, úgy telítődik lobogó gyással a költő siralma: „...zenét gyújtok rád, piros zenét,; énekek énekét, tüzek tüzét...mielőtt / Egy abrak zabért Fritz Schischak lelőtt. Sírról csak azok tudnak, kik ássák / Magukat gyással koronázzák...” Itt az írásmű tetőpontja: az 5–6–7. stáció: „Sisakok Izsákja... Sortüzekkel terelt, / hadak útjára vert, csillagközi bakám...! Izsák Ábrahám áltati föláladozása jóra fordult a *Bibliában*, ám az irdatlan messi fronton nem történt isteni beavatkozás „egy örült Ábrahám” halálba vitte fiait. Mi volt valójában az odavezényelt katona: „patrom pro patria” a hazáért esett el, ám töltény volt csupán. Eladottak voltak „Pilátus piacán”. Utassy kimondja az ítéletet: „...rongy bajtársad: Hazám!” Kozmikus méretű kép szemlélteti: az apátlan árva árulást követne el, ha abbahagyná a sírást és az átkot: „A Föld is elforogna / szép lassan alóla.”

A 14–15. stáció a dráma katarzistalan végkifejlete: a kisfiú kisvitézkedése: „Menek Oroszországba! ...Hogy kiássam apámat”. 1943 koratavaszán helyette egy kis fekete dobozkában hazaérkezik, ami maradt: egypár személyes tárgya. Köztük „egy agyonmutogatott fénykép / anyámról és rólam.” Legvégül ő maga, az áldozat szólal meg: „mielőtt bevonultam, / mit is mondtam én nektek akkor?! / – HA TUDNÁM, / HOGY NEM JÖVÖK HAZA TÖBBÉ, / ITT, / A HÁZUNK SARKÁN / LÖVETNÉM FŐBE MAGAMAT... / legalább tudnátok akkor, / hol fekszem én...” Így „Hol, merre nyugszik ő, / Nem mondja semmi kő...” – mint Arany János írta az *Emlényekben*, Petőfire gondolván. Eltékozolt fia kicsike hazánknak, sem életében, sem halálában nem juthatott el hazáiglan. Hiábavaló volt minden várás, imádkozás, Istennel perbe szállás.

Utassyt traumák sújtották, az anya-gyermek kapcsolatában nem kapott feltétlen szeretetet. Lett, ami lett, a sérelmeit nem tudta feldolgozni, maga ellen, haza ellen, Isten ellen; a lázadó fájdalom költője vált belőle, hisz értelmetlenül pusztult el az édesapja, ő pedig nem lehetett Orpheusz, hogy földalolja a fényre, akit úgy szeretett. Aztán jöttek más veszteségek, kudarcok, csalódások, betegségek. Felnőtt fia meghalt Csernobil áldozataként. Feleségével együtt vitték keresztjeiket a magyar Golgotára.

Elmondta hát fájdalmát a csillagoknak, „ha már fáj a sorsa:/ nagyon szépen fájjon...”

Jobba Gabi énekelte pár évtizede: „Hol vannak a katonák? Hol van a sok sírkereszt?” Úgy válaszolhatnánk hetvenkilenc évvel a magyar apokalipszis után: A Béke udvarában. (A német nyelv kifejező és belenyugvásra intő szavával: Friedhof.)

Soknak a nevét sem tudjuk. Isten tudja az ő nevüket is. „A harcot, melyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés...” – idézhetnénk József Attila két világháború közti, s a jövőre is érvényes igazát. A hitvesre, hazára, kicsi fiára hiába sóvárgó katonáink nyugodjanak abban a távoli földben, amelyik befogadta őket, legyen jó Földanya. A százhúszezer hazatérése csak az örökös hazában valósulhatott meg. Mi Atyánk, , őrizd örök nyugalmodukat!

Balogh Géza: A m. kir. II. Rákóczi Ferenc 12. honvéd gyalogezred doni harcokban elesett hősei emlékére. Nyíregyháza, Megyeháza. (Fotó: Ilyés Gábor)

HAMAR PÉTER

Dáma a talonban¹

„Vigyázz, kocsis, lyukas a kas...”

Mint a csalódott kártyás, Móricz Zsigmond kényszerűen tudomásul vette, hogy a Simonyi Máriáért játszott partit elvesztette. Feleslegesen mozgatott meg minden követ: hiába írta levelek sokaságát, hiába a virágküldemények, az aggályokon való nagyvonalú felülemelkedés, a gáláns házassági ajánlatok, az áhított célhoz nem jutott közelebb. 1925. november 8-án éjszaka hiába várta a színésznő ígérte telefonhívást, és ez megérte benne a nagy elhatározást: lemond álmai ellentmondásos asszonyáról.

Nem került sor közöttük drámai jelenetre, látványos szakításra, mindössze annyi történt, hogy a házassági tervéhez ragaszkodó, mélységesen csalódott férfi új játszámába kezdett, immár a hallgatásba burkolózó lidérces asszony nélkül. Mint a talonmáriásban a kártyás, aki a számára felesleges lapot a talonba helyezi. Ettől kezdve özvegy Kardos Gézáné Magoss Olga kilép a háttérből, és esélye nyílik főszereplővé válni az újabb partiban.

1925 végére a körülményeknek az érdekeltek leveleiből kiolvasható alakulása mintha azt mutatná, hogy Móricz nemcsak belenyugodott helyzetének kényszerű módosulásába, hanem a változás megnyugvásba hajló derűt keltene benne, s itt-ott az örömteli várakozás jelei olvashatók ki magánjellegű írásaiból. Ezzel párhuzamosan a debreceni asszony bizalmatlansága is enyhült valamennyit, személyiségében megszapornodnak az érzelmi nyitásra utaló jelek. A közös hullámhossz azonban nagyon nehezen alakul. Bár tagadhatatlan, hogy főként Móriczban érlelődik a kapcsolat szorosabbá tételére irányuló szándék, de mintha nem azonos nyelvet beszélnének.

A tét kölcsönös felismerését, viszonyuk komolyra fordulását attól a találkozástól számíthatjuk, amelyre 1925. november 12-én került sor közöttük Debrecenben. Csak a szándékot tudjuk, az ürügyet nem, amivel az író felkereste Olgát, aki Margit nővéreknél lakott, s legfőbb missziója három unokaöccsének és egyetlen unokahúgának a nevelésében való részvétele volt. Sajátos rokoni viszonyok alakultak ki a családban: Olga elhunyt férje Margit férjének volt a testvére, s a nővérek egymáshoz való ragaszkodásának az is a forrásává vált, hogy korán félárvaságra jutottak, és apjuk felesége nevelte őket.

Móricz másnap levelet ír az asszonynak, s ebből kirajzolódnak találkozásuk lényeges mozzanatait.² Vége szakad az eddig játszott, célzásokkal és utalásokkal tűzdelt

¹ A tanulmány Móricz Zsigmond és Magoss Olga kapcsolatát *A debreceni asszony* címmel bemutató hosszabb dolgozat 3. fejezete. Az első fejezet („*Debrecenbe kéne menni...*”) a *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 2021/2, a második fejezet (*Egy különös verseny története*) a *Magyar Napló* 2021/9. számában jelent meg.

² Móricz Zsigmond levele Magoss Olgának In: MÓRICZ ZSIGMOND: *Naplók, 1924–1925*, Budapest, 2010. Noran *Folytatás a következő oldalon* ➤

bújócskának, és az életük egybekapcsolására vonatkozó szándék Móricz részéről explicit formát ölt. Olga ugyan nem ugrik a vallomástevő nyakába, s az író is csak képzeletben csókolja az asszony „gyönyörű, gyönyörű száját”, de ez a meggyőződéssel írt sor mégiscsak ott áll a levélben: „Hiába mondja az ellenkezőjét: szeret!...” S a levél befejezéseként olvasható a kinyilvánított házassági szándék, s ebben a „műfajban” Móricznak nagy gyakorlata van:

„S ha maga jó lesz hozzám: nagy jót tesz a magyar irodalommal is. Ha még erre sem adja ide a kezét, hogy megcsókolhassam, ... hogy egy életen át szorítsam és vigyem... akkor... holnap újra kezdem... Ezt megengedi? ...”

Móricz – elhatározásra jutván a sorsfordító kérdésben – az egyéniségéből következően felgyorsítaná az eseményeket, de Olgát váratlanul éri a határozott fellépés. Az ő tétova, töprengő, óvatos habitusának túl gyors ez a tempó, és egyelőre megbénítja a lehetőség. Arról pedig természetesen nem tud, hogy mi zajlott a háttérben, mi készítette levelezőpartnerét a nyílt vallomástételre. Napokig vár, és csak november 19-én írja meg a választ a korábbi leveleiből ismert elemző, meditatív módon, de végül egy bonyolult hosszú mondat egyetlen tagmondatában ott áll a lényeg: „...meg kell, hogy mondjam, hogy én nem érzek magamban semmi hajlandóságot a házaselethez...”³

Ez nem várt pofon volt, de Móriczot már ütésállóvá edzette Simonyi Mária. Nem rendült bele, bár ez már neki is soknak bizonyult. Postafordultával válaszolt, ám már nem a „kedves, drága Olgának”, hanem a „Nagyságos Asszonyomnak”:

„Én ezennel visszaadom Magát magának. Élje tovább az életét, húzassa a fülébe a Sandrival, és mozzon a kedves Jenci-Pencivel, és maradjon meg veszélytelen örömök bátor hősnéek.

Én nem ígérhetek magának semmi jót. Velem másképp nem lehet jönni, csak életre-halálra.”⁴

Sandri, azaz Kondor Sándor a Magoss család barátja, a Jenci-Pencinek nevezett úr,⁵ egyébként törvényszéki bíró, szintén ebbe a körbe tartozott, s mindketten tették a szépet Olgának. Nem voltak azonban ezek olyan kapcsolatok, ami miatt Móricznak féltékenységet kellett volna éreznie, és nem is érdemes efféle kiolvasni a sorokból, még ha az asszony válaszában magyarázkodik is az említettek miatt, sértődöttséget és csalódottságot viszont igen.

De Móricz nem az a fajta, aki könnyen feladja a harcot. A levél nyitva hagyott befejező sora („És tudja meg, hogy –”), valamint *Az Isten tenyerén* mellékelt korrekcióra levonata azt sejteti, hogy folytatás következik. Az említett cikk így fejeződik be: „Jövök

Kiadó, 594–597. [MÓRICZ, 2010.] Ez a levél nem szerepel RÁDICS KÁROLY: Móricz Zsigmond és Magoss Olga levelezése (Budapest, 1995. Püski, [RÁDICS, 1995.] című kötetében.

³ RÁDICS, 1995, 50.

⁴ Móricz Zsigmond levele Magoss Olgának, 1925. november 20. Lásd RÁDICS, 1995, 51.

⁵ A *Betyár* Toncsi-Loncsi nevű szereplőjének modellje.

egy sírtól és megyek a sírba... S várom egy Szív aeroplánját, mely még egyszer felröptsen... és itt állok libbenő vágyakkal, szomorúan, szomorúan az Isten tenyerén...”⁶

Milyen tényezők motiválták Móriczot, hogy ragaszkodjék a debreceni asszonyhoz, ahelyett, hogy öntudatosan hátat fordított volna egy új kapcsolat reményében? Olga reflexiója – úgy, ahogy – érthető. Ő – mint azt későbbi levelében említi – úgy érezte, hogy a férfi a korábbi szerelmével való szakítása után afféle pótszernek tekinti őt, és ebben a sejtésében volt is némi igazság. Móricz valami szerelemfélét érzett ugyan iránta, bár inkább körvonalazatlan, határozott arcot nem öltő vonzódás vezette Olga-hoz. De hol volt ez attól az érzelmi szenvedélytől, ami Simonyi Máriához fűzte?

Ő kizök kent állapotában akkortájt főleg nyugalomra és biztonságra vágyott, s úgy tűnt számára, hogy ezt Olga mellett megtalálhatja. Az asszony érzelmileg kiegyensúlyozott, fegyelmezett személyiség benyomását keltette, és az előnyt jelentett az író szemében, hogy a katolikus – és hitét buzgón gyakorló – Máriával szemben Olga református, mint ő, és saját családja vallási hagyományainak folytatását láthatta benne. A legtöbbet pedig az nyomta a latban, hogy tapasztalta, új barátnője milyen szeretettel és gondoskodással veszi körül nővéreinek négy gyermekét, vállal részt nevelésükből. Lányait szerető apaként okkal vélhette, hogy személyében olyasvalakire talál, aki pótolni tudja az ő gyermekei számára a Janka halálával elveszített szeretetet.

Szándékának megvalósítása érdekében valószínűleg azért akart gyorsítani a tempón, hogy mielőbb visszanyerje lelki nyugalomát. Ez volt a záloga annak, hogy újra az írásra koncentrálhasson, azt ugyanis nyilván érezte, hogy a *Pillangó* megírása óta számottevő munkát nem tett az olvasók elé. De reményeiben hiába szaladt előre, Olga ebben a száguldásban nem tudta követni őt. Ám óvatoskodó, tétovázó magatartásában Móricz megérezte, hogy az ajtó nincs bezárva, az asszony résnyi nyílást hagyott rajta.

S hogy megérzésében nem tévedett, azt Olga egy heti tétovázás után, november 28-án írt levelében igazolva láthatta. Kapcsolatukat nem nevezi ugyan szerelemnek (mintha félne ettől a szótól), pusztán barátságának minősíti, de azzal, hogy „méltatlan befejezésnek” vélné megszakítását, felkínálja a folytatás lehetőségét. Móricz pedig kapva kap ezen, s mielőtt elutazna Bécsbe, elküldi neki Debrecenbe a *Légy jó mindhaláligot*, majd december 5-én röpké társas levélben üdvözli a császárvárosból.

Magoss Olga december 8-án ír újra Móricz-nak, s ez a levél már végtelennek tűnő hosszúságával szokatlannak bizonyul, de egyebek miatt is azzá válik. Az érzelmi nyitásra való hajlandóságot fejezi ki az eddigi, hivatalosnak tetsző „Kedves Móricz” helyett a „Kedves Zsiga” megszólítás, és – ugyancsak először levelezésük történetében – az „Olga” aláírás. Az asszony magát „túlzottan, betegesen őszintének” nevezi, és azok a lélektani tanulmányok beillő kapcsolatalemzések, amelyek egyben önmagával való számvetések is, igazolják önjellemzésének érvényességét.

A lényeg, a reménykeltő női biztatás végül az utolsó mondatban ölt formát: „...mielőtt Maga kíván Magának valamit, nézzen a szemébe, s jöjjön vele tisztába, hogy csakugyan olyan kívánatos-e az.”⁷ Nem lelkes felajánlközásról van szó, de minden-

⁶ Móricz azt írja a levélben, hogy visszavonta közlési szándékát, de az írás végül megjelent *Az Est* 1926. január 3-i számában.

⁷ Magoss Olga levele Móricz Zsigmond-nak, 1925. december 8. Lásd RÁDICS, 1995, 58.

képp fordulat ez Olga érzelmi világában, amelyet a háttérben történetek befolyásoltak kedvezően. Bevallja, hogy külső inspiráció is szerepet játszott elhatározásában: „Adyné mondott valamit, ami nekem nagyon jól esett, s amiből úgy láttam, hogy Maga talán komolyan szeret engem.”

A befejezés reményt keltő mondatának azonban van egy előzménye, valahol a levél közepén, amit Olga fontosnak tartott hangsúlyozni: „Énnekem sok idő kell, hogy egy gondolatot megszokjak...” Ám Móriczban a visszaadott remény visszhangzik folyamatosan, és mintha a figyelme átsiklana az intellemtnek számító megjegyzés fölött. A közzététel előtti lendülettel folytatja az udvarlást:

„Olga, Olga, Olga. Végre leírta. És Zsiga! Olga és Zsiga. Hisz rendben van minden? Igen? Csókoljon meg végre gondolatban. Én megtettem Debrecenben.”⁸

Ennek a levélnek a végén már a magát nyeregben érző férfi szólal meg: „Isten áldja meg kedves, drága jó Olga! Olgám? Ugye az enyém már? Nem követelem, csak érzem.”

Móricz ebben a furcsa adok-kapok játékban nem bizonyul jó emberismerőnek. Ha az lett volna, kiszámítja az özvegy reakcióját, amely természetesen újabb megtorpanást jelez: „Én nem tudom már, hogy mit olvasott Maga az én levelemből, de már megint a tizedik határban jár a tervezgetésével. Mire ez az eszeveszett tempó.”⁹

És az állandó levélírási kényszerben élő, szerelmes (és/vagy magát mielőbb birtokon belülinek óhajtó) Móricz sietségében elkövet egy súlyos taktikai hibát is, ami az ellenkezőjét eredményezi annak, mint amit várt tőle. A háttérben ott vannak a lányai: a már 15 éves Virág, Gyöngyi és a legkisebb, Lilike, akikről ebben az érzelmi túlbonyolítottágban sem feledkeznek meg. Billegő viszonyuk ellenére elküldi mutatóba a fényképüket az asszonynak, bár nem ajándékba, csak megszemlélésre, de a sakkjátékos előrelátásával. Olga udvarias gesztussal („bajosoknak találtam a lánykákat”) küldi vissza a fotót, és nyilván érzékeli az akció mögötti szándékot. Ám nem osztja az író reménykedését, hanem aggodalmaskodóan fogadja, s ez nemcsak a személyiségéből fakad, hanem egykori tapasztalatok következménye. Őt nővérével együtt mostohaanya nevelte, és ez a viszony a legjobb szándékok ellenére sem volt felhőtlen, mint ahogy az ilyen kapcsolat az esetek többségében lenni szokott. Az állandóság és nyugalom eszményében élő asszony a lánykák nevelésének gondolatával még nehezebben birkózott, mint azzal, hogy életét összekösse a pesti íróéval.

A helyzet úgyszólván tisztázatlan, Móricz a december 11-én írt levelében mégis előhozakodik váratlan javaslatával: „Karácsony után szeretném a gyerekeket elvinni Debrecenbe...” Bemutatásukat úgy akarja keresztülvinni, hogy a találkozásra semleges terepen, egy vacsora keretében, Ady Lajoséknál kerüljön sor. Lehet, hogy a korabeli társasági protokoll keretébe belefért Móricz kívánságlistája, bár ezt mai szemmel jogosan furcsállhatjuk. Adyné december 29-én prezentáljon vacsorát, ráadásul este 10-re, mert csak akkorra tud odaérni a családjával, Olga hozza magával Eszterkét, Margit nővére kislányát, ők pedig kapjanak írásban meghívót, s mindezt Olga intézze el.

⁸ Móricz Zsigmond levele Magoss Olgának, Wien 25. XII. 8. Lásd Móricz, 2010, 604.

⁹ RÁDICS, 1995, 60.

Az özvegy a maga szelíd, visszafogott módján tiltakozik: „Kedves Magától, hogy a kislányait el akarja hozni Debrecenbe, de ugye nem érti félre, én ezt talán korainak tartom! [...] Valahogy az időpont sem alkalmas.” Móricz ennek ellenére kierőszkolja a találkozást, amely végül mindenki számára kellemetlen emléket hagyott maga után, s a következők az író várakozásával ellentétesen alakultak.

A legidősebb lány, a serdülőként különösen érzékeny Virág az *Apám regényében* fél oldalon elintézi az Olga-epizódot, nem tudván felejteni személyes sértettségét. Adyektól a vacsora után a Bikába igyekeztek (Magossék kíséretében, akiknek hazafelé útba esett a szálloda), s a cseperegni kezdő esőben a lány a sálát az asszonynak nyújtotta, aki elfogadta ugyan, de csak a karjára téve vitte tovább.

Gyöngyi és Virág (Lilit az apja a miskolci rokonoknál hagyta) pontosan tudták a látogatás célját („háztűznéző”), de mindketten taszítónak érezték ezt a debreceni világot. „Az egyik lakásban [...] ült a fotelben egy merev, leereszkedő, ideges asszony. Az első pillanatban már tekintélyt akart tartani [...] Apánk szorgalmasan üldögélt a fekete ruhás hölgy mellett, s biztatott bennünket a barátkozásra”¹⁰ – írja Virág.

Móricz Olga december 24-én kelt levelének aljára írta fel utólag ennek az estének a történetét.¹¹ „Szegény Olga oly merev és ijedt s ellenséges volt, hogy a gyerekek, akik első percben hozzáfutottak, s azt mondta Gyöngyi: »Éppen olyan, mint gondoltam, mikor bejött, tudtam, hogy ő az: nem lehetett más, csak ez...« S mégis úgy jöttünk el, hogy »soha többet ide! soha többet!« Ebben persze Virágnak volt fő része. Szaplonczayné¹² azt mondta Virágnak, mindjárt az első percben: »Ha lesz már nektek mamukátok, és boldogok lehetek...« Virág megrémült...”

A legidősebb lány visszaemlékezésének van egy lényeges mondata, amely megvilágítja apja szándékának hátterét: „Arról volt szó, hogy őt kineveznék a debreceni múzeumba igazgatónak, s ott kapnánk szép lakást is, igen gondtalan és kellemes jövőnk lehetne.” A lehetőség valóban csábítónak tűnhetett, s talán Móra Ferenc példája lebegett Móricz szeme előtt, aki a szegedi múzeumot igazgatta, s ez a tevékenység nem hátráltatta őt írói munkássága kiteljesítésében. Pályázat esetén pedig bizton számíthatott volna Magoss György polgármester és Ady Lajos tankerületi főigazgató támogatására.

De a történet folytatása másként volt a sors könyvében megírva, s hogy a házassági szándék kisiklott, abban végül is nem a lányok ellenérzése játszotta a főszerepet. Móricz a már említett Olga-levél aljára írt emlékeztetőjében a dolgok szerencsétlen (más szempontból viszont szerencsésnek is nevezhető) alakulásáról ad számot, sőt: egy további, hasonló jegyzet¹³ kerekíti le a kudarcba fulladt debreceni látogatás történetét, bár – s ez Móricznál egyáltalán nem meglepő – még annak is van folytatása, ami itt a befejezettség látszatát kelti.

E kései időpontban lezajló vacsora után, mindössze egy hét alatt, felgyorsulnak az események az érdekeltek körül, s nehéz magyarázatot találni, mi változott meg bennük, vagy nem is változott, csak lehullt a szépnek álcázott tényekről és érzel-

¹⁰ MÓRICZ VIRÁG: *Apám regénye*. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 293.

¹¹ Rádics Károly közli a teljes feljegyzést levélgyjűteményének jegyzetei között, 612–613.

¹² Szaplonczay Gyuláné, Ady Lajosné és Magoss Olga barátnője, a debreceni tisztiorvos felesége.

¹³ RÁDICs, 1995, 613–614.

mekről. A másnap délután történekről így vall Móricz: „... míg a társaság moziba ment, mi, ki volt csinálva, Olgával ketten maradtunk. Nagyon különös volt: várta a csókot, kétségbeesett, lázas vonzással.”

Nehéz elképzelni az egymásra várakozás perceit, s bár van abban elítélhető tiszteltlenség, ha az ünnepélyes helyzetnek némi komikus felhangja támad bennünk, de ott áll egy szexuálisan túlhangolt férfi, aki bizonyosan kevesli azt, amire itt és most számíthat, mégis örülnie kell, s szemben vele a testiségtől idegenkedő vagy félelmet érző, de az első lépés megtételére magát elhatározó asszony. Megtörténik az, ami Móricz gondolatában már lejátszódott, de a felek inkább feszélyezettek, mint boldogok, s kimondatlanul is ott élnek bennük a kétségek a folytatás felől.

A legvalószínűbb, hogy ezen az estén, a búcsúzáskor adta át Móricz Olgának azt a háromsoros levelet, amely egy cím nélküli versét tartalmazta, és választ kért másnapra. (A kelezési dátuma december 30.) Bár az asszony a visszaemlékezésében állítja, hogy ő ezt január 6-án kapta, együtt a visszaküldött, általa ajándékként készített, hímzett könyvjelzővel, de biztosan megcsalja a memóriája, mert a vers a *Nyugat* január 1-i számában jelent meg *Regényfolytatás* címmel, nem január 6-a után, ahogy emlékezik; ráadásul az említett időpontban Móricz olyan indulatosan távozott Kardoséktól, hogy ebbe az elvonulásba aligha illetet volna bele az ömlengő szerelmi vallomás átadása.

Móricz lírikusnak jelentéktelen volt,¹⁴ s ha nem ő adja a folyóiratnak a verset, minden bizonnyal eltanácsolják.

Új nap ragyog a Sors egén!
Óh szív figyelj, fagyott szegény
Bizalom hull, fehér pelyhekben,
dúsan, szűzen, szent gerezdekben.

– így szól a felütés, a gondolatmenet és az eszköztár pedig a *Két szép asszonnyal a Balatonon* idézi, ám itt az allegorikus „Jövő” már „Jóság”-gá lényegül át, aki „halmok, a komor tanyák ködén” mint „napfény tűz át”.

De hiába volt a szerelmes összeborulás, a vers nem hatotta meg Olgát, és búcsúja Szilveszter délelőttjén még az Odüsszeusznál kudarcútróbb Móriczot is meglepte. A szenvedő fél így emlékezett post festa a már említett jegyzetében: „Ezen a reggelen rémes volt a fordulat a tegnapi forró csókok után. Az első csók, s erre most kegyetlen hidegséggel s oly hűvösen, hogy puffá lettem, s felbőszültem úri gőgje ellen, letárgyalta, hogy erről a házasságról szó sem lehet, s arra kér, hogy tovább ne forszírozzam a dolgot [...] Összecsaptam a sarkamat, s döngő léptekkel mentem el, nővére, Margit kikísért le a lépcsőn egy szó nélkül, ijedten. Nem értette mi volt odabent, s mi ez. A tőle búcsúzó pillantásban benne volt, hogy soha többet.”

Ezt Móricz 1926. június 25-én jegyezte fel Olga január 7-én írt, befejezetlen, el nem küldött, csak később átadott levelének aljára, pontosabban a lemásolt változat

¹⁴ Verseinek a kiadói szándék szerinti teljes gyűjteményét (32 műről van szó) a Rejtjel Kiadó jelentette meg, év nélkül, felelős szerkesztője Tiszóczy Tamás.

aljára, mert ekkor, második házassága előtt néhány nappal, a debreceni asszonynak visszaküldte a leveleit.

A „soha többet”-en persze csak mosolyogni lehet, mert Móricz január 5-én újra Debrecenben van, és részt vesz azon a vacsorán, amit Szaploneczayné ad Olga tiszteletére, születésnapja alkalmából. Móricz itt tudja meg, hogy az özvegy ugyanazon a napon született, mint Janka. „Ijesztő volt” – írja, rádöbbenve az egyezésre, azaz rossz ómennek tekintette.

Hogy mi játszódhatott le közöttük a vacsorán s utána, arra csak következtetni tudunk a másnap történetekből. A diplomácia nyelvén ezt így mondják: a felek álláspontja nem közeledett egymáshoz. „Szóval január 6-án körülutaztam Debrecenben, s leadtam, vasúti hordárral küldtem neki egy óriási fehér azáleát, s levélkében visszamelékeltem a karácsonyi könyvjelzőt” – jegyzi fel Móricz a naplójában.

Olga vérig van sértve, az azáleát a „gyűlölet és gúny” virágának tekinti, de indulatai korántsem móriczi méretűek. Érzelmi amplitúdója mindig is alacsony volt, kifelé legalábbis ezt mutatta. S ha mégis feltolultak volna benne erősebb érzelmek, akkor a masszív polgári neveltetés és a dolgokban az isteni akarat megnyilvánulását vizionáló református szemlélet olyan korlátok közé szorította, hogy megbénítva érezhette magát. Ám ha nemcsak magára figyel, hanem több figyelmet szentel Móricz személyiségének megértésre, akkor nem lehetne kétséges számára, hogy lesz itt még folytatás. Ám hogy az együttfutás vagy vesszőfutás lesz-e, egyikük sem tudhatta.

BAKÓ ENDRE

Pillantás Faludy György költészetére

1.

Nem mondhatjuk, hogy Faludy György és a sorsharag egy anyaméhben született, noha voltak idők, amelyek ezzel fenyegettek. Kétségtelen, 1919 után Magyarországon hátrányos volt a zsidó származás, gondoljunk a fehérterror áldozataira, a numerus claususra vagy a jobboldali lapok permanens, nyílt zsidózására. 1938-ban pedig az első (később a második, a harmadik) zsidótörvénnyel alapvető emberi jogaiban korlátozták, majd személyes szabadságuktól fosztották meg a magyar polgárságnak ezt az értékes vallási közösségét, azokét is, mint Faludy György családjáét, akik már korábban áttértek más hitre. Nos, költőnk egyként megszenvedte a fasizmus és a kommunizmus rémuralmát, kétszer is el kellett hagynia szeretett hazáját. Mégsem mondhatjuk, hogy a sors végzetesen bánt vele, hiszen túlélte az infernókat, s alkalma volt lélekben (versben) elégtételt vennie üldöztetéseiért (Államvédelmi Hatóság, Révai József, Péter Gábor, Lukács György stb.). Továbbá a sors kegyelme folytán része volt egy késői szerelemben, s megélte, hogy „élő legendaként” tiszteljék, költészetét szakrális keretbe foglalják. Elhalmozták kitüntetésekkel, megkapta a Kossuth-díjat, elnyerte Budapest díszpolgári címét, s szinte naponta olvashatta, hallhatta, hogy a zsurnalizmus világában „költőfejedelemnek, költőkirálynak, *élő klasszikusnak*” nevezik. Ezt a prédikátumot rendelte nevéhez összes verseinek kiadója is.¹ A 95. születésnapja alkalmával mozgalom indult annak érdekében, hogy életműve bekerüljön az iskolai tankönyvekbe.² Az irodalomtudomány azonban továbbra is távolságot tart tőle: csupán mint mellékalakról hajlandó tudomást venni. Sőt, az újabb magyar irodalom története³ meg sem említi a nevét. Joggal, jogtalanul?

2.

„Villon átköltései által vált ismertté és vitatottá; saját verseiben örömmel ismerünk mélyebb lelkületére, formabravúrájának őszintébb zengésére. Némely költeményében minden kor kultúráját összefoglalná”⁴ – jellemzi Vajthó László. Valóban, már első verseiben csillog a görög, latin, kínai, német, francia, olasz stb. magas kultúra örökségének aranypora. 1935-ben olyan tökéletes parnasszista szonettet tudott írni,

¹ FALUDY GYÖRGY: Versek. Budapest, 1995. Magyar Világ Kiadó [FALUDY, 1995.]

² RAB LÁSZLÓ: Legyünk bátran 95 évesek! Faludy György, a magyar Odüsszeusz. Népszabadság, 2005. szept. 22. 18.

³ A magyar irodalom. Szerk. GINTLI TIBOR, Budapest, 2010. Akadémiai Kiadó

⁴ Mai magyar költők. Szerk. VAJTHÓ LÁSZLÓ. Budapest, 1941. Dante, 16.

amit Babits Mihály is vállalhatott volna (*Michelangelo utolsó imája*), az 1937-es keletésű *Szonett egy meséskönyv élé* ízelítő a nagyköltészetből. Irodalmi-nemzedéki státusza egyértelmű, habár csak laza kapcsolat fűzte a baloldali liberális *Szép Szó*hoz és munkatársaihoz (Reményik Zsigmond, József Attila, Ignó Pál stb.). A *József Attila temetése* című költeménye az omázkoszorú legjobb darabjai közé tartozik, mert sugárzik belőle a személyes fájdalom a költő hányódása miatt a „turáni” társadalomban, s megjelenik benne az elmaradottság fájdalma az európai nívóhoz képest, sőt a fasizmus előérzete. Politikai hovatartozásából, antifasiszta álláspontjából olyan versek sarjadnak, mint a *Német zsoldosdal* vagy a nyilas professzornak címzett költemény (*Csilléry Andrásnak*), illetve elvbarátainak (Supka Géának, Feleky Géának) küldött üzenetei, továbbá zsarnok gyűlölete (*Ófelsége, a császár – Bécs, 1860; Buonaparte Ajaccióban, 1785* stb.). Mivel az 1930-as évek második felében antifasiszta vers már nemigen kaphatott nyomdafestéket Magyarországon, a műfordítás leple alatt fejezte ki tiltakozását az ordas eszmék ellen, amint ezt ő maga tanúsítja összegyűjtött verseinek kötetében Heine Németországa kapcsán.⁵ Született művészkarakter lévén taszítja a kispolgári életeszme és -stílus (*Ballada Nulla Károly életéről*). A bölcelet iránti hajlamát *Rig véda: A teremtés* című költeménye dokumentálja, amely a genezis misztériumán, a test és lélek viszonyán töpreng kanti konklúzióval.⁶

Ontológiai kérdéseket minden korszakában verssé növesztett, e költemények határozott kontúrokkal vannak jelen a tematikai színskálán. Ezt racionális és „költői” nyelvhasználatának kombinációja is szavatolja. Az absztrakció, a homályos gondolat-szöveg távol áll tőle, élményei zömmel valóságosak, sőt olykor alkalmiak, ezért versei egyjelentés-tartalmúak. Képpalkotó művészetében ennek megfelelően a hasonlat és a metafora dominál, szimbólum alig fordul elő. Költői személyiségének arzenáljában feltűnik empátiája, próteuszi alak- és helyzetváltoztató-beszéltető képessége, aminek nagy hasznát veszi műfordítói tevékenysége során is, továbbá pazar rímhallása, erőteljű duzzadó megjelenítő lirico-epikai vénája, a nagyobb kompozíciók iránti vonzódása, amiből azonban többször túlírt versek születnek. Ezek az alakítóeszközök egész költészetére érvényesek. Egyik főtémája a szexus alanyi vagy epikus előadásban, néha naturalista, sőt pornográf tálalásban, olyan részletekkel, amelyek alig tűnnek nyomdafestéket (*Barátnő barátnőjéhez*). Bár Goethe azt tartotta, semmi nem áll tőle távol, ami emberi, mégis az az érzésünk, hogy az ilyesfajta költeményeknek nincs esztétikai indoklásuk, mert izolálják az alkotói szubjektumot, ráadásul egy részük túlmegy az egészséges erotika limesén, legfeljebb azt sugallják, az ember ösztönei erősebbek, mint civilizációs páncélja.

A műveit fogadó kettős reagálás egész életében végigkísérte, sőt halála után sem változott. A *Villon balladái*t taps és fütty fogadta, egyesek amolyan verbális ripacskodásnak degradálták. Faludy ugyanis saját lelki képére igazított átköltéseket végzett, vagyis egyik szemszögből nézve hamisítást követett el, a másiktól tekintve pedig belebújt egy középkori költő bőrébe, magára öltötte maszkját, s feltámasztott Paul Zech és

⁵ FALUDY, 1995. 113

⁶ E költeménye (fordítása) feltehetőleg a Szabó Lőrinc-fordítás és *Materializmus* c. ódájának ismeretében született.

Bertholt Brecht nyomán (utóbbi később megvetéssel idézi egy versében), egy korszerűsített (aktualizált) költői mentalitást. A hatalommal szembeszegülő, vágáns költőt, akinek peremléte a semmivel határos, megveti a konszolidált életformát, s a tagadás pólusán keres valami önvészéjtő üdvösséget, némelykor pedig úgy viselkedik, mint az udvari bolond. Pedig a tehetség általában az etika vonzásának enged. Minden más a lehetséges mértékig hiteles műfordítás (Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Vas István stb.) kevésbé bombasztikus, tömörebb, szárazabb.⁷ A Villon-átköltésekben az elsöprő mesterségbeli tudás illúziót keltő manierizmus működik. Egyes sorok már-már a későbbi „rímhányó Romhányit” juttatják eszünkbe, aki Faludyval ellentétben nem tekintette primer irodalomnak nyelvi bravúrokban bővelkedő rigmusait.⁸ Faludy olykor maga is érezte a formalizmus veszélyét: „...valahányszor észrevettem, hogy verselőkészségem, (mely tehetségemet minden bizonnyal jelentősen felülmúlta) egy bizonyos sablonba, pózba és rutinba kényszerített, nyomban megváltoztattam verseimnek nemcsak a formáját, de mondanivalóját is, azaz úgy bújtam ki megszokott stílusomból és mondanivalómból, mint vedlő kígyó a bőréből.”⁹ A fölényes versi beszélő mentalitása és a túlcsiszolt eszközök hajszolása még a műformát is megváltoztatta: „Nem balladák, modern szonok irodalmi igényű kabarék számára” – állapította meg Bálint György.¹⁰ Csakhogy Villon balladákat írt!

Nem kívánunk Julia Kristeva és társai nyomdokaiba lépni, a fizikai törvények átvitele és alkalmazása a poétikus nyelv világában csupán divatos szellemi kaland, de a Faludy-féle Villon-versek faktúrája többnyire mégis a sűrűsödési pontok hiányát kelti, vagyis a tömeg/térfogat/fajsúly megbomlott arányát. E versekben, ahogy a költő Gulyás Pál mondaná, „több az egyensúly, mint a súly”. Végző soron dekadencia árad e versekből, a szónak Tóth Árpád-i értelmében. „A dekadens szóval, esztétikai értelmezésben, inkább a túlértséget, a bizonyos irányú fejlődés legszűz határát jelöljük. A dekadens költő a korábban elért összes költői vívmányok virtuóza, aki azonban már érzi, hogy lehetőségeit már nem feszítheti tovább, s ennek jellemző módokon kifejezést is ad. Amint a túlérrett gyümölcsnek szinte elviselhetetlen édességében már benne érzed a közeli rothadás fanyarságát...”¹¹

És mégis! Komlós Aladár találóan minősítette Faludy eljárását „teremtő hamisításnak”.¹² Egy verseskötetet az 1930-as években néhány százan, maximum ezren olvastak, de a Faludy-átköltések egy-egy kiadásának kelendősege elérte a tízezres nagyságrendet. Vagyis tömegek csüngtek rajta! (Faludy tudomása szerint hazatérése előtt (1946) könyve több mint harminc kiadást ért meg, többségük zugkiadásban. Ezt csak a klasszikusok mondhatnák el magukról!) A könyv hatásának titka többek között az

⁷ Devecseri Gábor szellemes jellemzése: „... a Szép Szó esztendeiben volt vitám a tehetséges, de tehetségét flitteres nyakláncokra váltó Faludy Györggyel...” In: DEVECSERI GÁBOR: A hasfelmetszés előnyei. Budapest, 1974. Magvető, 47.

⁸ Romhányi József (1921–1983) szövegíró, fordító, költő

⁹ FALUDY GYÖRGY: Pokolbeli víg napjaim. Budapest, 1989. Magyar Világ Kiadó, 40. [FALUDY, 1989.]

¹⁰ BÁLINT GYÖRGY: Ballada a jobb sorsra érdemes Villonról. Nyugat, 1940. 272. = In: A toronyór visszapillant. Budapest, 1961. Magvető Könyvkiadó, 466–467.

¹¹ TÓTH ÁRPÁD: Szép Ernő: Emlék. Nyugat, 1918. 4. sz.

¹² KOMLÓS ALADÁR: A teremtő hamisítás. Új Idők, 1946. 597–598.

egyéniség önfeltárulkozásának gátlátalanul őszinte manifesztálása, az álszent, bénító etikai kötöttségek tagadása, a Villon ürügyén megszólaltatott hagyományos irodalmi „fentebb stíl” elutasítása, továbbá a vagányság, az odamondás, a szitokszavak használata, az erotika, (még a tájak is a női bájakra emlékeztetik: *Ballada hűtlen barátnőmről, Cileáról*), a polgárpukkasztás, az akasztófahumor, az önirónia, s itt-ott a cinizmus. Ahogy Végh György vallotta: „Fischer Palitól kaptam kölcsön Faludy Villon-ját, mely könnyed, pesties hangjával az én szívembe is beopta magát, mint annyinak a szívébe a harmincas-negyvenes években. Az útszélisége, hányavetisége, akasztófasága fogott meg elsősorban, behízelegte, beduruzsolta magát a fülembe. A verseknek volt valami slágerjellegük, jóval nívósabbak ugyan a slágerszövegeknél (...) de megfogalmazója kifejezője egy korhangulatnak, mely ott úszkált körülöttünk a levegőben...”¹³ Hatása még egyes népi költők (Sinka István, Sértő Kálmán, Gellért Sándor stb.) világában is kimutatható.

A feltűnően dekoratív poétikai elemeket, az érzéki (néha naturalista) szóképeket és az eretnek eszméket oly ügyesen, könnyedén adagolja, és forrasztja össze, mintha azok már *in statu nascendi* szimbiózisban léteztek volna. Feltűnő a hasonlat, a metafora bizarr zsúfoltsága, a sokszor öncélú rím a zenei hatás érdekében. A lefegyverző műveltségtanúsítvány azt sugallja, légy művelt, de nem kell hasra esned a tudomány előtt sem. Lám, a tudósok is gyarló emberek, berúgnak, paráználkodnak, mi több, a *Biblia* sem szentek galériája.

3.

Hérakleitosz szerint az ember sorsa maga a jellem. Ez talán nem abszolút érvényű axióma, de Faludyra vonatkoztatva helytálló. Ha ugyanis passzív, beletörődő alkat lett volna, nem indul életében kétszer is vándorútra. Alkat és költészet így vált adekváttá, egylényegűvé. Következő kötete (*Őszi harmat után*, 1947) zömmel első emigrációjában fogant költeményeit kínálja. Rögtön emlékeztetünk rá: az eredeti kötet és a *Verssek* című (1995) óriás gyűjtemény idevágó anyaga több ponton eltérést mutat, mint ahogy különböző köteteiben másképp áll össze egy-egy ciklus követhetetlen szövegváltozatokkal, amelyek mindig alkalmazkodnak a politikai milióhoz. A változtatások vizsgálata monográfiai feladat, a filológiai buzgólkodás szétfeszítené e tanulmány kereteit, csak éppen jelezzük, hogy *Az emigránsok szesztináját* eredetileg Gábor Andornak ajánlotta, később nem vállalta ezt a barátságot, illetve az összegyűjtött kiadványba az eredetin túlmenően még mintegy féltucatnyi *Amárhoz* szóló erotikus verset vett fel, egyes darabokat átdolgozott, egyértelművé tette például a *Nel mezzo del cammin* olvasatát. Ezek 1947-ben megütközést váltottak volna ki. Mindez lényegében nem változtat a Faludy-világ karakterén.

Az *Őszi harmat utánban* verses önéletrajzi beszámolóit kapunk az 1938 szeptemberétől 1946-os hazatéréséig – ezt a pikareszk epizódokban bővelkedő *Pokolbeli víg napjaim* memoár is hitelesíti – aminthogy Faludy költészetének fővonulata önmaga krónikája,

¹³ VÉGH GYÖRGY: *Mostoha éveim*. Budapest, 1981. Magvető, 283.

költeményeinek szervező centruma a szubjektivitás. Hogy ez mennyire hiteles, annak vizsgálata megint csak filológiai apparátussal dolgozó tanulmány kompetenciája. Az epikus indítású élményversek természetesen mindig fel vannak dúsítva érzelmi vagy intellektuális reflexiókkal, melyek olykor a gnóma bölcséleti dimenziójába emelkednek, máskor az eruptív érzelmi kiáradást: a hazai emlékek melegét, a magánosság, a honvágy, a kiszolgáltatottság, a halálfélelem gyötrelmét, a megdöbbenést a francia kapituláción (*Atlantisz*) és a sanyarú helyzetben is működő libidót jelentik. Ez utóbbi morális teherterelést (nem a vele lévő felesége az erotikus élménybeszámoló partnerére; többnyire egy fiatal marokkói arab férfihez szólnak a vallomások) kissé könnyedén lesepri válláról. A *Marokkó ciklus* amúgy valóságos szociológiai látletele is „e kegyetlen, barbár ország”-nak, amelyet mégis igazabbnak tart, mint az otthoni álszentséget, vagy az európai káoszt. „Afrikai boldogságát” önéletírásában így indokolja, „... végrehalárá megtaláltam a magamhoz való, reám szabott környezetem...”¹⁴ Ez az azonosulási fogékonyság és készség nyit számára kaput az arab kultúra világába.

1942-ben már az Egyesült Államokban fogannak a költemények. Érdekes, hogy nem a szabadság eufóriája csendül fel bennük, hanem az új élethelyzetének dokumentálása (*Beálllok katonának, Amerikai állampolgársággal kínálnak stb.*) és a gigantikus, nyomasztó amerikai világ szociografikus szemlélete (*Detroit, A Mississippi mellett 1, 2*). Amerika iránti kezdeti ellenérzése, lázongása elmúlt, végül a szívéhez nőtt az ország, és elfogadta népének mentalitását, nagyjait méltányolta, tájaiban gyönyörködött. Ennek megvallása a hat tételből formálódó *Búcsú Amerikától* szabadvers, amely történelmi, földrajzi, néprajzi, sőt szociális panoráma akar lenni. A költők közül egyedül Walt Whitmannek, a szabadvers atyjának nevét fonja bele az 5. mű szövegébe, bizonyonnyal nem véletlenül: Whitman költészetének patetikus, diadalmas Amerika-képe és leltárszerűsége éled itt újjá, de a referenciális elemeket a pátosz nem mindig tudja lírai dimenzióba átemelni. A háború nyomasztó, sötét árnya, amitől a lakosság csak közvetve szenved, a pilóták lelkiismeretére telepedik (*A pilóta, Szonett*). Az elmaradhatatlan szerelmi anekdotát ezúttal frivol poén teszi különössé: Hitler halálának híre szeretkezés közben éri (*Hitler halála*).

Külön vonulat – igaz, csak az összegyűjtött kötetben – a magyar emigráció személyiségeiről írott portréverscsoport. A maradandó portrévers hiteles jellembrázolás, sorssűrítő, erkölcsi, világképi azonosulás, tehát közvetett ars poetica. Károlyi Mihályt „Szonett nem éri fel”, ezért megkettőzi a sorokat, s a 28 sort 16–12-es elosztásban tagolja. Károlyit a fejedelemmel azonosítja, akinek az emigránsok önként jobbágyaivá szegődtek (*Károlyi Mihály*). Fényes Lászlót egy Mikszáth-anekdotával jellemzi, s a csattanóból bontja ki az aktuális politikai ítéletét (*Fényes Lászlónak*). Az erkölcsi fenomén Kéri Pált a megöregedett Petőfinek látja (*Kéri Pál*). Jászi a márványember megtestesítője, akinek tragédiája a magyar nemzettel együtt, hogy a Duna-konföderáció elképzelése nem valósulhatott meg (*Jászi ünneplése*).

Honvágy és kétség egyként gyötri. Mindkét érzéséről megindító sorokban vall önéletrajzi esszéregényében is, ahol tucatnyi érvet sorol fel a hazatérés mellett. Bár *Az*

¹⁴ FALUDY, 1989. 169.

emigránsok szesztinájában a rímjáték kissé mérsékli a tragikus múltszemlélet és az optimista jövőkép ütköztetéséből származó feszültségét, de az *Ajánlás* sorai ódai erővel szárnyalnak:

Szállj, szesztinám, egyhangú, szomjú lépcső,
hirdesd a bujdosóknak: hazaérünk,
hirdesd: virrad az új remények álma,
és meglátjuk, bolyongók boldog álma,
piros pipacsú, kenyérszagú ország.
szikkadt mezőjű örök Magyarország,

Felsorolja hazahúzó érveit, köztük a legnyomásabbat, a költői létezés feltételét, az anyanyelvet, „...amely minden egyéb köteléknél erősebben láncol Magyarországhoz. (...) De őszinte szeretnék lenni, és bevallom, hogy mind a tíz vagy tizenkét érve van ellenérvem, a tizenharmadik. (...) Félek, tanár úr, félek.”¹⁵ Mitől félt? Erre versben is felelt:

Magyar költő mért él Amerikában?
Hajó visz haza, szívem meg a lábam,
s nem az eszem, de a kíváncsiság:
egy más világ vár vagy másvilág?
Azt is szeretném látni, hogyan épül
demokrácia demokraták nélkül.

(*Honvágy*)

Könyvének 1947-es kiadásában az itthoni lírai termés a *Budapest* című költeménnyel kezdődik, amely történelmi seregszemle és számonkérés „az optimizmus múlt rohamában”. A *Reménykedés egy pannon szőlőhegyen* a magyar sors felett töpreng adys modorban, de vele ellentétben „a reménység mámorában.” A *Kossuth-híd* viszont lehangelő kép az ország, a nép állapotáról, ám a költő a kétségek között is hajlandó osztozni sorsában.

Az *Őszi harmat után* tehát francia, marokkói, amerikai és kisebb mértékben hazai élményforrásból merít, a könyvből egy szuverén, függetlenségre vágyó, demokratikus érzelmű, pánerotikus költő arcképe bontakozik ki, akit filozófia, politika, kultúra egyként érdekel, főleg gyakorlati szinten. Nem mindig képes az esetlegesség fölé emelni érzéskötegeit, általános emberivé fokozni személyes élményeit, azok olykor a sajátjai maradnak. Elsősorban az erotikus versekre gondolunk. Benne is mocorgott a kétely: „Válogatásomnál nem az esztétika, hanem az egységes kötet összeállításának terve vezérelt” – jelzi az utószóban. Minden részvétünk az üldözötté, megértjük, lét-helyzetének bizonytalansága eleve a szubjektív dokumentálásnak kedvezett, s nem az esztétikai szituáltságnak. Erdődy János jogosan minősíti kötetét megrendítőnek,

¹⁵ FALUDY, 1989. 198

a humanizmus tárházának. „Nehéz lenne válogatni a kötetben, bizonyos azonban, hogy két versét nem felejtí el az olvasó. Egyik *A magyar nyelvhez*, a másik pedig: *Búcsú Amerikától*.¹⁶ Az előbbi valóban kivételes figyelmet követel, az *ó dai fenség* atmoszférája belülről árad, *őszinte átélésből fakad*:

Most, hogy szobámban ér az est setétje
te jutsz eszembe Szent Gellért cselédje
s ajkad, melyről az esti fák alól
először szólt az ének magyarul.
Arcod mongol emléke rég ködös
de titkunk itt e földön még közös
s a te dalod kísér utamra fájón
messze e tájon. (...)

4.

Az *Emlékkönyv a rőt Bizáncról* a reménykedés, a kiábrándulás, a félelem könyve. Hazatérése alkalmával, Pozsonyból jövet, már a határon incidens érte (*A határon*), ami rádöbentí, hogy ez nem feltétlenül az a haza lesz, ahova vágyakozott. Itthon a szociáldemokrata párt sajtójának szolgálatába állt. A nacionalista magyar beidegződés szerint a szociáldemokrata nem egy több évtizedes történelmi hagyományokkal rendelkező, milliókat tömörítő nyugat- és észak-európai párt híve, hanem kozmopolita, mi több, hazátlan bitang „cucilista”, aki a magyarságnak megátalkodott ellensége. A kommunisták szemében pedig munkásáruló, szociálfasiszta. S most az utóbbi szemlélet érvényesül valóságos életveszély formájában, ezért lopakodik harmóniára törekvő verseibe is a félelem, a nyugtalanság: „Tán jóra fordul minden” – nyugtatja magát. De aztán: „Az ember leltárt készít / és nyugtalan lesz. Hol van / hazám, melyet nyolc évig / a homlokomban hordtam?” (*Az utcán tört téglák*).

Ambivalens kollektív tapasztalatairól számol be a *Magyarország* ciklus 25 darabja, amely különböző tartalmú érzelmek, élmények (*A nyloning*), emlékek (*Apám ébresztése*, *Magyar Alpok stb.*) körforgása epikus előadásban, rímes és rímtelen versformákban. Újságíróként járja az országot, azontúl előadásokat tart, s ezekről kisebb-nagyobb versekben számol be, a riport tényeit szubjektív reflexiókkal emelve a líra tartományába.¹⁷ Sok helyen a pusztulás képe tárul elé (*Szolnok felé*, *Hatvan felé*). A verscímeken kívül a költeményekben említett helynevek – kis túlzással szólva – behálózzák a fél országot. Ez is hazaszeretetének, magyarságidentitásának bizonyítéka. Büszke „mert négyzetméterenként / több itt, mint ott, a szellem.” Egy epés minieletkép azonban a negatív magyar jellemvonást pellengérezí ki az „érted haragszom, nem ellened” szellemében.

¹⁶ e. j. = ERDŐDY JÁNOS: *Őszi harmat után*. Népszava, 1947. jún. 12. 4.

¹⁷ Újságírói tevékenységéről Pomogáts Béla ad rövid ismertetést kismonográfiájában. Lásd POMOGÁTS BÉLA: *Faludy György*. Budapest, 2000. Glória Kiadó, 137–138. [POMOGÁTS, 2000.]

Szölejébe a meredek dombhátra
a sváb hátán cipeli fel a trágyát.
A magyar ül a víznél, Trumant várja,
és falevéllal tömi meg pipáját.

(17. Nagymaros, 1947)

Történelemfilozófiai vízió az *Aquincumi uszoda*, bölcs konzekvenciával: „Azt hitted: tanult / az ember, s más lesz a jövő, mint a múlt?” Komplex vers a *Negyven felé* is: önportré, szerelmi vallomás, politikai közérzet-jelentés, egyben alkotáslélektani tanúságtétel arról, hogy Faludy hisz az ihlet misztériumában, ő maga csak médium, aki engedelmeskedik a benne élő démonnak vagy tündérkirálynak.

A legerősebb hatáseffektust bizonyára a szatirikus, leleplező politikusportrék gyakorolják az olvasóra. Ezek (természetesen) nem jelenhettek meg a maguk idejében. Legjobb talán a *Révai József*, amely lényegi pontján ragadja meg a kultúrdiktátor hazug jellemét. Megsemmisítő erejű a hét tömött részből álló *Levél Lukács Györgynek* versciklus, noha a több száz soros bűnlajstromot csak a kortársak tudják igazán értékelni, a fiatalabb olvasóknak hiányozhatnak a történelmi fogódzók, továbbá az élőbeszédhez igazodó forma is megnehezíti a befogadást. Major Tamást, Zelk Zoltánt is a Rákosi-hívők közé sorolja, teljes joggal. (Zelk később szembeszegült a diktatúrával!) Nem lenne hiteles Faludy egyénisége és költészete, ha megfeledezne arról, hogy a diktatúrában, ahol „mindenki szem a láncban”, ő is kénytelen volt kisebb-nagyobb percentben megalkudni. „Már megpróbáltam. Nem is egyszer, / Nincsen oly aljaság, melyet / szégyelltem volna. Hízkeltem, / cifráztam, hosszú heteket / töltöttem görcsös fejfájásban.” (*Vogelfrei*). Csak a szeretkezés nyújtja azokat a politikai mérgezéstől mentes tiszta kegyelmi percekét, a tudat szabadságát, amikor nincs munkaverseny, osztályharc, Sztálin-idézet. A Rákosi-rendszer szókincsét költőnk kibővíti egy leleményes szóval: párt-tyúkok (*Visegrád*), amit egy másik helyen konkrétan Andics Erzsébetre alkalmaz (*Kiskőrös, 1948. január 1.*) A Sztálin-szatírák természetesen az asztalfióknak készültek.

A másként gondolkodók mártíromságának, a pogányüldözés (Kr. u. IV. század) két áldozatának (Pálládász és társa, Hypátia) állít emléket a *Pálládász – Fényes László emlékének* szereplői jelképpé váltak, így tragédiájuk és hősiességük kortalan tanulságul szolgál. Nem dátum szerint, de logikailag a kötet záró versének a *Kirándulás a Koloska-völgybe* számít, amelynek több versszaka a *Boldog*¹⁸ szóval kezdődik.

Boldog, hogy szolgálja sose lettem,
álszent lakáj, fejbúbig báb,
sem bamba népség vakhit fattya,
ki első szóra úgy hullatja
el énjét, mint a bélsarát.

¹⁸ Ez nyilvánvaló utalás Horatius Beatus ille... („De boldog az, ki gondjainktól távol ...”) sorára

5.

A *Börtönversek 1950–1953* a maga nemében különös kollekció. Az Államvédelmi Hatóság pincéjében és a recski magánzárkában 1848 mártírjai, Dózsa papja, a kurucok népesítik be lázalmas éjeit (*Október 6., Lőrinc pap, Kurucok*). A személyes érintettség epikai alkatú költeményekbe van beleszöve, csak ritkábban önálló verssé fogalmazva. Ez utóbbi megrendítő darabja a *Zsuzsának a tömlőcből*, mely az örök hűség elszánt euforikus üzenete transzcendens erőterben. A tragikus feszültségű verses beszámoló stilisztikai formája az esemény- és állapot rögzítés (*Recski est*: előadást tart a rabtársaknak), lett legyen az bármilyen nyomasztó, (*Kihallgatás, Széljegyzet papír nélkül, Éhség* stb.), máskor – mint megtartó erő, hitforrás – az emlékezés (*Vámbéry Rusztem szelleméhez, Emlékezés egy régi udvarházra* stb.) a látomásokba révedő menekülés (*Mandelstam a kerítésnél*) a varázsolás; a dacos önvigasztalás:

Akármi – én vagyok az úr itt.
Kínzóim sírja összedől.
Rímeim élnek. Körben hírik
szállnak. Nem félek senkitől

Egy gondom van, mely éjjelente
a nyálkás priccsen felriaszt:
hogy nemcsak én írom e verset,
én is vagyok a kézirat.

(*Széljegyzet papír nélkül*)

Faludy eredendően nem tragikus alkat (bár ezek után nem ritkán hatalmába keríti a létbe vetett hit értelmetlensége), helyzetét ekkor a fátum vak érvényesülésének fogta fel, igazolva látta az alantas történelmi eszmék által felkorbácsolt erők tobzódását, fékevesztett orgiáját. Történelmi perspektívában gondolkodott, egyenlőségjelet tett fasizmus és kommunizmus közé: „Mit elmulasztott Hitler, behozza azt Sztálin.” (*Zárt teherkocsi*) Az ávosok embertelensége saját rab voltuk pszichózisának tárgyasulása, barbár kompenzálása is:

Vagy vágtam volna ávosom szemébe
(azt is tudom, hogy Zala a neve),
hogy semmikor, semmiért, semmiképpen
nem cserélnék velem?

(*Kihallgatás*)

Rokszenvünket csak növeli, hogy magyarságtudata az égető, tragikus önvád ellenére egy pillanatig sem rendült meg:

Mit érlel sorsod? Mit kaptál hazádtól?
Mért jöttél vissza? Minek vagy magyar
ily bolondul? Téged e föld nem ápol,
s nyom nélkül eltakar.

Nem a halál riasztotta már, hanem az értelmetlen, méltóság nélküli pusztulás réme (*Magánzárka*). A versek hatását növeli, hogy egyiket-másikat mintha a halál torkából mentette volna ki. Az is méltánylandó, hogy legyőzte félelmét, pontosabban megőrizte a szellemi ellenállás heroizmusát: „Ha pedig / szabadulnék, megírom őket, / jaj nekik.” (*Kínrímek*)

Két hosszabb költemény még mindenképpen említést érdemel különlegessége okán. *A vadkacsa* című szerteágazó kompozíció – alcíme szerint *Részletek egy verses ön-életrajzból* – tíz részből álló bevezetőjének első hat verse kérdéssel kezdődik, amelyek voltaképpen Faludy természetszeretetének, ember, kultúra és művészet iránti vonzódásának dokumentumai. A montázstechnikával szerkesztett verscsozor koncepcióját maga a költő körvonalazza immár az önéletrajz első részben:

Mert én vagyok a térképnéző,
az utazó, az arcidéző,
aki a múltba belelát,
s ki, ha az idő jobban késne,
mindjárt mindenből kőbe vésne
relifet, szobrot, kámeát.

József Attila-motívumok és -fogalmak tűnnek fel e szellemi oszcilláló önportréban, de még Ady is, igaz, vele ellentétben Faludy számára az életnél is fontosabb a vers, mert tanú lehet az utókor számára:

Olykor pánik fog el, hogy éhen
veszek vagy elpusztít a fagy,
s mint érc beomlott bányamélyben,
e vers agyamban bennmarad.
(...)
S remény, a jóremény utószor,
hogy helyettem e pár futó sor
koromról s rólam vallani
révedbe ér, utókor. És ez
bús érdememre nem kevés lesz.

Művészi értékekben gazdagabb a *Búcsú Recsktől*, amely az új élethelyzet ingerét, az olvasó lelki felszabadulását, a katarzist ígéri. A költő felteszi magának a kérdést: mi mentette meg az emberfeletti szenvedéstől. Válasza: a természet vigasztaló szépsége, a

test alkalmazkodó képessége, az erkölcsi érzék, a Zsuzsa iránti szerelme, a szenvedés mint erkölcsi nevelő, s a tudat, hogy megverseli pokolbeli víg napjait.

Voltaképpen ez a költői teljesítmény a művészet diadala az erőszak felett! Faludy apokaliptikus „élménye” is van annyira – szó szerint – „húsbavágó”, mint Gyóni Géza számára Przemysl, vagy Radnóti Miklós az erőltetett menete a halálba. Neki még notesze sem volt, ő maga a kézirat (*Széljegyzet papír nélkül*). De szerencsére, ő túlélte! A költemények közül mégsem került bele egy sem a szűkebb vagy tágabb irodalmi tudatba, nemzeti emlékezetbe. Mert az idő nemcsak jótékonyan gyógyít, hanem kegyetlenül szelektál! Költőnk is különbséget tesz „jobb és legjobb” versek között, s nem véletlenül írta a verseskönyv kísérő szövegében szerzeményeiről: „akármilyen is legyen irodalmi értékük.” Jogos kérdés: elég áttételes-e a formába öntés, végbe ment-e az élmény esztétikai leparlása, vagy nyers mivoltában várakozik befogadásra? Czigány Lóránt – akinek pedig kedvére van az irodalmi játékosság, s Faludy elévülhetetlen érdemének tartja, hogy a Múzsát néha „csak cemenének, ledér nőszemélynek tartja”¹⁹ – a börtönversekről úgy vélekedik: „Faludyt az igazságtalanul elszenvedett börtönbüntetése miatt érzett lelkifurdalás magasabb piederstálra helyzete, mint amilyeneken költészetét aránytévesztés nélkül vizsgálhatnánk.”²⁰ Kétségtelen, nem tűnik el a versekből az alkalmiság, a motívumismétlés, továbbá egy részük lefelé stilizál, más részük túlír. Olykor rímtelen verseket alkot, kötött formában, máskor rímfantáziájának akusztikai csengése segít az emlékezetnek:

(...)

relatív szólt egykor taknyos
nagybátyám Szilárd Leó
várt Auschwitzban a kemence
ránk s ő végleg elfutott
tehát a sors kegyence
Einstein Albert asszisztense
míg nekem csak Recsk jutott.

(*Magánzárka*)

Az természetes, hogy ilyen szorongatott élethelyzetben nem laborversek születnek, hanem a függetlenségében, magyarságában s végső soron nembeliségében megalázott ember (költő) jalkiáltozásai. E versanyag egyrészt történelmi dokumentum, amit memoárja szinte múrról műre hitelesít, másrészt egy fizikailag esendő, de lelkileg töretlen, meg nem alkuvó, élet-halál harcát vívó jellem etikai bizonyítványa. Vannak történelmi vagy egyéni helyzetek, amikor a dokumentumérték az esztétikai minőséggel egyenértékű, különösen, ha az közösségi érdekű. Ne felejtsük, a világirodalom számos maradandó költeménye is hordoz irodalmon kívüli tartalmakat. E rögtönzések a ma-

¹⁹ CZIGÁNY LÓRÁNT: Faludy György költészetéről. In: CZIGÁNY LÓRÁNT: Gyökértelen, mint a zászló nyele. Budapest, 1994. Szabad Tér, 143–147.

²⁰ CZIGÁNY LÓRÁNT: „Dolgom egész életemben volt bőven” – Kérdez GÜLCH CSABA. In: CZIGÁNY LÓRÁNT: Gyökértelen, mint a zászló nyele. Budapest, 1994. Szabad Tér, 332.

guk helyén és idején, orális létmódjukban is betöltötték feladatukat: legtöbbjüket a rabtársak is megtanulták, mert erőforrást jelentett számukra erkölcsi és biológiai értelemben egyaránt. Némely tény ugyan kétséget ébreszt az iránt, hogy költőnk minden versét „fejben csinálta”, s – egy kivételével – csak az internálótáborból való szabadulás után rögzítette. De nincs értelme a szörszálhasogatásnak, meg kell hajtanunk az elismerés zászlaját a költő előtt.

Bizonyos esetekre, így Faludy pokolbeli élményeire szűkítve, igaza van Hamvas Bélának: „Van valami, ami a költészetnél is nagyobb: a költői lét. Van valami, ami a jó versnél is jobb: maga a költő. Jobb, ha ott áll a vers előtt és a vers mögött és a vers körül és a versben, ott áll, ő maga, személyében, személyesen és a verset betakarja és igazolja.”²¹

Időben az itthoni terméshez tartozik *A újszülött fiamhoz*, amelynek geneológiai versindító gondolata történelmi látókörűvé tágul. A Lorca-fordítások között nagy kompozíció az *Ignacio Sánchez Majitás torreador siratója*, a spanyol költő egyik emblematisz műve. A legfontosabb mégis az *Ötvenhat nyarán*. Tipikus esemény-versnek indul, egy lírai betét után újra a napi program részletes beszámolója következik, ami éjszaka ér véget. A költő és felesége nem tud aludni, s ekkor fordul a vers lírai vágányra:

Huszonöt éve félek már: Világos;
a tört gerinc s az ismert részletek,
Magamba préselem, mint egy virágot
e nyár emlékét s nem reszketek
soha többé. Nyugodtan alhatom,
ha elalszom. Mint a török s az osztrák,
úgy az orosz. Övék a hatalom,
miénk az ország.

6.

1956 után több mint harminc évig tartó újabb emigráció következett Faludy életében, amelynek költői termését – elsősorban a versanyag hatalmas mennyisége miatt – lehetetlen mikroelemzésnek alávetni, csak egy nagyobb léptékű betekintésre van mód. (Az életmű filológiai rendezetlenségéről ezúttal nem is beszélve.) De a legmarkánsabb eszmei, tematikai trendek, költői magatartásformák világosan kitapinthatók.

Az új folyam az exodus, az emigráció első benyomásait (*Exodus, Bécs, 1956* stb.), világljárása élményeit rögzíti (perui, amerikai, svédországi versek), majd tekintete visszafordul a hazai zord valósághoz: Nagy Imrét kivégezték! Mostanság, amikor a hivatalos ötvenhatos emlékeztetéseken el sem hangzik a mártírhalált halt miniszterelnök neve, megnő a jelentősége ezeknek az empatikus mementóknak: hőisében „fajtánk példaképét”, az új Batthyányt tiszteli, életmentőjét köszönti (*Nagy Imre, Nagy Imre szelleméhez*). A *Borisz Paszternák halálára* nemcsak az orosz költő sorsán borong, de valamennyi íróén, akit a hatalom üldözött, kivetett.

²¹ Levele Gulyás Pálhoz, 1943. X. 3. PIM. V. 4324/99/25

A *Noteszlapok* ciklus amolyan irodalmi „rongyszőnyeg”, van benne életkép, hangulatrománc, szatíra, epigramma, gnóma, xénia, sőt anekdota (*Wesselényi Miklós*). Faludy filozófiai reflexiói egyrészt a marxizmussal való végső leszámolásról tanúskodnak, de a jóléti társadalom sem eszménye, miképp a tudományos-civilizációs fejlődést sem ismeri el igazi haladásnak, mert nem az ember áll céljának homlokterében, hanem a politikai érdek és a profit, amit nem is titkolnak:

Dewey mondja: a tudomány
ne legyen moralista.
Így lett a tudós pizkos,
az atombomba tiszta.
(*A század filozófusai*)

Egyfajta agnoszticizmus szelleme hatol be a versek szövetébe, ami a költő lelkiállapotával is összefüggésben van (*Tudományos világgép – van ilyen?*). Annál inkább, mert a formálódó családi költészet, Andris fia és felesége áll premier plánban, csakhamar tragikus hangnemre vált (*Szerelmes versek egy haldoklóhoz, Zsuzsa halála stb.*). Ismét világljárás következik, vigaszt a kulturális élmények nyújtanak, különösen a firenzei témák. Illetve a „mindenség siralomházában” töltött két év után egy újabb szerelem nyugözi le Máltán (*Aki szerelem nélkül él*). Az *Úgy jöttél hozzám* szonett alapozza meg „az isteni hatalmú lényhez” – szárnyaló szenvedélyes, száznál több fehérizzásig hevített szerelmi vallomások, erotikus vonzalmak etikai princípiumát: „Plató nevelt engem / meg Epiktétosz.” Vagyis az a filozófus, aki a belső szabadságot és a morális autonómiát hirdette. Ezzel elhárítja magától a társadalmi csoportnyomást, a közítélet jogosságát: „Az intrikák nem érnek el, / a nagyvilág nem érdekel” (*Balet-táncos*). A partnerről egyelőre annyit tudunk, hogy feleannyi idős, mint ő, majd hogy „Más évjárat, más nemzet”-hez tartozik. Több mint húsz év után írja le nevét: Eric (*Szépség*). Életrajzi forrásokból tudható, hogy egy Eric Johnson nevű fiatal angol balett-táncos és költő a „Múza”, akivel hosszú ideig tartó kapcsolatot ápolt. Az elmélyültebb versek az álomszerű vonzás lelki titkaira keresnek magyarázatot, de minduntalan a „valószínűtlen realitás” transzcendens kódébe vesznek. A múza szépsége, viszonszerelme meghozza a fausti élményt: „A pillanat tökéletes” (*Mért könnyű?*).

A szonettlavinát többször más versforma – például egy hatalmas kompozíció – szakítja meg, az *Ave Luna, morituri te salutant*. Az első részben a költő valóságos és misztikus gyerekkori holdélményeire emlékszik, majd Armstrong és társai holdra szállásának élménye reménységgel, ugyanakkor félelemmel, undorral tölti el: torzszülött fajtánk, az ember „meghódította a holdat / elpusztította a Földet.” Máskor is kifejezi a jóléti társadalommal szemben felgyült ellenérzését, némelykor hosszadalmas, részletező leírásokkal terhelve az olvasó figyelmét (*New York felé, Levél Philadelphia polgármesteréhez*). Mi tagadás, amennyire mestere a tömör, organikus gondolatvezetésnek – példa erre a rotterdami Erasmushoz írott három verse is – éppúgy jellemző rá a rapszodikus csapongó szövegalkatás. Ezekben nincs fokozás, csak tautológia, megalazul a koherencia, így a tisztázás igénye és a túlbujánzó szerkezet – tehát tartalom és

forma – egymásnak feszül. A szonettciklus valóságos művészi tárháza a hasonlatoknak, metaforáknak, az absztrakt fogalom érzékivé transzformálásának, a verszárlatok filozófiai csattanóinak. S ha nyelvünk nem elszigetelt, talán lenne esélye a költőnek, hogy leúsztassák „az idők lomha vizein” a világirodalomba (*Fényképedet írógépemre tettem*). De az *Egy költőhöz* című versét írhatta volna önmagához is: „Ömlesztve dől a vers belőled / mikor múzsád meglátogat.” Mert gyűlékony képzelete minden apró rezdülésre szikrát fog. Igaz, olykor a „nem versbe való témát” hátborzongató drámai csattanó tölti meg lírai árammal (*Sztálingrádi szánkók*).

A „plasztik-társadalom” üressége, a jólét hajszolása az ő értelmezésében az emberi vég kezdetét jelenti, mert eltorlaszolja a jövő útját – állítja szenvedélyesen az *Apocalypticában*. A tudomány fetisizálása az önbecsapás egyik módja. „Hogy a tudomány nem segít / a történelmen, az tudom” – emlékezteti barátját (*Alkalmi vers a világ állásáról – Koestlernek*), mert miközben „virul minden anyagi / elpusztul minden szellemi”. A tudomány elleni averziója a filozófia degradálásában újra és újra felszínre tör, jóllehet lépten-nyomon filozófusokat idéz. Ez a kultúrpeszimizmus ugyancsak főszólama a szorongásos lelkiállapotban írott verseknek (*Az óra ketyeg, Mi volna, hogyha Plátó, Tanuld meg ezt a versemet, Tudás stb.*). A könyvtár nála a kultúra szimbóluma, de azon borong, hogy elhamvad a Gutenberg-galaxis (*Gutenberg galaktikája*). Esménye az ókori világ, különösen a görög élet, a kínai taoizmus a maga meditatív életformájával és természetelvűségével (Li Ho versek). A *Buddha azt tanítja szonett* nem kevesebbet állít, mint hogy a bölcsélet kímúlt, az ókori filozófiával befejeződött a világ szellemi birtokba vétele, „lényegeset nem hozott többé senki” (*Merőben érthetetlen*). A szubjektív idealista Platónt többször egyetértőleg idézi: „... a világ inkább egy nagy eszme...” (*Csak a Semmi*). Ám nosztalgiaja ellenére nem választana más kort „...Élni itt volt jó...” (*S mégis választanánk-e?*). Nem ez az egyetlen ellentmondás: „ha szellem elhal, a nemi szervek triplán működnek még egy ideig” (*Petronius*). A *Plasztik pálmák* a könyvesboltok pornográf kínálatán ütközik meg, holott a pornográfia tőle sem állt távol.

Meglepetés, mert „kakukktojás” a szonettek között egy kegyetlen darab: *Majakovszkij utolsó verse, melyet megírni a „Csudajó” és a „Poloska” szerzőjének már nem maradt ideje 1930-ban*. A Majakovszkij-versformában írt, tehát vizuális hatásra is törekvő vers teljes fegyverzetében mutatja a satirikus Faludyt, aki ezúttal megsemmisítő ítéletet mond a bolsevik hatalomnak behódolt költő felett, még az sem enyhíti, hogy Majakovszkij végül belátta silányságát és öngyilkos lett. Dinamitnak nevezte a szójátékszerű rímeket, melyeket tudatosan alkalmaz (dobverő-vakmerő-nyers erő; szép szavak-jelszavak stb.). A műélvező a felelő rímet hangzasként várja, de ha a hangalaki azonosságon túl a rímpár jelentése ellentétek egységévé szerveződik, akkor valóban „detonál.” Mindezt azért említjük, hogy jelezzük Faludy virtuóz rímkészségét, amely külön tanulmányt érdemelne a rímkényszernek tett engedményekkel együtt. Gyakran említi Hitler, Sztálin nevét, miként Kádár ellen írott versében (*Egy helytartóhoz 25 év után*) a kelet-európai pártvezéreket egyként gúnyos hangnemben állítja a történelem ítélőszéke elé. Megbélyegzi Vida Ferencet, a vészbírót, aki többeket, köztük Nagy Imrét is a halálba küldte. Ugyanakkor mindig feladatának tartotta, hogy a mesterek, barátok emlékét ébren tartsa. Megindítóan szép verset írt Kalkuttai Terézről. A szemé-

lyes emlékek is (nagyapja, Zsuzsa, József Attila, a Japán kávéház stb.) lírai vallomásra hangolják. A *Száz könnyű szonettet* már itthon alkotta; ahány szonett, annyi téma.

Lenyűgöző szellemi látóköre, önállósága, történelmi, mitológiai, művészettörténeti jártassága, nyelvtudása. Ne hallgassuk el azonban, hogy „a lírai én” és az élmény túlzott közvetlensége, az „én” individualitásának profán kiélése, más szóval: személyisége sokszor annyira betölti a vers belső terét, hogy az olvasó csak külső nézője, hallgatója a költő érzésviharzásainak. Kedvenc versszerkezete mindvégig a szonett, de a másik póluson az élőbeszédre emlékeztető kontroll alatt tartott szövegalkítás sem állt tőle távol, bár nem mindig tökéletes kivitelben.

„A hazalátogatás, majd a végleges hazatérés igazolta Faludy Györgynek azt a mindig is kinyilvánított meggyőződését, hogy magyar költőnek igazából otthon, nemzete körében kell otthonra találnia. Azt azonban neki is érezkelnie kellett, hogy az ország, amelybe hazatért, lelki válságokkal küszködik, és több vonatkozásban sem felel meg azoknak a politikai, kulturális és morális követelményeknek, melyeket ő a nyugati demokráciákban élve természetesnek tartott.”²² A hazatérés gyermekkori, ifjúkori emlékeket indít benne, valósággal érezni a lélek ujjongását: újra anyanyelvi környezetben élhet, ahol ismerik, értik, becsülik, ahol a költészetnek nagyobb becsülete van, ha nem is a régi. Reménye az európai horizont. De nem kerülik el figyelmét bizonyos negatívumok: az egykori természeti környezet romlása, a politikai pártok marakodása, az újra éledő nacionalizmus:

Mikor belső unalmától megdermed,
vagy bús: egyszerre sír, iszik, zsidózik.
Érvet és tényt nem ösmer, csak érzelmet
abba magát fejbűbig beleássa,
s nyilatkozik, parancsol, jósol, lódit,
hiszen magyar. Ez a foglalkozása.
(*Szélsőjobb*)

7.

Végül maga az ember. Rokonszenves töretlen magyarságidentitása, megalkuvásra képtelen jelleme, őszintesége. De mintha rá is illene Illyés Gyula: „Ellenszenves a magát öregen is fiataloskodva kellető, a meglett állapotát kamaszszökdelésekkel tarkító művész. A szökdelést ugyanis elméjéről várjuk el...”²³ Faludy egy liberálisabb társadalmi környezetből hozta erkölcsi normáit, évtizedeket élt nyugati országok nagyvárosaiban, ahol nem a puritanizmus szelleme uralkodott, alkatilag pedig erős volt benne a játékosztön, a humor, a groteszk iránti affinitás, s nem hiányzott belőle egy adag szemfényvesztés, kalandorság sem. Mindenki ítéljen róla hite szerint.

²² POMOGÁTS, 2000. 231.

²³ ILLYÉS GYULA: Dőlt vitorla. In: ILLYÉS GYULA: Teremtleni. Összegyűjtött versek 1946–1968. Budapest, 1973. Szépirodalmi Könyvkiadó, 427.

*

Dolgozatom címéhez hűen pillantást vettem Faludy György költészetére, tehát nem tekintettem feladatomban pályaképének módszeres vizsgálatát, életrajzának ismertetését (megírták már mások), nem foglalkoztam hatalmas műfordítói, publicisztikai tevékenységével, regényével, Erasmus életrajzával, nem elemeztem részletesen egy-egy versét nyelvi, poétikai szempontok alapján, mindez egy részmonográfia vagy monográfia feladata. Céloom a Faludy-költészet néhány jellemző vonásának tudatosítása volt értékszempontú közelítés alapján. Azzal kezdtem, hogy rajongói költőkirálynak koronázták. Ez nyilvánvalóan túlzás, különösen, ha ezt a legnagyobb magyar költő értelmében gondolták, mint Mikes György és Arthur Koestler, amit az ugyancsak emigráns Gömöri György megkérdőjelezett.²⁴ De Faludy kétségtelenül egyedi színfoltja irodalmunknak, egyéniség, akinek méltán vannak és lesznek olvasói, sőt rajongói, noha költészetének csak egyik típusát preferálják.

²⁴ CZIGÁNY LÓRÁNT: Igricek utódja. Faludy György összegyűjtött versei. Püski, New York 1980. Új Látóhatár, 1981. 534–537.

NÉZŐ ISTVÁN

Egy alkancellár Kisvárdáról

Szögyény Zsigmond (1775–1826)

Vannak emberek, akiket – bár tevékenységükkel kiemelkedtek kortársaik közül – szülőhelyük mégsem tartja számon, mint például a kisvárdai Szögyény Zsigmond alkancellárt.

A családi háttér

A Szögyény család ősi fészke az Esztergom megyében található Magyar- és Német-szögyén helység volt. A família eredetét a családi legendárium Szent István koráig vezeti vissza. Egy Pozsonyban nyomtatott XVII. századi verses krónika szerint Szögyénynek egy Lovász nevű ősatya „a király egyik pajzshordozója volt; valószínűleg ez az ő volt ama pápai követnek az útmutatója, aki Szent István királynak apostoli királylává történt megkoronáztatása után a tizenkét apostolt ábrázoló képet és egy kardot hozott, amely karddal Szögyényt és még más két nemest, Pázmán lovag ó-német szokás szerint lovaggá ütötte.”¹ A család első ismert őse Szögyény Sebrid (Sebridus de Szwgen) 1297-ben halt meg.²

Hunyadi Mátyás 1466. július 15-én Székesfehérváron kelt adománylevelében Szabolcs és Zemplén vármegyékben fekvő birtokokat adott a családnak.³ Mindkét vármegyében az előkelő nemesek közé tartoztak. A família Szabolcsban Ajak, Kisvárda, Eszeny és Döge községekben bírt földesúri joggal.⁴

A családi címer

A család címere négyelt pajzs, szív-pajzssal, ebben kék mezőben zöld alapon ezüst galamb csőrében madártollal. A nagy pajzs első és negyedik mezejében arany fészekben fiát vérevel tápláló pelikán látható. A második és harmadik vörös mezőben, zöld alapon kétfarkú aranyoroszlán a baljában, illetve a jobbában szablyával. A sisakdíszben jobb lábával követ tartó, jobbra fordult fél lábón álló daru található. A jelmondat: *A királyért és a törvényért.*

¹ Szögyény-Marich László. Pesti Hírlap, 1893. 322. sz. 8.

² Magyar nemzeti zsebkönyv 2. rész. Budapest, 1905. Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, 608.

³ MNL DL 105436.

⁴ BOROVSKY SAMU (szerk.): Szabolcs vármegye. Budapest, 1900. Apolló Rt., 534.

Zsigmond nagyapja, János Máté (1702–1757) előbb helyettes tartományi biztos (1737), majd miután III. Károly „az ősi alkotmány helyreállítását tűzte ki feladatául, s a királyi helytartó-tanácsot, mint a nemzeti jogok ellenőret s egyszersmind a fejedelmi hatalom képviselőjét létre hozta: tanácsosai egyikévé Szögyény János Mátét nevezte ki.”⁵ A Helytartótanács 1724-ben kezdte meg működését, s igen jól sikerült a nemzeti jogokat „ellenőriznie”.

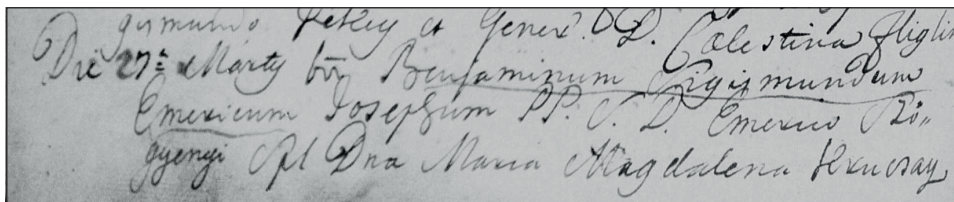
Az ő neje Jékey Mária Zsuzsanna, akinek több gyereke született, köztük Imre, 1732. november 1-jén.⁶ Ő szabolcsi alispáni rangot viselt és szintén királyi tanácsosságot nyert. Felesége is neves családból származott, nádfői Krucsay Mária Magdolnának hívták, 1740. szeptember 11-én született Panyolán.⁷ Elhunyt Kisvárdán 1775. március 27-én.⁸ A férje 1806. október 1-jén követte.⁹

A pár frigyéből ismerjük a következő leszármazottakat:

- Jánost (1763. május 8.),¹⁰
- Ferencet (1764. október 12.), a későbbi zempléni alispánt,
- Borbálát (1766. szeptember 23.), korán elhunyt,
- Magdolnát (1768. szeptember 9.) lengyelfalvi Eröss György felesége lett,
- Borbálát (1771. április 4.),
- Zsigmond Imre József 1775. március 27-én született Kisvárdán, ahol az apja mint alispán lakott.¹¹ Az anyja aznap hunyt el, a szülésbe halt bele.

A címer másik változata

Bejegyzés a kisvárdai római katolikus anyakönyvben

Imrének egy második felesége is volt, mégpedig a Siskovics Ferenc és Kállay Katalin házasságából származó Siskovics Mária (Debrecen, 1749. december 30. – Debrecen, 1809. szeptember 20.).¹²

⁵ Y: Szögyény László: Vasárnapi Újság, 1865. 50. sz. 1. [Y, 1965]

⁶ <https://tinyurl.com/4wfdxvsy>

⁷ <https://www.geni.com/people/M%C3%A1ria-Krucsay/6000000021732893808>

⁸ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-XPTJ-X?i=408&cc=1743180>

⁹ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-XPTZ-M?i=424&cc=1743180>

¹⁰ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-XPRM-9?cc=1743180>

¹¹ <https://tinyurl.com/3f6xdfv6>

¹² <https://www.geni.com/people/M%C3%A1ria-Siskovics/6000000008658579989>

A gyermek Zsigmond oktatását először az atyai házban kezdték, neveltetése „egyszerű és magyaros vala... Ő, a minék született, annak is neveltetett, tudniilik magyarnak; és nem ennek, németnek és francziának egyszerre.”¹³

Arról, hogy hol volt a családi kúria, a XIX. század végén még tudtak a kisvárdaiak: „Curiális stülű ház áll a református paplak után. A múlt század végén hírneves úr lakta: Szögyény Zsigmond kir. alkancellár és Pestmegye helyettes főispánja, hitvesével, Pászthory Juliannával, a híres Pászthory Sándor fiumei kormányzónak leányával. E házban élte gyermekkorát fiok is, a két év előtt meghalt főrendiházi elnök, Szögyény Marich László.”¹⁴

A szülői ház az ún. régi plébánia. Ez az átalakított, földszintes, klasszicista jellegű, négy dőroszlopos, háromszögű oromzattal, fedett előcsarnokkal bíró ház az egyik legrégebbi kisvárdai épület. A báró Horváth család kezdte építtetni 1772-ben,¹⁵ később a Szögyény család tulajdonába került.

Szögyény Zsigmond szülőháza

A pályafutás

Gombolyítsuk tovább Szögyény Zsigmond életének fonalát! Az ifjú az alsóbb iskoláit Debrecenben, a piaristáknál végezte, majd tanulmányait ezt követően Kassán és Pesten folytatta magasabb szinteken. Utóbbi helyen jogot tanult. A Martinovics-féle

¹³ FÁBIÁN GÁBOR: Néhai Méltóságos Magyar és Német-Szögyényi Szögyény Zsigmond Ország Al-Kancellárja, Pest. Pilis és Solt Vármegyék Fő Ispányi Helytartója, és Sz. István Apostoli Király Jeles Rende Commendátora Ő Méltóságának Élet-rajza. Tudományos Gyűjtemény, 1828. 5. sz. 64. [FÁBIÁN, 1828.]

¹⁴ VADÁSZ MÓR: Körutazás a városban V. rész. Kisvárdai Lapok, 1890. 28. sz. 1. [VADÁSZ, 1890.]

¹⁵ VIRÁGH FERENC: Adatok Kisvárdai történetéhez, vál. Ács Zoltán, Nyíregyháza, 1981. JAM, 91.

szervezkedők 1795-ös kivégzése kapcsán az apja azt írta Zsigmondnak, hogy a történelemből végre megtanulhatja a fia is, hogy hiábavalóság hivatalok után epekedni, s inkább a régi bölcsesre érdemes hallgatni, s hogy a szív nyugalma tesz boldoggá, nem a rang vagy a gazdagság.¹⁶

Zsigmond 1796-ban végzett a tanulmányaival. 1797-ben írta neki Kisvárdáról az apja azt a levelet, amelyben Zsigmond új posztjáról, pénz küldéséről, de leginkább a magyar viselethez és szellemiséghez való ragaszkodásról esik szó a nevelő céltatot sem nélkülöző mondandóban:

„Édes fiam! ... adod tudtomra, hogy a méltóságos gubernátor honoralis concipitának szándékozik kinevezni, és hogy ezen főstnek 40 rénusi forint legyen az taksája. Igaz ugyan, hogy a mostani sokféle könnyű állásokra nézve 40 forintok kivetése nem kevés költség, de hogy ebben is ne vádolhassál, hogy meghúztam segedelmemet, ime megengedem, hogy mihelyt Laibachból fölveszed az angazsát báró Kaisersteintől, abból fizesd ki, és én mostan velem lévő és Bécs felé utazó generális báró Euzenberggtől felküldöm, hogy eö Bécsből neked általszállitassa.

...Mindezen szükségét pedig te nem szenvednéd, ha orrodnál tovább néztél volna és hazulról vitt böcsületes magyar köntösödnél nagyobbra nem becsülted volna az idegen cundrát, az magyaron csömört okozó öltözetet, melyekbe öltözni, – annyival inkább rájok költeni vétek. ...holott minden nemzet előtt igen becses a magyar öltözet és minden okosan gondolkodó nemzet, a maga nemzeti öltözetét akárhol is meg nem szégyenli, az csapodároknak és szeles eszüeknek tartja azokat, kik magukét megvetvén másokét jobban becsülik. ...hidd el fiam, hogy az ilyesmi idegen ruházatú magyarok csak a szeles gondolkodásuaktól becsültetnek, de a jól gondolkozók előtt szeles eszüeknek ismertetnek.”¹⁷

Zsigmond a fiumei Kormányzószéknél afféle gyakornokként helyezkedett el. Alacsony beosztása ellenére odaadásával, buzgalomával és hivatástudatával felhívta magára a fiumei kormányzó, Pászthory Sándor figyelmét, aki egyre jobban beavatta a saját hivatali munkájába, és baráti kapcsolatot alakított ki az ifjával. Pártfogója 1798-ban elhunyt, de Zsigmond karrierje nem tört meg, mert még ebben az esztendőben protocolistaságig emelkedett, a következő évben pedig már a tengerparti tartomány alapítványi ügyészének nevezték ki.

Pászthoryról és Szögyényről így írt Kazinczy 1812. április 2-án Berzsényinek: „Soha sem láttam nagyobb és készültebb lelkű, minden bolondságtól inkább szabad Magyarot. Seneca volt Breviáriuma. Gyanúba vétetvén II. Leop[old] alatt, kinek Diaetáján ő vitte az Udvar részéről a tollat, mintha inkább hajlott volna a Nemzethez, mint ahhoz a kinek dolgait vitte, Fiumei Gubernátorra tétetett óhajta ellen. Veje lett néki mostani Kir. Tábl. Assessor Szögyén Sigmond barátom.”¹⁸ Nem tudjuk, honnan ered Kazinczy és Szögyény barátsága, de vélhetően köze lehet ahhoz, hogy Zemplén alispánja nem volt más, mint Zsigmond testvére, Ferenc.

¹⁶ SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR: Reménységtől s félelemtől szabad lélek. Irodalomtörténet, 2009. 4. sz. 444–445.

¹⁷ Száz év előtt. Budapesti Hírlap, 1897. 294. sz. 7.

¹⁸ KAZINCZY FERENC levelezése IX. kötet. közléteszi Váczy János, Budapest, 1899. MTA, 371–373.

1800-ban, a napóleoni háborúk korában a magyar nemességet is fegyverbe szólították, így Szögyény Zsigmond is hazatért, és Szabolcs megye zászlaja alatt a nemesi fölkelő seregnél századosi ranggal hadbíróként szolgált. Nem sokáig kellett fegyverben lennie, mert az 1801 februárjában kötött osztrák-francia béke a háborút az ország határaitól távol tartotta, az „insurgens sereg széteszolván, ő is a törvényes pályára lépett.”¹⁹

Alig tette le Zsigmond a kardot, 1801-ben új állást nyert: a király kinevezte Pestre a közalapítványi igazgatóságnál segédügyésznek. Ez a poszt sem volt azonban a középszerűtől jobbnak mondható. Zsigmond igazi karrierje azt követően kezdett felfelé ívelni, miután 1802-ben elvette az időközben elhunyt özvegy Pászthoryné leányát, Juliannát. Ez a frigy számára azt jelentette, hogy magasabb társadalmi körökbe emelkedett. Ezzel ellentétben volt Zsigmond terve, aki a hivatali pályáról távozni kívánt, és vissza akart vonulni Kisvárdára, hogy itt csak a családjának élhessen, gyermekei azonban már Pesten születtek meg. 1803. szeptember 6-án keresztelték Antónia Terézia Julianna nevű lányát, 1806. január 3-án László György nevű gyermekét, 1807. március 15-én József Vince Zsigmondot és 1813. augusztus 22-én János József Istvánt.²⁰

Az alsóbb hivatali státuszokban betöltött ténykedései már felhívták személyére feltetesei figyelmét, akik végül rábeszéltek, hogy elképzelését megváltoztassa, s ne a szülőhelyét válassza. Zsigmond nem bánta meg, hogy engedett mások óhajának, mert egyre magasabb lépcsőfokokra hághatott. 1806-ban jegyző lett a Királyi Személyes Jelenlét Helytartóságánál. 1809-ben a Királyi Kamara őt választotta ki arra, hogy az Alapítványi Igazgatóságtól a Királyi Igazgatósághoz átvegye.

A következő évben Majláth György királyi személynök ajánlására már bíró a Királyi Táblánál. „Alapos jogismereteinél és tiszta jelleménél fogva, a kir. főítélőszéknek is igen jelentékeny tagja, az ügyvédi kar s kereskedők tiszteletének tárgya volt.”²¹ Szögyény maga 36 évével a Királyi Tábla legfiatalabb bírója lett, ennek ellenére az 1811-es országgyűlésen a latin nyelvű jegyzőkönyv vezetésével őt bízták meg.

Az uralkodó is felfigyelt a kiváló egyéniségre, s szerette volna megnyerni magának. Ennek érdekében 1814-ben udvari tanácsossá nevezte ki. Ez a megiszteltetés ugyan sokat jelentett Szögyénynek, de azzal a kényszerű változással járt, hogy a megszokott munkatársaktól, baráti körétől, sőt hazájától is el kellett válnia, és itthoni, egyszerű életét a birodalmi fővárosban egy fényesebbre kellett cserélnie. Ez az életmód nagyobb anyagi kiadásokat követelt, amit elő kellett teremtenie. Zsigmond kénytelen volt vállalni az előrelépés eme hátrányait is, s hét évig vezette a Kamarai Tanácsnál a Só- és Fiskális Ügyek Osztályát.

1815 januárjában jelent meg a pesti Trattner Nyomdában egy üdvözlő vers „Méltóságos Szögyén Sigmond úr a nagy méltóságú bétsi udvari kamarához lett fel vitele alkalmatosságára.”

¹⁹ y: 1865.

²⁰ <https://tinyurl.com/hjf2pwuw>

²¹ y: 1865.

El mentt az Erkölt s a Tudomány Fija
A Virtus egy nem kértt koszorút talált:
Szögyényit, a Királyi szózat
Bétbe emelte ki karjainkból.

Nem láttya már itt, a szeretetnek, a
Köz Bámúlásnak rá mutató Kezét;
Nem láttya a könny gyöngyök árját,
Mellyek utána tsorogva húllnak.

A Századoknak ritka szökő tüze
Fel tűnik a kék Ég üregére, de
Elvonnya ismét nagy világát,
A szomorú Lakosok szemétől.

Téged is a sórs, s a Hatalom szava
Más Lát, Határon fényleni rende:
Míg szebb világod majd Idővel
A Magyar Égre derül fe újra.

Majd szerentsés Homlokodat fedi
Az össze érő két idegen Babér;
Majd láttya Szögyényit sok ország,
Naggyai Érdeme szent sorába.
Menny. A köz Hálál[ja] nyomdokidon követ,
Tekints le hozzánk a magos érdemek
Póltzátról; oh légy őrizője
Tetteid emlegető Hazádnak!²²

A mű latin nyelven is megjelent, szerzője Cseh-Szombathy Dániel.²³ Ő a királyi tábla jegyzője volt.

1821-ben elhunyt Majláth György is, így második támogatóját is elvesztette, de a halálozás ismét alkalmat teremtett a saját rangjának emelésére, mivel a király Majláth helyére őt jelölte a királyi személynői posztra. Erről a megtiszteltetésről nem is álmodott, éppen úton volt Bécsből Kisvárdára, amikor Pesten, a gyorspostán küldött királyi határozat utolérte.

A kinevezését örömmel fogadták a közélet korabeli szereplői. Kazinczy 1821. június 21-én így reagált a hírre gróf Dessewffy Józsefhez írt levelében: „Szögyéninek personá-

²² Méltóságos Szögyén Sigmond úr a nagy méltóságú bétsi udvari kamarához lett fel vitele alkalmatosságára. Pest, 1815. Trattner János, 1-2.

²³ https://mandadb.hu/tetel/308468/Udvozlovers_Szogyeny_Zsigmond_becsi_kamarahoz_valo_felvitele_alkalmabol_1815

lissá lett neveztetésén nem örvendek a világgal, hanem a világ örvend velem. Jobbat, tisztábbat, alkalmasabbat Urunk a maga képviselőjévé nem nevezhetett.”²⁴

Dessewffy szeptember 1-jén azt kérdezte Kazinczytól: „Olvastad-e az új personális székfogy beszédjét? Ez remek. Igen jó barátom Szögyeni, nyomon követett Fiumében, azt mondta róla Metternich a császárnak: Szögyeni ist reines Gold. Az ingyen ajánlott szállást el nem fogadta gróf Széchényiektől; aki így kezdi, csoport jó reményeket nyújt, és ritka igazsággal biztat.”²⁵

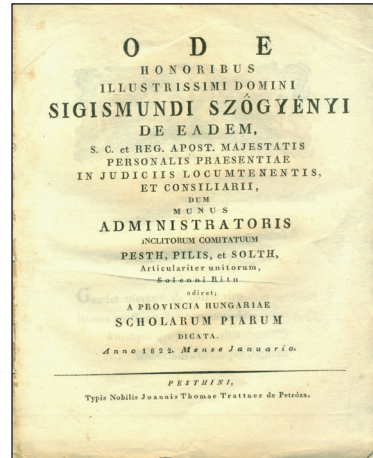
Bizakodva írtak róla a Tudományos Gyűjteményben is Majláth halála kapcsán: „vessük szemeinket Szögyény Zsigmondra méltó Követőjére, – a’ kit még élteben maga Successorának óhajtott”.²⁶

A királyi személynök leginkább az igazságszolgáltatásban képviselte a királyt, főleg az olyan ügyeknél, melyek a király személyes bírászkodásának tartattak fenn. A személynök egyben az országgyűlés alsótáblájának elnöke is volt. Ekkor azonban az országgyűlés nem ülésezett. Az addigi personalisok majd mindegyike megfordult már – pályájának egy korábbi szakaszán – a királyi tábla bírái között, mielőtt Bécsbe került, ahonnan évek múlva a tábla élére tértek vissza. Szögyény Zsigmond királyi táblai assessor állást töltött be pályája egyik korábbi állomásaként, és a bécsi szolgálata volt az a lépcsőfok, mely őt végül is a királyi személynök magas méltóságába segítette.²⁷

A következő évben újabb pozíciót kapott: „Ő Tsász. s Apóst. Királyi Felsege méltóztatott a maga Személyesét s a Királyi Tábla Elölülőjét Méltóságos Szögyény Sigmondot Tek, Nemes Pest Pilis és Solth Törvényesen egyesült Vármegyék Fő-Ispáni Hivatala Helytartójának kinevezni.”²⁸ Ez a kinevezés „közörmöt gerjesztett Pestmegyében”.²⁹

1822 januárjában jelent meg Elenyák György, piarista pap, tanár, költő ódája *Ode honoribus illustrissimi domini Sigismundi Szögyényi [...]* címmel Pesten, a Trattner Nyomdában.

Amikor 1822. február 23-án Pesten, a városháza termében megtartották Széchényi kezdeményezésére A Magyar Országí Lovak Nemesítését Tárnyalló Társaság első ülését, ezen hetvenötön vettek részt, köztük volt Szögyény is.³⁰

Elenyák György ódájának címlapja

²⁴ Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczcel 1793–1831. 3. kötet, Pest: 1864. Kazinczy Gábor, 112.

²⁵ I. m., 118. p.

²⁶ THAISZ ANDRÁS: Székelyi Majláth György, a' Király Személyes Jelenléte a' Törvényekben Képviseelőjének életirása. Tudományos Gyűjtemény 1821. 11. sz. 87.

²⁷ VARGA ENDRE: A királyi curia: 1780–1850. Budapest, 1974. Akadémiai Kiadó, 162. [VARGA, 1974.]

²⁸ Elölépések és megtiszteltetések. Tudományos Gyűjtemény, 1822. 1. sz. 125.

²⁹ Y: 1865.

³⁰ VISZOTA GYULA: Gróf Széchényi István és a magyarországi lóversenyek megalapítása. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1904. 9.

Megemlíthető a következő évből, hogy amikor Kossuth Lajos ügyvédi oklevelét 1823. szeptember 26-án megkapta, azt Szögyény Zsigmond királyi personalis olvasta fel és adta ki.³¹

Arra nézve, hogy a korábban a bécsi udvari kamaránál szolgált, immár királyi személynökké lett Szögyénytől politikai vonatkozásban mit várt a kormányzat, idézzük a nádornak és a kancellárnak az 1825. évi országgyűlés előtt hozzá intézett leiratait. A nádor arra utasította a személynököt, mint Pest megye főispáni adminisztrátorát, hogy minden erővel törekedjék arra, hogy a megye az országgyűlésre olyan követeket küldjön, akikben megfelelő szellemi és jellembeli tulajdonságokkal s érett ítélettel „az uralkodó iránti őszinte szeretet s az Ősi alkotmányhoz szilárd ragaszkodás egyesül.”

Ugyanezt a kívánságot fejezte ki a kancellár is. Meghagyta a personalisnak, a követválasztó közgyűlésen mindent kövessen el, hogy olyanok választassanak meg, akik a mérsékletesség, a megfontoltság hívei. Hasonló szellemben kell kidolgozni a követi utasítást is, s mihelyt elkészül, azt a személynök – saját használatára szükségessé vált feltüntetve – vegye ki a főjegyzői hivatalból, s „a legnagyobb titoktartás mellett ... haladéktalanul terjessze fel” Bécsbe.³²

E kitüntető pozíciójában Szögyény a nagy elődjét ésszel, szívvel és szorgalommal utolérte, nyájasságával pedig meghaladta. Szögyény mindkét tisztében teljesített buzgalmát honorálták.

A kancellár 1824. január 8-án kelt fölterjesztésében tett eleget a király általi megbízatásának, és megírta az uralkodónak a kitüntetésre javasoltak nevét, érdemeit, köztük Kisvárdá szülöttéét is: A personalis és egyben Pest megye adminisztrátora „mint királyi biztos oly tapintatosan végezte saját megyéjében a rábizottakat, hogy Pestmegye rendei meghajolva ő felsége akarata előtt, nem gördítettek akadályt a rendeletek végrehajtása elé, s ez a példa üdvös hatással volt számos más törvényhatóság magatartására is. Tekintettel előbbi hűséges szolgálataira is, a Szent-István-rend kis keresztjének adományozásával kívánja őt a kancellár megjutalmazni.”³³

A lovagkeresztet 1824-ben megkapta, erről hírt adott a *Tudományos Gyűjtemény*.³⁴ A rend szabályai szerint a család már akkor elnyerhette volna a grófi méltóságot, de nem törekedett utána.

1824 decemberében ünnepi beszédet tartott a Kúria centenáriuma, s ezt az utókor is olvashatja egy meglehetősen hosszú címet viselő kiadványban: „Méltóságos Szögyény Zsigmond Úr, Szent István apostoli király jeles rendje vitéze, a császári s apostoli királyi felség személyes jelenléte ítélőszékbeli helytartója- s tanácsosának Beszéde, melyet a szokásként végzett törvénytétel határidejekor az 1724ben megállapított főméltóságú Királyi Kuriának százados emlékezetére, a főméltóságú hétszemélyes tábla palotájában, a két törvényszék' együttlétében 1824 deczembere' 20dikán mondott.”

A címben említett két törvényszék a Hétszemélyes Tábla és a Királyi Ítéletőtábla volt. A mű Trattner Mátyás nyomdájában készült. A kis formátumú (brosúraszerű) füzet

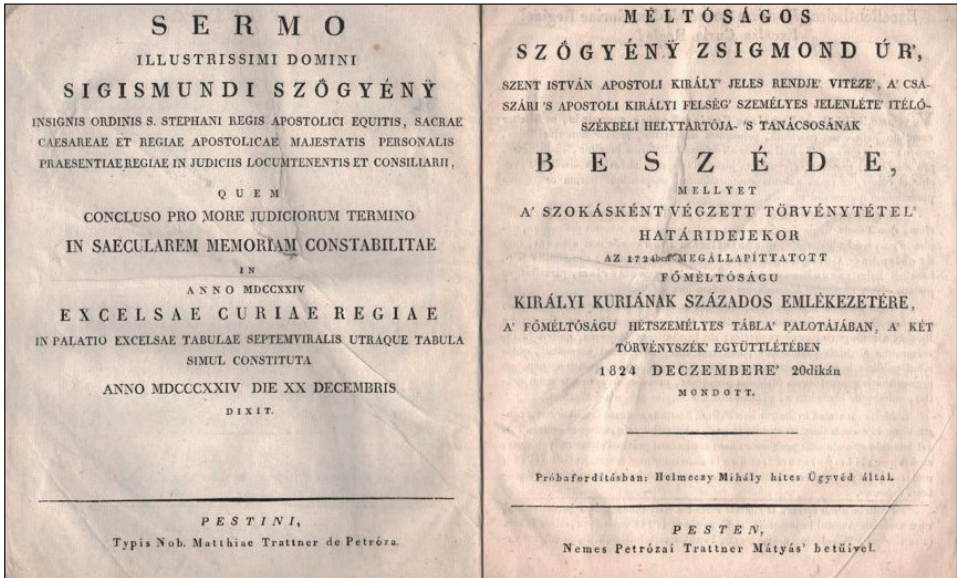
³¹ R: A magyar ügyvédség nagy alakjai. Kossuth Lajos. Ügyvédek Lapja, 1896. 13. sz. 3.

³² VARGA, 1974. 157.

³³ SZILÁGYI SÁNDOR, szerk.: A magyar nemzet története 9. kötet. Budapest, 1897. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 117. [SZILÁGYI, 1897.]

³⁴ THAISZ ANDRÁS: Előlépések és Megtiszteltetések. Tudományos Gyűjtemény. 1824. 7. sz. 119.

a kúriai levéltárban kétféle, latin és latin-magyar bilingvis kiadásban maradt fenn. Az előbbi 8, az utóbbi 15 oldalból áll.

A bevezető gondolatokban a centenáriumon túl azt az apropót is megjelölte Szögyény, ami a beszéd elmondására alkalmat adott: „Régi s dicséretes szokása a Főméltóságú Királyi Kuriának, hogy szerencsésen eltöltvén a törvénytételi pályaszakaszt, eloslása előtt, emlékezve azon tisztos törvény-kapocsra, melly e két Táblát az Igazságszolgáltatás eredete óta rokonítja, bár a törvény engedelmenél fogva rövid szünetidőre elválandó is, mindazáltal viszonyos tisztelete s barátságos indulatja bizonyítását búcsuzólag, s örvedetes öszveülésekor ismét üdvezlőleg jelenti egymásnak.”³⁵

Miként azt Varga Endre megállapította, a kiadott ünnepi szónoklat a dinasztia iránti hódolatból, az esemény jelentőségének méltatásából, s a kúria magasztalásából áll, az intézménynek a múltjáról keveset szól, az akkori viszonyairól felvilágosításokat nem nyújt. Abból a szempontból viszont érdekes, hogy miként értékelte a magyar jogszolgáltatás egyik legelső vezetője a Kúria működését, s hogy látta annak helyzetét és szerepét az egykorú társadalomban.³⁶

Ha már az ítélezésről szólnunk, akkor említsük meg azt a tény is, hogy Szögyénynél volt jurátusi gyakorlaton báró Vay Miklós, erről szóló dokumentumot őrzött meg a báró 1824. szeptember 20-ról.³⁷

Ebben az esztendőben még egy kiadvány kapcsán is szólnunk kell Szögyényről, ez pedig az *Eucharisticon quod Ill. Dno Sigismundo Szögyény de Eadem i. comitatum Pest, Pilis et Solt artic. unitorum officii supr. comitis administratori in perennis venerationis*

³⁵ Méltóságos Szögyény Zsigmond Úr...Beszéde..., Pest, Trattner nyomda, 1824. 5.

³⁶ VARGA, 1974. 7.

³⁷ VAY MIKLÓS: Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Budapest, 1899. Franklin, 14.

monimentum obtulere i. tabulae regiae judriae jurati notarii dum advocatiale munus auspicarentur címet viselte, s Pesten adott ki Trattner Mátyás. Szerzőként Molnár Károly táblabíró esküdt került feltüntetésre.

A kettős tisztség a terhet is kettősen mérte arra, aki mindenben meg akart felelni feladatának, s Szögyény ilyen volt. Csakhogy egészségi állapota ezt nem sokáig engedte meg. Nem adott neki daliás termetet a teremtő, még az átlagosnál is alacsonyabb, keskeny vállú és beesett mellkasú volt, a sok éjjel-nappali írás, a sok tanácskozás kimerítette, a tüdőbetegsége lett a végzete.

Az 1825-ös országgyűlésen

Az 1825-ös országgyűlés alkalmával herceg Koháry Ferenc kancellár az *államkonferenciában* személyesen kérte, hogy az 1812. augusztus 4-iki rendeletet vonják vissza, úgyis hiába tiltanák az országgyűlésen elhangzottak kinyomatását, mert a rendek gyorsírókkal leíratnák, s cenzúrátlanul nyomtatnák ki külföldön, a tilalom pedig megmérgezné az országgyűlés kezdetének hangulatát. 1825. szeptember 1-jén a rendeletet hatályon kívül helyezték, de meghagyták a személynök censornak, hogy megbízható követeket válasszon ki, és nyomtatás előtt az íveket a kancellár elé terjessze, hogy az kijavíthassa. Erre az utasításra Szögyény kénytelen volt a kancellárnak jelenteni, hogy az ívek beküldésére nincs idő, a rendek türelmetlenül várják a jegyzőkönyveket, s a cenzorokat nem ő nevezi ki, hanem a rendek választják, ezért a fenti utasítás nem hajtható végre, maradjon az eddigi mód: ő fogja ezután szigorúan felülvizsgálni a jegyzőkönyvet, amibe az *államkonferencia* és a király beleegyeztek.³⁸

Az 1825-ös úgynevezett reformországgyűlésre már betegen érkezett, de ennek ellenére a pozsonyi diétán az uralkodót „gyengült egészsége mellett is, bámulandó lelki erővel, szép mérséklettel és fáradhatatlan szorgalommal” képviselte.³⁹ Ő volt hivatva vezényelni a változást hozó gyűlést úgy, hogy a kormányt a rendeknél képviselte.

A felsőház és az alsóház külön-külön ülésezett. Az alsótábla „Szögyény Zsigmond Personalis Urnak előlülése alatt”, s ő az első ülésén tartott megnyitó beszédében az európai eseményeket, a hosszas háborút hozta fel mentségül arra nézve, hogy országgyűlést 1812 óta nem tartottak. A diéta szeptember 14-i megnyitásán az ülést „nemzeti képviselésnek” nevezte, érezve, hogy nem egy átlagos országgyűlés fog lezajlani.

A korabeli hírlap beszámolt az alsótábla ülésének megnyitásáról: „Personális Ur, örvendeztető beszéddel, ékes és hathatós Magyar nyelven köszöntött bé, s a többek között biztató reménységgel ébresztette a Státusokat Felsőges Királynénk koronázására rendeltetett, s most kezdődő Országgyűlésének szerentsés kimeneteléről, egyszerűs mind hathatósan szívére kötötte a Státusoknak, hogy egymáshoz való köz bizodalommal, tsendes és fontos tanátskozással, s mindenben lehetséges egyvetértéssel igyekezzenek Felsőges Urunknak szent céljait magok részéről is szerentsésen végre hajtani. Ő Nagysága ékesen szóllásának szívreható ereje a Státusokat háromszori »Éljen« kiáltásokra buzdította.”⁴⁰

³⁸ http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf12445.pdf

³⁹ FÁBIÁN, 1828. 72.

⁴⁰ Magyar és Erdély ország. Hazai és Külföldi Tudósítások, 1825. 24. sz. 185–186.

Széchenyi is elismerően írt *Naplójában* a kettős szorításban lévő személynökről, a szeptember 23-án tartott alsótáblai ülés kapcsán: „Nagy Pál: nagy jártasság és szerencsés előadásmód; Szögyény jobb ügyvéd, nagyon ügyes – nehéz szerep.”⁴¹

Ha már a „legnagyobb magyar” szóba került, itt ragadhatjuk meg az alkalmat arra, hogy idézzük fel, mit írt róla Metternich Szögyénynek: „Már Pozsonyban észrevettem, anélkül hogy tudatta volna, hogy ellenem akar állást foglalni... Meglátogatott s bővebben belebocsátkozva a tárgyba, sokat beszélt az abszolutizmus ellen, a kormánynak állítólagos célzatai ellen, az udvarnak s környezetének a magyar viszonyokban való tájékozatlanságáról s azon aggályát fejezte ki, hogy az országgyűlésnek rossz vége lesz.”⁴²

Az alsótáblán is vita bontakozott ki arról, hogy előbb a király akaratának (a királyné megkoronázása, az 1791-iki országgyűlés rendszeres reformmunkálatainak tárgyalása, a magánosok pénzügyeinek a devalváció folytán szükségessé vált, s már az 1811/12-iki országgyűlés által megkísérelt rendezése) érvényesítése legyen az országgyűlés legfőbb teendője vagy az alkotmányos sérelmek kerüljenek terítékre. „A personalis váltig hangsúlyozza, hogy a királyi előadásokban foglalt tárgyak sürgős elintézésének szükségességét már az 1811/12-iki országgyűlés elismerte, hogy az 1790/11: XIII, t.-cz. szerint is legelőször mindig a királyi előadások tárgyalandók.”⁴³

Ám az említett törvényben a sérelmek orvoslását is kimondták, de az 1790/91-iki országgyűlés óta ezek tárgyalására nem került sor. Az alsótábla nehéz helyzetben volt: ha meghajlik a kormány akarata előtt, a sérelmek tárgyalására megint nem kerül sor, ha pedig elutasítja, akkor a diéta valószínűleg eredmény nélkül oszlik szét.

Ez a húzd meg, ereszd meg játék lényegében minden kérdés esetében végig jellemezte az 1827-ig elnyúló országgyűlést. A királyi biztosok ügye kapcsán is kiéleződtek az ellentétek. Bartal György szerint a királyi biztosok azért akaszthatták meg a vármegegyék törvényes kormányzását, mert a magyar alkotmány csak papíron van. Szögyény Zsigmond a növekvő szenvedélyeket óvatosan szeretne volna lecsillapítani. Így írt erről Kazinczy Ferenc Cserey Miklósnak: Amikor október 10-én „felolvastaték a Nuncium. A Personalis felségesen viselé magát. A kölcsönös bizodalom, úgymond, s a fiúi nyíltszivűség megengedi, kívánja, hogy emlegessük a mi fáj, de azt is hogy felejtjük a mi történt, álljanak inkább a Propositioniókhoz.” Vagyis az alkotmányjogi és egyéb sérelmek vitatásától álljanak el. A kérdés megosztotta a hozzászólókat, már aki hozzá tudott szólni, mert „Kricska Uram Ő Kegyelme a múltak felejtése mellett akara vívni, de a Personalis leülteté, hogy a ki itt akar szólni, ne papirosból szöjjön. – Így tehát a Nuncium általment az első Táblához.”⁴⁴

Az elmondottak megértéséhez szükséges a két előfordult fogalom (propositió és nuncium) magyarázata. Az országgyűlés megnyitása a királyi előterjesztések (propositiones regiaie) átvételével történt. Az országgyűlésben szóba kerülő tárgyak körét elsősorban a

⁴¹ SZÉCHENYI ISTVÁN: *Napló*. Budapest, 1978. Gondolat, 398. [SZÉCHENYI, 1978.]

⁴² TATÁR ANDRÁS: *A márciusi ifjak: Egy reformnemzedék története* 10. *Esti Kurir*, 1935. 135. sz. 13.

⁴³ SZILÁGYI, 1897. 136.

⁴⁴ KAZINCZY FERENCZ levelezése, XIX. köt. közléseszi Váczy János, Budapest, 1909. MTA, 445–446. [KAZINCZY, 1909.]

királyi előterjesztésekben (propositio) foglaltak, másodsorban és a vármegyei sérelmek és kívánalmak (gravamina et postulata Regni, postulata regnicolarum) határozták meg. Általában az előterjesztéseket tárgyalták elsőként, a dinasztiaival megromlott viszony miatt azonban a rendek a sérelmeik előzetes tárgyalását s azok orvoslását követelték. Az alsótábla által megszavazott tervezet került át üzenetként (nuncium) a felsőtáblára.⁴⁵

Szögyény az alsótábla elnökeként nehéz helyzetben volt a viták során. „Állásánál fogva a kormányt kell képviselnie, a nélkül, hogy a kabinetnek tagja volna s anélkül, hogy be volna hivatalosan avatva a kormány terveibe és politikájába. Ennélfogva daczára annak, hogy csupán az udvarhoz közel álló egyének sugalmazásai és saját politikai tapintata és ügyessége szabják meg az egyes kérdésekben követendő magatartását: a kormány meg van vele elégedve, úgy hogy Metternich azt mondta egyszer róla a császárnak: „Szögyény ist reines Gold; az udvar és nádor kegyeit, szintén teljes mértékben élvezi. A nádor annyival inkább meg van vele elégedve, mert Pestmegyében, melynek a nádor örökös főispánja s ő az administratora, Bárczay Pál első alispán közreműködésével sikerül neki az ellenzékét annyira-amennyire pórázon tartania...”⁴⁶

Bár nehéz volt a helyzete, azért az alsótáblai vitákban, szavazásokon olykor sikert ért el. Egy ilyenről tudósította Kazinczy József 1825. december 18-án Kazinczy Ferencet: „a Personalis egy nevezetes objctumban, t. i. mikor a Statusok jobb része azt kívánta, hogy a 9dik Novemberi Resolutiora készített Nuncium a Diariumba szóról szóra bele tétessen, a Personalis pedig azt meg nem akarta engedni, votumra eresztvén, tsak ugyan triumphált.”⁴⁷

Az 1825. évi országgyűlésen is többnyire az volt a gyakorlat, hogy az elnöklő személynök a szólók nyilatkozatából kivehető többség szerint mondta ki a határozatot. Néhány esetben azonban Szögyény egyenként megszámláltatta a szavazatokat, vagyis a városi voksokat „akkor és oly arányban számította a personalis, amikor és amily mértékben neki tetszett.”⁴⁸

A személynök ezt vélhetően az udvari politika elvárásainak, s talán saját meggyőződésének is engedve tette, hiszen a királyi városok többnyire az uralkodó hű támogatói voltak. Amikor egyenként számba vette a királyi városok és a káptalanok követeinek szavazatait, akkor azt a vármegyei követek által kiharcolt gyakorlatot bírálta felül, hogy a királyi városok összes követeinek szavazata egy szavazatnak számítassék.⁴⁹

A december 7-i országos ülésen Vay Ábrahám azt követelte, hogy ha a városok küldöttei egyenként voksolnak, akkor a távollévő főrendek követei is megtehessék ezt. Szögyény az érdemi vita előtt ekkor is, és a december 9-i országos ülésen is kitért. Ez utóbbi napon az ellentétek kiélezésére az adott alkalmat, hogy a pesti és a szabadkai követek elpanaszolták: a december 3-i kerületi ülésen szavazásra kerülvén a sor, a városi követeket a voksolásból kizárták. A kerületi üléseken történő szavazásra vonat-

⁴⁵ MEZEY BARNÁ: Magyar alkotmánytörténe. Budapest, 2002. Osiris Kiadó, 100.

⁴⁶ SZILÁGYI, 1897. 122.

⁴⁷ KAZINCZY, 1909. 491.

⁴⁸ PÁLMÁNY BÉLA: Kossuth Lajos a rendi diéták követe (1825–1848). In: Bács-Kiskun megye múltjából 18. szerk. Tóth Ágnes, Kecskemét, 2003. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 90.

⁴⁹ JEFREY GÉZA: Győr város utolsó országgyűlési követe a pozsonyi diétán. Győri Szemle, 1931. 8–10. sz. 265.

kozóan Szögyény már csak azért sem érezte kötelezőnek magára nézve a nyilatkozatot, mert ezeken az üléseken „a törvényes votizálásnak helye úgy sincsen”, az országos ülésekkel kapcsolatban pedig homályos ígéretet tett „az elébbeni szokásban” való megmaradásra, és sietett azon reményét is kifejezni, hogy „a királyi városok követjei voksaikat a megyék követjei voksaikkal aequilibriumba tenni nem kívánják”. A városok viszont nagyon határozottan követelték az egyenkénti szavazáshoz való jogukat.⁵⁰

December 9-én Széchenyi *Naplójában* ismét írt Szögyényről: „A perszonális kérte, hogy a kerületi ülést oszlassák fel. Ez nem lehet másként, mint, hogy a perszonális a nádornak folyamodványt nyújt be etc. A nádor ezt egyenesen megtagadta.”⁵¹ A vármegyei követek az alsótábla ülése előtt megtárgyalták a kérdéseket, kialakították az álláspontjukat, ezeket az üléseket nevezték kerületi üléseknek.

A kerületi ülésekben megvitatott felirati javaslatba felvették, hogy a két tábla ezen túl magyar nyelven váltsa üzeneteit, de mikor a javaslat az országos ülésben tárgyalás alá került, ott ellenállásba ütközött.

Nagy Pál kijelentette, hogy eddig a nádorra való tekintettel tartózkodtak a rendek a magyar nyelvű üzenettől, s javasolta, hogy döntsön a nádor, milyen nyelven óhajtja ezután azt megkapni. Szögyény azonban, „a nádor iránti gyengéd figyelemből, nem akarva őt ily dilemma elé állítani, azt indítványozta, hogy ejtsék el a rendek az egész indítványt s a feliratnak erre vonatkozó pontját is töröljék; „1811-ben is – úgymond – tekintettel voltak erre a rendek és minden hosszabb fejtegetés nélkül reá állottak akkor, hogy ez iránt kérdést sem tesznek; e tekintetben legjobb a kímélés. Az igaz, hogy 1790-ben elhatározták a rendek, hogy mindenütt magyar legyen nemcsak a tanácskozás, hanem az üzenetváltás is, de a nádorválasztás után a nádor iránti tekintetből, latinra kellett változtatni, s ez az ok még most is fenforog. Ajánlja tehát, hogy hallgatással mellőzzék a dolgot.”⁵² Végül a többség elfogadta, hogy az üzenetváltás iránt való szakasz a felirati javaslatból kimaradjon.

Ám éppen Szögyény volt az, aki novemberben kiállt a deáknelv érdekében. Úgy látszik a rendek, mondja, a latint csak „extraordinarium stúdiumának” akarják az iskolákban. Szerinte ez a hozzáállás nem megfelelő, még most nagy szükségünk van a latinra.⁵³

A nyelv kapcsán kell még egy momentumról szólni. Az országgyűlés alsó házában több követ latinul beszélt, a lőcsei pedig egyenesen felolvasta a cikornyás, hosszú latin beszédeit. Az elnöklő Szögyény egy ízben félbeszakította a szónokot, „mert itt – úgymond – nem szokás írásból perorálni”. A personalis e szavait, a napló írója szerint „nagy vivatok követték, annyival is inkább, mert Kricske úr deákul órált, mely itt szokatlan.”⁵⁴

⁵⁰ SZÖCS SEBESTYÉN: A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen. Budapest, 1996. Budapest Főváros Levéltára, 28.

⁵¹ SZÉCHENYI, 1978. 436.

⁵² BERKESZI ISTVÁN: A rendi országgyűléseink magyarsága. In: A Temesvári Magyar Királyi Állami Főreáliskola értesítője az 1897–98-as tanévről, szerk. Laky Mátyás, Temesvár, 1897. 28–29.

⁵³ KORNISS GYULA: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. 1. kötet. Budapest, 1927. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 427.

⁵⁴ I. m., 23.

Szögyényt azonban a sorsa meggátolta a további vitákban való részvételtől, december 21-én vért hányt, ettől kezdve nem tudott a gyűlésbe járni, így kérte, hogy az uralkodó mentse fel hivatala alól. Maga a király is így gondolta, mivel maga József nádor, a főherceg hozta annak kézírásos levelét, s olvasta fel neki betegágynál. A király részvétét fejezte ki állapota miatt, s őt a személynöki terhek alól mentesítette, helyette egy könnyebbet adott. Az uralkodó „a felséges Magyar Kir. Udvari Cancellariának második Vice Cancellariusnak ki nevezni és Sz. István Rendének közép keresztével felékesíteni, s belső Titkos Tanácsosi rangra emelni, s így az ő hosszas, hív és buzgó szolgálatait megjutalmazni” méltóztatta.⁵⁵

A második alkancellárságot éppen Szögyény kedvéért kreálta az uralkodó, mert hamarjában nem talált olyan posztot, amely nem lett volna a beteg híve számára megalázó, és ahová kinevezhette volna. Eme posztra való helyezéséről Barkassy Imre 1826. január 6-án ezt írta Kazinczy Ferencnek: „Az erős beszéd miatt még most is betegeskedő Szögyény Zsigmond Úrnak 2ik V. Cancellariusá, Majláth György Úrnak Personalissá, Árvái Fő Ispán Pálffy Fidélnek Referendariusá lettek...”⁵⁶

De a levélből más is kitudódik: „Nógrád Vármegyei Követ Gyurcsányi egy kedvetlen kérdést teve a Personalisnak azon, hogy vótumokra bocsátá a kérdést s a vótumok beszédésén a Gyurkovics vélekedése szerint hiba esett. Ezen a véghetetlen szelídségű Personalis olly annyira megindult, hogy ott hagyá az Ülést...Vissza jövén a Personalis vagy akkor nap, a mint némelly mondja, vagy más nap, a mint mások mondják, Ghyczy felállott, s emlékeztvén Követi méltóságáról, a nem eldöntött kérdést, hanem csak eloltottat, elővette. A Personalis rosszul leve, s vért pökött. Hitvесе, a nagy Pászthory Sándor leánya, Pesten volt. Felhívták, a Personalis Orvosával, Consiliarius Bene Úrral. Felesége jött, de ez nem. – Terhesedvén a nyavalya, (Orvosai azt mondák, hogy az aranyér vette magát melyjére) a Palatínus Bécsbe ment, s elébe tette Ő Felségének, hogy a Diaeta nem lehet Praeses nélkül, Szögyény pedig nem szállhat. Szögyény tehát Második Al Cancelláriusságra emeltetett, 8000 Conv. pénzbeli fizetéssel, az Excell. titulussal, s a Commandőr Kereszttel. S a hírt maga a Palatínus vitte-meg 30. Decembr. a betegnek. Ez a kegyelem őtet még betegebbé tette, úgy hogy alig állíthaták-meg vérét. Eggy más levél azt mondja, hogy felgyógyulásához nincs reménység.”⁵⁷

Január 29-én Cserey Miklós írt Kazinczynak, s ebben kitért a személynökre is: „A Personalist Szögyényt sajnálom, mert minden ember úgy szöll rólla mint igen emberséges és jó indulatú Úrról, és a ki Sorsának emelkedésével nints felfuvalkodva. Nem kevés ditséret ez; mert a léleknek szinte nagyobb ereje kell a kedvező szerentse el hordozására, mint a mostohának elviselésére. ...De anyi ereje még se vala Szögyénynek, hogy a Diaetalis galuskákat fulladás nélkül elnyelhesse. Azt tartom, nem volt reá készülve.”⁵⁸

⁵⁵ Elölépések és Megtiszteltetések. In. Tudományos Gyűjtemény 1827. 9. sz. 117.

⁵⁶ KAZINCZY, 1909. 508.

⁵⁷ I. m., 508–509.

⁵⁸ I. m., 513.

Az alkancellár halála

Szögyény az új rangját nem sokáig viselhette, mert betegsége súlyosbodott: „A gyakori vérhányások, melyek szakaszonként rá-rá jöttek, lassan egész alkotmányát bontakozásba hozták, és benne az élet erőt fogyasztották, míg nem végre e nagy szenvedésben, a sokkal nagyobb férfiú, legnagyobb béketűrőssel...lelkét feladá...”⁵⁹

1826. február 8-án a következő gyászjelentést tették közre melyben tudatták Szögyénynek „hosszasabb súlyos betegsége, és a Szentséges Sakramentumok felvétele után e folyó esztendőbeli Bőjtelő havának 8-ik napján, délbe tizenkét óraker, munkás életének 51-dik, boldog házasságának pedig 24-dik esztendejében tüdő záradásba történt szomorú halálát.

Meghidegült Tetemei a boldogultnak önn maga Kivánsága szerint Tekintetes Ns. Sopron Vármegyébe fekvő Egyházas falu Jozságába tsendességben eltakarítottatni, és az Isteni szolgálatok is tartatni fognak.”⁶⁰ Amint a későbbiekben kiderül, nem a soproni birtok lett az alkancellár végső nyughelye!

Szögyény Zsigmond gyászjelentése

Február 28-án az országgyűlésen is szóba került a személynök halála. A nádor az ország oszlopainak egyikeként emlékezett meg Szögyényről: „... a kit minden közülünk, még a kinek közelebről való esméretéhez szerentséje nem lehetett is, az ő tündöklő Talentomaiban, Igasság szeretetében, a Haza eránt való buzgóságában, a Fejedelemhez való hűségében, mély belátású hasznos Tanátsaiban, szeretettel tellyes nyájasságában, megkülömböztetve esmért és tisztelt, kitől mindazonáltal munkásságának derék idejében, az irigy halál a Hazát, mindnyájunknak nagy szomorúságunkra megfosztotta.”⁶¹

A gyűlés nem csupán jegyzőkönybe iktatta az elhunyt érdemeit, hanem egy levél útján az özvegynek is kifejezte részvétét, az esztergomi főkáptalan követe pedig „a

⁵⁹ FÁBIÁN, 1828. 74.

⁶⁰ <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/650574#>

⁶¹ Magyar ország gyűlésének jegyző-könyve, 2. Pozsony, 1825–1826. 85–86.

megboldogultnak megkülömböztetett jó tulajdonságaiból eredett szívbeli tiszteletből indítattván” két szentmise tartását is bejelentette.

A *Tudományos Gyűjtemény* is közölte annak a személynek a halálhírét, „kinék fényes pályáján kifejtett jeles tulajdonságai, és ezeknél fogva a Király és Haza eránt tett jeles érdemei mindenkor emlékezetben fen maradnak. Meghalt, mint fáradozatlan szorgalmának, s Királya eránt való hűségének áldozatja. Biographiáját és képét közölni fogjuk.”⁶² A Fáblián Gábor által írt életrajz az 1828. évi 5. számban jelent meg.

1826 áprilisában a *Magyar Kurir* is megemlékezett az elhunyt halálával bekövetkezett veszteségről: „Kétségkívül, valamint más Polgártársaink, úgy mi Szepesiek is, tetemes kárt vallottunk a Boldogult Szögyény Zsigmond Úrnak e’ világból lett kiköltözésével. Mert ő benne olyan férjfiat vesztettünk-el, ki a’ közjó eszközésében és gyarapításában legfőbb örömét, gyönyörűségét és dicsőségét helyhette. S épen akkor lett áldozatja a’ váratlan halálnak, a’ Fejedelméhez és Hazájához egyeránt hív férjfiú, midőn e’ mostani Országgyűlés’ alkalmatosságával, a Király’ és Nemzet’ javának és boldogságának előmozdításában nyúgodni nem tudó törekedéssel egyformán fáradozék.”⁶³

Ő, aki egész életét „jövödelmező” hivatalokban töltötte, halála után nem sok mindent hagyott hátra, mert a pénzt kevésbé becsülte, a fényűzés hiúsága nem csábította, s mint bírót, a részrehajlás, s az azért kapható „ellenérték” sem kábította.

Megőrizte azon barátait, akiket még akkor szerzett, amikor még senki sem volt, sőt „akkor vallá magát legboldogabbnak, ha a magasságnak élettelen egéből olykor ezek közé szabadabban lélekzeni leszállhatott. Kis Várdán, az ősi hajlékban, illy egy két régi baráttal töltött kevés napjai voltak azok, mellyeket életéből övéinek mondhatott.”

A buzgóságig ápolta a magyar nyelv ügyét, amikor tehette, azon írt, beszélt. „Magyar beszédét a K. Táblán, a Vármegyén és Diaétán hallani gyönyörűség vala. Buzgóságát a nyelv iránt azon kedvező figyelemmel is, mellyet a honni Litteratúrához és honni írókhoz minden alkalommal mutatott, dicséretesen bebizonyítá.”⁶⁴

Ezt a pártfogást, támogatást mutatja, hogy amikor Gorové László táblabíró *A Férjfiúnak tökéletességei* című műve 1823-ban Pesten megjelent, akkor azt a munkát „mellynek egyedül való tzélja tiszta erköltsiség előmozdítása” a személynöknek ajánlotta a szerző. „Igen bölcsen! – tette hozzá a könyvet bemutató Ponori Thewrewk József – ugyanis a tündöklő Munkát illy halhatlan Férjfiú dicső nevével kelle még tündöklőbbé tenni. Kiben... Hazánk nem csak egy szertelen érdemű hív Polgárját, hanem törvényes anya-nyelvének hatalmas, buzgó Pártfogóját és Előmozdítóját is öleli... Hallóji közül kicsoda nem emlegeti szíves megindulással, annak a Vármegyei Köz-Gyűléseken tartott magos Beszédei alkalmával, szváda-ajkaitól legörgött új ízlésű, hatós kerek magyar ígéjit!”⁶⁵

Szögyény támogatta Kazinczy egyik munkájának a kiadását, az 1816-ban megjelent *Szép Literatura* VIII. kötet végén Trattner János Tamás nyomdász mondott köszönetet

⁶² A mult 1826-dik esztendőben kihalt Tudósok és Írók. Tudományos Gyűjtemény, 1827. 11. sz. 125.

⁶³ PONORI THEWREWK JÓZSEF: Beszéd. Magyar Kurir, 1826. 30. sz. 236.

⁶⁴ FÁBLIÁN, 1828. 77.

⁶⁵ PONORI THEWREWK JÓZSEF: Könyv-esmertetések. Tudományos Gyűjtemény, 1824. 8. sz. 104.

néhány hálás hazafinak, köztük neki is.⁶⁶ Amikor 1825 áprilisában megjelent a *Felső-magyarországi Minerva* című folyóirat, ennek kapcsán is előkerült Szögyény neve és állásfoglalása. Gróf Dessewffy József április 8-án ezt írta Kazinczynak: „Tihanyinak és Cziráknak nagyon tetszett az *Előbeszéd*, valamint a Personalisnak is.”⁶⁷

Az államférfi a Kisvárdán maradó gyerekeit is sikerrel neveltette a magyar nyelv szeretetére: „Ezen a nyelven kellett azoknak előltnie a csinosabb magyar könyveket stílus-tanulás végett olvasgatni; ezen vele beszélni és levelezni.”⁶⁸

Az anyanyelv iránti elkötelezettségét jól mutatja az a levél, melyet Antónia nevű lányának (Bohus Jánosné) Bécsből küldött: „Gyakorold magadat, édes leányom, a magyar nyelvben; nem csak azért, mert nékem kedvem telik benne, de mivel szoros és édes kötelesség. A háládatosság, tudod, legfőbb kötelessége az embernek; nem volna-e pedig háládatlan hazádhhoz, kinek javával élsz, mellyben édes atyádnak polgári s tisztí állapotja fenn áll, ha annak nyelvét nem jobban, hanem csak úgy tudnád, mint akár melly idegen mást; mellyet fáradtságosan tanultál, a magyart pedig a téjjel szoptad, és ezen a nyelven szóllítottad legelsőben is megszerető szülőidet”.⁶⁹

A nemzeti nyelv iránti buzgóság azonban a nyelvhasználat terén nem tette korlátozottá Szögyényt, hiszen ismerte a latin, a német, a francia és az olasz nyelvet is, „de gondot rájuk nem hiúságból, hanem tudományos tekintetből fordított. Mert a tudományoknak igazi barátja volt; s a mi ideje köz szolgálatoktól s házi gondjától fen maradt, azt legörömelebb olvasásnak áldozá.”⁷⁰

Az alkancellár nem csupán családját, hazáját, királyát szerette, nem feledkezett el szülőhelyéről, Kisvárdáról sem. Az 1825. december 21-én Pozsonyban keltezett testamentumban így rendelkezett: „Nemes Zabolcsvármegyében Kisvárdá mezővárosában, ahol oskolamesternél kezdettem tanulásomat, hagyok ugyan az ottan tartandó katolikus oskolamesternek jobb dotációjára Kétszáz, azaz 200 R.f.kat. Ugyan ottan a Református Rektornak jobb dotációjára Egyszáz, azaz 100 R.f.kat. Szinte az Egyházas falusi oskolamesternek jobb dotációjára Egyszáz, azaz 100 R.f.kat. mind jó ezüst pénzben értvén: ugy, hogy maradékim míg Jóságaiikat bírni fogják, a Capitalist letenni netartozzanak, ha hat percentum interesseket rendszerint fizetik, hogy ha a fentnevezett helyiségekben levő Jóságainkat eladnák, ugy az illető Nemes Vármegye által a Jóságnak árából tartóztassék le az említett csekély, de kíséromhöz alkalmaztatott Fundationális summák és helyeztessenek bátorságos helyre.”⁷¹

Szögyény Zsigmondot Kisvárdán, a köztemetőben helyezték végső nyugalomra. Sírhintja fölé egy kápolnát emeltek. Az itt állított emléktábla szövege szerint a halálozás napja február 9. Valójában február 8.

⁶⁶ KAZINCZY FERENC munkái VIII. kötet. Szép Literatúra. Pest, 1816. Trattner János Tamás, 307.

⁶⁷ KAZINCZY, 1909. 317.

⁶⁸ FÁBIÁN, 1828. 77.

⁶⁹ I. m., 77–78.

⁷⁰ I. m., 78.

⁷¹ PÉNZES TIBORC SZABOLCS: A református egyház története. In: A kisvárdai egyházak története Szent Lászlótól napjainkig. Kisvárdá, 2000. Kisvárdai Városerépítő Egyesület, 110.

A márványlapon egyebek mellett ez olvasható az elhunytról:

„forrón szeretett hazájának hű fia,
a királyi trón tántoríthatatlan híve,
a magyar nemzet dísze,
polgártársai buzgó tiszteletének,
neje és gyermekei legbensőbb szeretete
és kegyeletteljes örök hálájuknak
magasztos *tárgya.*”⁷²

A kápolna homlokzatán egy kereszt, s egy kígyótól körülfont úrna díszelgett, továbbá egy felirat volt olvasható: „Szögyény Zsigmond áldott hamvainak, buzgó hálájának fennmaradandó zálogául ezen emléket emelte háládatos maradéka, 1827.”⁷³

Az egykori családi kápolna

Özvegye 1831. május 2-án Pesten hunyt el, Kisvárdán temették.⁷⁴ Két gyerekük volt, az 1803. szeptember 6-án született Antónia,⁷⁵ valamint az 1806. január 3-án keresztelt László.⁷⁶ Ő is kiváló pályát futott be, s talán még ismertebb lett, mint apja, hiszen császári és királyi kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, az Aranygyapjas Rend vitéze, és az MTA igazgatósági tagja volt.

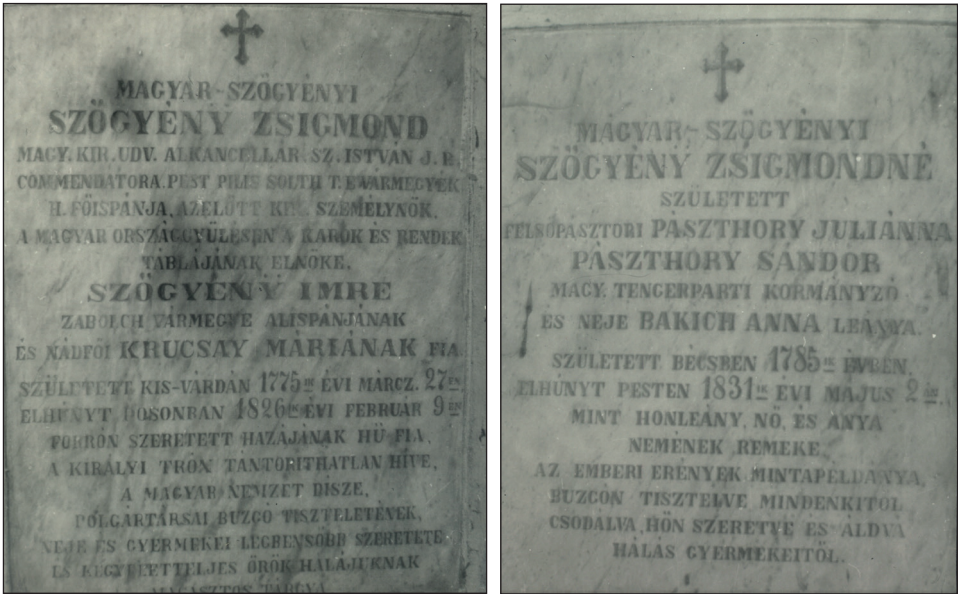
⁷² MAKLÁRI BÉLA: A Szögyény-kápolna (Fotó, Várday István Városi Könyvtár, Kisvárd, helytörténeti gyűjtemény)

⁷³ FÁBIÁN, 1828. 79.

⁷⁴ <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/650575#>

⁷⁵ https://ro.wikipedia.org/wiki/Ant%C3%B3nia_Sz%C3%B6gy%C3%A9ny-Bohus

⁷⁶ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-6P9N-82>

Az elhunytakra emlékeztető feliratok

Az alkancellárról ismert az a festmény, melyet Kaergling János Tóbiás készített, s egykor a fővárosi királyi tábla ítéldőtermét díszítette, jelenleg a Kiscelli Múzeumban látható. Az alkotás elkészültének idejét nem tudjuk, de Szögyény már viseli a Szent István-rend kiskeresztjét, amit 1824-ben kapott.

Szögyény Zsigmond
(Kaergling János Tóbiás
festménye)

Ezt a portrét adja vissza Ehrenreich Sándor Ádám metszete is, mely megjelent az *Icones Principium, Procerum ac praeter hos illustrium Virorum Matronariumque veteris et praesentis aevi, quibus Hungaria et Transsylvania clarent* című arcképtárban.

A Szögyény-kápolnát, 1933-ban a helyi plébános, Berthóthy Bénéjamin és Beleznay János nyugalmazott telekkönyvvezető adományából felújították.⁷⁷ Az építményt a szocializmus éveiben hagyták tönkremenni, majd a rendszerváltás előtt lerombolták. Mindössze a kisvárdai Maklári Béla két fotója őrzi az emléket.

Az egykori Szögyény-kúria az 1860-as évek végén a közbirtokosság tulajdonába kerül át, és annak „protektorátusa alatt elemi iskola nyílt meg a nemesi fészekben.”⁷⁸ 1920-ban a közbirtokosság plébánia céljára ajándékozta a római katolikusoknak.⁷⁹ 1936-ban így írták le: „...téglából és vályogból épült s cseréppel van fedve. Az épület áll egy előszobából és 6 szobából (ebédlő, iroda, plébános szobája, adminisztrátor szobája, káplán szoba, házvezetőnő szobája). Van konyha, éléskamra, padlás, pince.”⁸⁰

Plébániaként működött az új plébánia felszenteléséig (2001). Azóta az egyház közösségi házként használja. 2016 őszén megkezdődött a felújítása. 2017-ben adták át a tetőzetében teljesen kicserélt, falaiban részben átalakított épületet. Egy emléktábla talán megörökíthetné e háznak jeles szülöttét, ha már Kisvárdán kevésbé jelentős emberekről közterületet is elneveztek.

⁷⁷ Hírek. Felsőszabolcs, 1933. 44. sz. 2.

⁷⁸ VADÁSZ, 1890. 1.

⁷⁹ A sz. Orsolya-rendű apácák által fenntartott kisvárdai róm. kat. elemi népiskolai tanítónőképző-intézet és polgári leányiskola értsítője az 1927–28. tanévről. Kisvárda, 1928. Igazgatóság, 4.

⁸⁰ Leltár a kisvárdai római katolikus plébánia és egyház ingó- és ingatlan vagyonáról, 1936. szeptember 2. (Kisvárdai római katolikus plébánia)

HOLMÁR ZOLTÁN

A magyar nábob kastélya Kótajban

A kastély eredettörténete

Kótaj északi részén, Bánomváran található a megye egyik legszebb és egyben legtitkosabb kiskastélya. A szakirodalom hivatalosan Ibrányi-Fráter-kúriaként tartja számon, de a népnyelv egyszerűen csak „Piller-kastély”-nak szokta nevezni. Természetesen mind a két elnevezés helyes. Az épületnek az elmúlt két évszázadban több tulajdonosa is volt az Ibrányi, Groák, Hatzel, Körmendy, Mandel, Fráter, Jármay, Tahy és Piller családok révén.¹ A kastély építésének idejével kapcsolatban szinte valamennyi szakirodalom a következőket állapítja meg: „Ibrányi András huszárezredes építtette az 1740-es években. A hagyomány szerint Krakkóban állomásozott, és ott ismerkedett meg egy lengyel ulánus kapitánnyal, aki vendégül látta saját kastélyában. Ibrányinak nagyon megtetszett az épület, rajzokat, méreteket kért róla, majd lengyel mesterekkel felépíttette Kótajban a lengyel kastély mását. A kastélyban a canonica visitatio (egyházlátogatás) megállapítása szerint 1779-ben kápolna is működött.”²

A monográfiák és útikalauzok nyilván a későbbi kastélytulajdonos, ippi és érkeserűi Fráter Zoltán (1875–1924) elbeszélését vehették alapul, csakhogy a XVIII. és XIX. században élt Ibrányiak között egyetlen Andrást sem találunk. Az András egyébként sem volt gyakori név a családban, mindössze egy ilyen nevűt ismerünk, aki a XV. században élt és a nagyhírű Báthory családból választott feleséget.³

A mai monográfiák állításai tehát téves adatot használnak, ugyanis vajai és ibrányi Ibrányi Antal (1773–1841) végrendeletéből kiderül, hogy ő építtette a kótaji kastélyt.⁴ A bánomvárai római katolikus templom építkezéseivel kapcsolatos iratok alapján ezt az időpontot pontosan is ismerjük, ugyanis 1815-ben ócska, düledező házát elbontva, új házának építésébe fogott.⁵ Ennek értelmében az 1779. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint nem az Ibrányi-Fráter-kúriában működött a kápolna, mert a római katolikusok a vallásuk gyakorlására ekkor még Ibrányi Antal édesanyjának, Ibrányi Károlyné Krajnik Máriának (1734–1803) a házát vehették igénybe, ahol 1773 óta működött kis kápolna egy ferences rendi szerzetes vezetésével. Nagyobb kápolna csak 1799-ben épült.⁶

¹ NAGY JÓZSEF: Kótaj (Keresztút) helytörténete a XX. századig. Nagyvárad, 2008. 148. [NAGY J., 2008]

² Szülőföldünk, szülőhelyünk Kótaj. Összeáll. Petrusák Magdolna. Kótaj, 2000. 48.

³ NAGY FERENC: Újabb adatok a „magyar nábob” történetéhez. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai – Helytörténeti tanulmányok IX. Nyíregyháza, 1993. 342.

⁴ I. m., 343.

⁵ Egri Levéltár 803/1815. (Acta parochialia. R. Sz. 1246. 246/1815.)

⁶ Soós IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest, 1985. 429–430.

Kazinczy Ferenc (1759–1831)

1800-ban Ibrányi Károlyné Krajnik Mária testvéreinek sógora, Kazinczy Ferenc (1759–1831) író, a magyar nyelvújítás vezéralakja is megfordult Kótajban, aki szintén nem a ma látható kúriában, hanem az 1815-ben lebontott házban szállt meg. Kazinczyt ekkor kufsteini börtönéből jókora kerülőkkel Munkácsra szállították: 1800. június 30-án indultak el, s augusztus 12-én Rakamaznál értek Szabolcs vármegyébe.⁷ Kazinczy a *Fogságom naplója* című önéletrajzi jellegű művében így emlékezik vissza: „Tokajból tehát augusztus 12-én indulánk. (...) Délben már Kótajban valánk. Ibrányi Károlyné asszony kérette, szálljunk oda, de Szulyovszky (Menyhért) nem

akart. Hiába mondtam, hogy az asszony testvére Kraynik sógoromnak, s háza fogadó; ne vonjuk el magunkat. Az asszony ismét s harmadszor is hívata; végre tiszteink is kérék Szulyovszkyt s mentünk. Szulyovszky megszereté a tiszteletes asszonyt, s hálásra is ott maradánk.”⁸ Fráter Zoltán, a későbbi kastélytulajdonos elbeszélése szerint az Ibrányi családnak ez a háza egy háromszobás lakás volt.⁹

1815-ben jelentette be Ibrányi Antal, hogy udvarházával együtt „az udvari kápolnám is beomlott.”¹⁰ Ezzel sürgetővé vált a római katolikus templom építése Kótajban, valamint az Ibrányi család igénye is megnőtt egy új, impozáns kastély megépítésére.

Ibrányi Antal és kastélya

A jelenleg is látható 8 szobás, 290 m² alapterületű, földszintes épületet 1815-ben építtette Ibrányi Antal (1773–1841). A kastélyt a legtöbb szakirodalom – tévesen – copf stílusúnak nevezi, de inkább a Dienes István-féle Szabolcs vármegyét ismertető monográfia megállapítása érvényes rá, amely empire stílusúnak tartja.¹¹ A copf, vagyis klasszicizáló késő barokk a XVIII. század végi építészetre volt jellemző, míg az empire stílus a XIX. század elején hódított Magyarországon, amikor a barokk és copf már letűnt, de a klasszicizmus még nem alakult ki. Ebben az interregnumban épültek empire stílusú kastélyok, így 1815-ben a kótaji is.

A téglalap alaprajzú, kváderkő lábazon álló kastély téglából épült, melynek főhomlokzatát középrizalit emeli ki. Az itt látható három félköríves ablak alatt vakolt, tükrös köténydísz, fölöttük ugyanilyen szemöldökdísz. A rizalit felső részén lévő háromszögletű oromzatban, vagyis a timpanonban az Ibrányi család címere látható: ágak között balra ugró, nyílvezzővel átlőtt nyakú szarvas, fölötte korona. Az oldalszárnyak egye-

⁷ KATONA BÉLA: Szabolcs-Szatmár-Bereg irodalmi topográfiája 2. Ajaktól Zsurkig. Jósa András Múzeum Kiadványai 41. Nyíregyháza, 1996. 73.

⁸ KAZINCZY FERENC: *Fogságom naplója*. Budapest, 1976. 137.

⁹ NAGY J., 2008, 149.

¹⁰ SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Budapest, 1985. 430.

¹¹ DIENES ISTVÁN (szerk.): Szabolcs vármegye. Budapest, 1939. 239.

nes záródású ablaktengelyei között virágfüzérés stukkódísszel ellátott mélyített faltükrök vannak. A két ajtó kőkeretes, kőlépcsőkkel megközelített, fölöttük füzérdíszes szemöldökök láthatóak. Az ablakok egyszerű kőkeretesek, gyámpáros könyöklővel, faltükrös díszű szemöldökkel. A kerti homlokzat architektúrája a főhomlokzatéval azonos, a rizalit timpanonjában azonban körablakot alakítottak ki. A jobb oldalhomlokzat háromtengelyes, a főhomlokzattal megegyező architektúrával, egyszerű barokk vasrácsokkal, míg a bal oldalhomlokzaton két ablaktengely van, köztük két szegmentíves ajtó vezet a dongaboltozatos pincébe. A mindkét végén kontyolt manzárdtető fa padlásablakain volutás faragás van, a nyílások pedig oválisak.

Az épület belsejében a teljes mélységben végighúzódó díszterem két oldalán két-két sor szoba található. A főhomlokzati oldalon két bejárati előcsarnok, egy nagy és egy kis szoba van – ezt a részt később átalakították. A nagyszalon mennyezetére festett grisaille modorú freskók a kilenc műsát ábrázolják. Az oldalfalakat architektonikus festés díszíti, míg a főhomlokzati fal ablakai között

A kastély 2018-ban

szintén grisaille modorú freskók láthatóak. A kerti homlokzati oldalon két-két szoba helyezkedik el. A díszteremben egyszerű barokk ajtószárnyak vannak. A helyiségek síkmennyezetesek.¹² A kilencszobás nemesi udvarház érdekessége, hogy a szimmetrikusan elhelyezett 4–4 szobája közötti helyiség mennyezete lényegesen magasabb a többinél.

A kastélyt valamikor egy kőkerítés vette körbe, melyhez egy díszes kapu is tartozott. Erről a *Nyírvidék* című megyei lap 1923-ban az alábbiakat írta: „A park mellett haladva elfogultan láthatjuk magunk előtt a Fráter család kastélyát, a »Magyar Nábob« manzárdtetős, barokk vonalak nyelvén muzsikáló régi kastélyát, amelynek kapufalán két bronzdísz arról a korról beszél, amikor a kövek is engedtek ridegségükből, hogy a finom vésők akarata és ihlete szerint behangolódjanak a hajló síkok és kecses vonalak játékába.»¹³

A szájhagyomány úgy tartja, hogy valahol a kastély közelében lehetett az a bizonyos vár, vagy földvár, amelyről Bánomvára és a szomszédos Várrét a nevét kapta. Szemerszky János (1894–1966) Kótaj görögkatolikus plébánosa *Historia Domus*ában a falu legészakibb részének Bánomvára elnevezésével kapcsolatban feljegyezte, hogy a faluban élő monda szerint a várat egy Ibrahim nevű török pasa építtette. Amikor el kellett mennie, akkor mondta: „Bánom a váramat,” azért lett a neve Bánomvára. Úgy tartották, hogy a vár az Ibrányi Antal-féle kastélytól északkeletre feküdt; északon és

¹² ENTZ GÉZA (szerk.): Szabolcs-Szatmár Megye Műemlékei II. Budapest, 1987. 30–31.

¹³ Nyírvidék, 1923. szeptember 4. 4.

keleten a Várrét mocsarai, délen és nyugaton várfalak védték. Keresztút 1793-ban készített térképén, a mostani Ibrányi-féle kastély helyén látható is a déli és a nyugati oldalon egy „L” alakú építmény, de ez lehetett az akkori udvarháznak is az alaprajza.¹⁴ A történet úgy tartja, hogy ezen Bánomvár romjaiból épült meg az Ibrányi-Fráter-kúria.¹⁵ A másik legendás történet a Rákóczi-szabadságharchoz kapcsolódik, mely szerint a kastély pincéjéből alagút vezetett a sárospataki várba.¹⁶

A kastély építtetője, Ibrányi Antal (1773–1841) tekintélyes és ismert személyiség volt Szabolcs vármegyében. Nővére, Ibrányi Terézia (1767–1809) fületinczi és loóki Kelcz Károly (1759–1808) insurgens kapitányhoz ment feleségül. Antal kastélyában többször vendégeskedett Jósika Miklós (1794–1865) író is, aki 1817–1823 között Napkoron élt. *Emlékiratában számba veszi a jelesebb szabolcsi famíliákat. Ibrányi Antalról így írt: „A szabolcsiakról lévén szó – még megemlítek néhány családot azok közül, amelyekkel többet valék együtt, s amelyeket magyar szívességükért becsülni tanultam. Igen derék úri ház volt az Ibrányi Antalé, ki maga is tekintélyes férfiú volt, s amennyire tudom igen szeretett és tisztelt úr a megyében.”*¹⁷

Az 1841-ben gyermektelenül elhunyt Ibrányi Antal végrendeletében a kastélyt és a hozzá tartozó épületeket nővére gyermekeire, Kelcz Józsefre (1787–1847) és Kelcz Máriára hagyta, míg a megmaradó pénzvagyont az unokaöccse, Ibrányi Ferenc (1810–1865) örökölte. Nem tudni, hogy milyen körülmények között, de nem sokkal később Ibrányi Ferenc tulajdona lett a kastély, mert az 1852-es csődeljárásban az épület már az ő tulajdonaként volt feltüntetve. Az ekkor felvett összeírásból értesülünk a kastélyt körbeölelő szép parkról, amelyben díszfák és gyümölcsfák egyaránt voltak: 23 almafa, 14 diófa, 60 körtefa, 27 szilvafa, 1 szederfa, 1 eperfa, 4 tölgyfa, 8 barackfa, 1 kőrisfa, 117 jegenyenyárfa, 12 paraplé akácfa, 100 közönséges akácfa, 309 kanadai nyárfa, valamint 188 fűzfa volt.¹⁸

A kastély mellett sokáig látható volt még egy több mázsás súlyú kő is, amelyen a következő felirat állt: „Engem a jégen át hoztak. 1808, április.” Nyilvánvaló, hogy ezzel az érdekes emlékekkel akarták a francia háborúk idejében, 1808-ban megörökíteni a szokatlan és kegyetlen téli időt, amely még később és még ádázabb faggal dermesztett

Jósika Miklós (1794–1865)

¹⁴ MNL SZSZBML . IV. T. 10/1793 1. Mappa Terrenl Oppldi Praedialis Keresztút.

¹⁵ TÓTH M. ILDIKÓ (szerk.): Varázslatos tájak – Az ezerarcú Nyírség. Nyíregyháza, 2000. 127.

¹⁶ NAGY J., 2008, 145.

¹⁷ NAGY FERENC: Újabb adatok a „magyar nábob” történetéhez. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai – Helytörténeti tanulmányok IX. Nyíregyháza, 1993. 343–444.

¹⁸ HEGEDŰS DEZSŐ – SZURDOKI MIKLÓS: A rétközi Ibrány. Ibrány, 1990. 67.

meg mindent. Akkor a Tisza szabályozása még nem történt meg. A kótaji nagyméretű követ bizonyára a kastély építtetője, Ibrányi Antal hozatta át a jeges Tiszán.¹⁹ A kő későbbi sorsa azonban ismeretlen, ma már nem látható.

Kazinczy Ferenc kúriája lehetett a minta?

Ha valaha is volt épület, amely a kótaji Ibrányi-Fráter-kúria építésekor mintául szolgálhatott, akkor az minden valószínűség szerint Kazinczy Ferenc Széphalmon álló háza lehetett. Annál is inkább, mert a kótaji kastély építtetőjének, Ibrányi Antalnak az édesanyja, Ibrányi Károlyné Krajnik Mária a nyelvújítás vezéralakjának volt a rokona.²⁰ Kazinczy Ferenc jól ismerte a kótaji kastély építtetőjét, melyet az is bizonyít, hogy 1816-ban, Wesselényi Mik-

Jakobey Károly: Kazinczy Ferenc háza, 1859

lósznak címzett levelében „Öcsém, Ibrányi Antal”-nak nevezte őt.²¹ Lehetséges, hogy a kótaji birtokos többször is megfordulhatott az író széphalmi házában, amely megtetszett neki és kisebb módosításokkal felépítette annak mását a nyírségi településen.

A széphalmi területet Kazinczy nagyapja, Kazinczy Dániel szerezte 1739-ben a családja számára, de akkor még puszta és erdőség állt ott. 1790-ben nekiláttak a terület rendbetételének, körbekerítették, és elkezdték a ház építését. A munkálatokban anyagilag édesanyja, míg az irányításban testvérei segítettek. Kazinczy aránylag nagy lakóházat tervezett, a gazdag házasság és a jól fizető hivatal reményében. 1791-ben készültek el a falak és a tetőszerkezet. Kazinczy kúriája egy zsúpfedeles, de nemes ízlésű udvarház volt, „angol ízlés” szerint tervezett kertben, kicsiny halom tetején. Az épület országuóra néző oldalán egy háromablakos étkező helyezkedett el, azzal szemben az előszoba, ahonnan az udvarra nyílt az ajtó. A kúriában 8 szoba épült, amelyből később dolgozó- és hálószobát, vendégszobát, illetve konyhát is kialakítottak. Kazinczy tervei akkor hiúsultak meg, amikor 1794-ben elfogták, letartóztatták, és pert indítottak ellene. Fogsága idején a ház és a birtok állapota rosszabbodott, a család pedig nem fejezte be a ház építését. A meglévő létesítményt gazdasági célokra használták: öccse, József juhokat tartott benne. Szabadulása után Kazinczy nem feltétlenül Széphalomra akart költözni, ugyanis a nagyméretű háza még nem volt teljesen készen, ráadásul romos, a birtok pedig rendezetlen volt. 1804-ben megnősült, feleségül vette Török Sophie-t.

¹⁹ Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap, 1940. március 21. 1.

²⁰ Kazinczy Ferenc nővére, Kazinczy Klára Krajnik József felesége volt, míg a gyermekük, Krajnik Imre (1803–1859) az író lányát, Kazinczy Eugéniát (1807–1903) vette később feleségül.

²¹ SZAUDER MÁRIA (szerk.): Kazinczy Ferenc levelek. Budapest, 1979. 496.

Mivel nem volt hivatala, gazdálkodásból kellett fenntartania magát, ezért a széphalmi birtokot választotta a családalapítás helyszínének. Az elhanyagolt épületet 1806-ban félkészben vette birtokba, vakolatlanul, ajtó és ablak nélkül. Vakolat soha nem került a házra, néhány szoba lakatlan maradt, üveg is jóval később került az ablakokba. Kazinczy kúriájának tervezésekor táji adottságokat is figyelembe vett. A ház magaslatra épült, az országút és az épület közé nem ültetett fákat, hogy ne zavarja a kilátást. A kúria ablakaiból 12 település páratlanul szép látványa tárult elé. Kazinczy 1831-ben bekövetkezett halála után a család elköltözött a széphalmi birtokról, amely Török Sophie halálát követően haszonbérletre jutott. Ezután a ház és a kert elkeserítő állapotba került, személyes élményeiről Petőfi Sándor és Arany János is beszámolt. Írásaikkal egy ország figyelmét igyekeztek felhívni a széphalmi birtokon uralkodó áldatlan körülményekre. A vályogból épült széphalmi kúria végül 1859-re megrogyott, majd 1862-ben lebontották. Helyén 1873 óta görög ízlésű mauzóleum áll, amely Ybl Miklós klasszikus szépségű alkotása, előtte pedig 1911-től Kazinczy Lajosnak, a költő fiának, a tizennegyedik aradi vértanúnak a szobra látható.²²

Ki volt az igazi magyar nábob?

„Szép menedék volt a Törökcsakad csárda a keresztúti gáton, melyben Bús Péter uram volt a kocsmáros. Nevét nem őseitől nyerte e derék ház, hanem érdemekkel szerzé, mert amíg azt elérte az utas, törni vagy szakadni kellett addig valaminek. (...) Nyíregyháza felé nincsen ugyan gát, hanem szabadon járhat alá s fel a víz, amerre néki tetszik. Ismeretlen ember, ha nekibódorodik e süppedéknek, tegyen testamentumot, mert ott vész, ellenben akik ismerősök a föld titkaival, könnyebben eljönnek rajta...”²³ A halhatatlan mesélő, Jókai Mór vetette papírra e sorokat, az 1854-ben megjelent *Egy magyar nábob* című regényében. Alaposan feladta a leckét irodalomtörténészeknek és a Jókai-kutatóknak, akik kivétel nélkül minden regényalakja mögött hajdanvolt személyeket, főhősöket kerestek, s mint utóbb gyakorta be is bizonyosodott: sikerrel. Így történt ez a magyar nábob személyével is, hiszen ő sem maradhatott sokáig inkognitóban. Mindenesetre a könyv kezdő sorai csak megkönnyítették a „nyomozást”. Hiszen még ma is akadnak anyakönyvi feljegyzések arról, hogy a Nyíregyháza szomszédságában fekvő Kótaj községet egykoron Keresztútként emlegették a hivatalos okmányokban. A Török-szakad csárda pedig valamikor Kótaj és Buj között, az Alsórév nevű határrészen állt.²⁴ Igen szerencsés módon a Török-szakad csárdáról hiteles fénykép is fennmaradt az utókorra, melyet 1900-ban a *Vasárnapi Ujság*,²⁵ illetve a Borovszky Samu által szerkesztett Szabolcs vármegyét ismertető monográfia²⁶ is közölte. A fényképen jól látható, hogy a csárda két épületből állt: a fogadóból és a vele szemben épített istállóból, magtárból. Mivel a csárda mind Kótajtól, mind Bujtól viszonylag

²² Múzsák – Múzeumi Magazin 1976. 3. sz. 5.

²³ JÓKAI MÓR: Egy magyar nábob. I. kötet. Budapest, 1962. 5.

²⁴ TÓTH M. ILDIKÓ (szerk.): Varázslatos tájak – Az ezerarcú Nyírség. Nyíregyháza, 2000. 126.

²⁵ Vasárnapi Ujság, 1900. július 29. 499.

²⁶ BOROVSZKY SAMU (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai – Szabolcs vármegye. Budapest, 1900. 20.

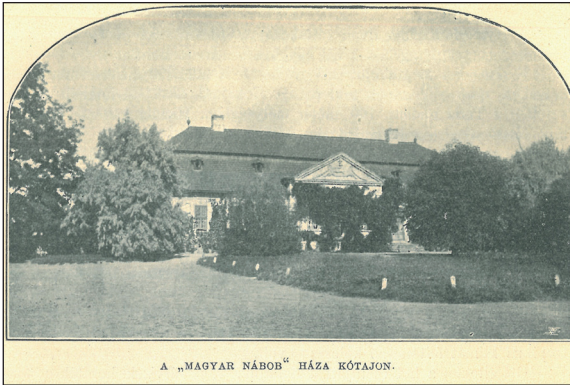
távol feküdt, főleg az utazók pihenését szolgálta. Az 1920-as évekre lakóházzá alakították át,²⁷ de napjainkban már nem létezik.

A kótaji kastélyt már Jókai Mór életében is a „magyar nábob háza”-ként tartották számon. A Sárospataki Irodalmi Kör közlönyeként heti rendszerességgel megjelenő *Sárospataki Lapok* egyik, 1888. évi száma is beszámolt egy kirándulásról, amikor a Református Kollégium két munkatársát – Viski K.

Bálintot és Kun Pált – látta vendégül a kastély akkori tulajdonosa, ippai és érkeserűi Fráter Sándor (1832–1893): „A meghálás Kótajban történt, Jókai nagy regényalakjának, a „Magyar Nábob”-nak házában. E gyönyörű kastély most a főiskola györgytartói haszonbérelőjének, Fráter Sándor úrnak tulajdona, hol főiskolai emberekül, kiváló szívességgel és barátsággal fogadtattunk.”²⁸ A Borovszky-monográfia a kótaji kas-

A Török-szakad csárda 1900-ban

A „MAGYAR NÁBOB” HÁZA KÓTAJON.

A kastély 1900-ban

télyt szintén a „magyar nábob” házakét mutatja be és egy képet is közöl róla.²⁹ Az épületnek ez eddig a legrégebbi hiteles ábrázolása.

A későbbiekben is bonyodalmas, kusza szálon vezetett kutatás után, az irodalomtörténészek bátran jelenthették ki: Kárpáthy János, a magyar nábob személye ráillik Kótaj-Keresztút egykoron élt nemes urára, Ibrányi Ferencre (1810–1865). Ráadásul a Kárpáthy családnak a

„Non nascitur, sed fit”, vagyis „Nem születik, hanem lesz” jelmondata megegyezik az Ibrányi család jelmondatával.³⁰ Az Ibrányiak Jókai korában, az 1840-es évek végén, az 1850-es évek elején veszítette el ősi birtokait, és Ibrányi Ferenc ellen is ekkor indult csödeljárás. Azonban a Borovszky-monográfiában Ibrányi Antalt, az 1931-ben megjelent Hunek Emil által szerkesztett kötet Ibrányi Andrást, más források pedig Ibrányi Ferencet tartották Kárpáthy János eredetijének.

²⁷ Nyírvidék, 1923. március 13. 3.

²⁸ Sárospataki Lapok, 1888. november 12. 839.

²⁹ BOROVSZKY SAMU (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai – Szabolcs vármegye. Budapest, 1900. 10.

³⁰ NAGY J., 2008. 148.

A kótaji kastély felújításakor előkerült falfestmények és az újabban megismert források ma már egyértelművé teszik, hogy Ibrányi Ferenc volt az, aki Józsa Gyurival (1789–1846) együtt mintául szolgálhatott Jókai Mór *Egy magyar nábob* című regényében Kárpáthy János alakjának megformálásához. Negyven év múlva, visszaemlékezve a mű megírására, Jókai csak Józsa Gyurit nevezte meg, mint olyat, aki ötletet adott az öreg gróf megformálásához, azonban biztosra vehető, hogy Ibrányi Ferenc viselt dolgairól is tudott.³¹ Mivel Ibrányi és Józsa rokonságban álltak, nagyon is hihető az a máig élő szájhagyomány, mely szerint Józsa Gyuri gyakran járt a kótaji kastélyban, s ott Ibrányi Ferencsel együtt nagy mulatozásokat csaptak. Ibrányi Ferenc a debreceni fogadóba négylovas hintóval járt, s magával vitte szakácsát, öltöztetőjét és inasait is. A fogadó teljes személyzetét bőségesen megjutalmazva szabadságra küldte, mert csak barátait, ismerőseit volt hajlandó maga mellett megtűrni.³² A tivornyákon más országos hírű gavallérok is jelen voltak, és minden ilyen találkozás egy-egy emlékezetes tréfával végződött. Ibrányi Ferenc a hatalmas családi birtokot végül elkártyázta a kótaji kastély díszes nagytermében napokig tartó kártyacsatákon. Az úri mulatságban az állandó partnerek közül többen meggazdagodtak. Így adódott, hogy Jókai Mór 1854-ben megjelent regényében Ibrányi Ferenc egyéniségét is belegyúrta a főhős, Kárpáthy János alakjának megformálásába.

A kastély későbbi tulajdonosai

Ibrányi Ferenc unokája, Szalay Györgyné Ibrányi Olga (1910–2010) szerint a kártyacsaták következtében a Blauer, a Groák, a Klár és a Mandel családok jutottak nagyobb birtokhoz, így a XIX. században a „nábob kastélyban” egy időre a Groák család is élt.³³ A kúria végül – a legtöbb forrás szerint – 1867-ben az erdélyi eredetű ippi és érkeserői Fráter család birtokába került. Ennek ellentmond az 1870. évi kataszteri térkép, mely szerint a kastély, a melléképületek, valamint a hozzájuk tartozó park Hatzel Antal (1796–1868) Nyíregyháza 1850–1854 közötti polgármesterének tulajdonát képezte. A térkép elkészítésekor már nem élt az egykori városvezető, viszont lehetséges, hogy a Kelcz család után az 1860-as években ő lett a kastély új tulajdonosa. Halála után ippi és érkeserői Fráter Sándor (1832–1893) lett az épület új lakója, aki 1870-től már Kótajban élt, hiszen harmadik gyermeke születésekor az anyakönyvek már a községet tüntették fel lakhelyeként. Ráadásul Fráter Sándor rokonságban is állt az egykori nyíregyházi polgármesterrel, ugyanis anyósa édesanyja Hatzel Anna, Hatzel Antal lánya volt.

³¹ NAGY FERENC: Ki volt a „magyar nábob”? In. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1986. 1. sz. 62. [NAGY F., 1986]

³² Uo.

³³ NAGY F., 1986, 66.

Fráter Sándor 1832. március 12-én született Nagyhalászon Fráter Benedek és Csoma Zsófia gyermekeként. 1846-ban a grazi katonai iskolában tanult, 1848 elején hadfi volt a 39. (Don Miguel) gyalogezredben. Az 1848–49-es szabadságharcban mint huszártiszt vett részt, s több csatában kitüntette magát Görgei Artúr (1818–1916) honvédtábornok oldalán. 1848 nyarán ezredével a Délvidéken harcolt. 1848. október 19-től hadnagy, 1849. február 16-tól főhadnagy, végül százados lett a 33. honvédszászlóaljban. Augusztus 20-án Borosjenőnél tette le a fegyvert. A szabadságharc bukása után besorozták a császári-királyi hadseregbe, ahol rövid ideig szolgált. Ezt követően visszavonult gazdálkodni, majd 1866-ban feleségül vette szolnoki és jármi Jármay Irént (1840–1919), Jármay Menyhért (1801–1876) Nyíregyháza akkori polgármesterének a lányát. Kezdetben Györgytarlón éltek, majd 1870-ben Kótajba költöztek. Házasságukból nyolc gyermek született: Zsófia (1868–1951) és Sándor (1869–?) Sárospatakon, György (1870–?) Nyíregyházán, Anna (1873–1936) Tiszabercelen, Zoltán (1875–1924), István (1877–?), Eszter (1879–1976) és Ágnes (1884–1965) pedig Kótajban. Fráter Sándor a kiegyezés után a vízszabályozási ügyek terén fejtett ki szakirodalmi munkásságot és 1867 óta – mint egykori huszártiszt – tagja volt a Szabolcs vármegyei Honvédegyeletnek. Amíg Kótajban élt, a kastélya egy rendhagyó eseménynek, egy párbajnak is otthont adott, amelyről a *Pesti Hírlap* beszámolt. A felek közül az egyik Heumann Ignác, az 1882–83. évi tiszaezlári vérvádban a vádlottak egyik védője, míg a másik Vay György csendbiztos volt. Vay korábban a nyílt utcán tanú jelenlétében mélyen megsértette Heumannt, aki válaszul kihívta őt. Mivel mind a ketten megkérdőjelezték egymás párbajképességét, az ügy sok huzavonával végül becsületbírótság elé került, amely mindkét félre nézve kimondta az összecsapást.³⁴ A kardpárbajra 1883. november 26-án került sor és a *Pesti Hírlap* megírta, hogy a küzdelem „hétfőn délután folyt le Nyíregyháza közelében fekvő Kótaj községben Fráter Sándor üresen álló kastélyában. Vay segédei Trajtlér Soma és Mezőssy Gyula, Heumanné pedig Fráter Sándor és Dessewffy Dénes volt. Mindkét fél az első összecsapásnál azonnal megsebesült. Vay kezén és mellén súlyosabb sebeket kapott, miért is a küzdelmet beszüntették. Heumann hátán három erős lapvágást kapott, melyek egészen jelentéktelenek. Vay valószínűleg párhétig a szobát fogja őrizni, amíg a mellén ejtett vágás teljesen begyógyulhat.”³⁵

Néhány évvel később, 1889. április 23-án a m. kir. 5. honvéd huszárezred Kótajban tartotta meg táborigazgatói gyakorlatát. Mint egykori ’48-as honvédszázados, Fráter Sándor látta vendégül a tisztikart és a legénységet. „A nem mindennapi vendégségben többen vettek részt Nyíregyházáról is: hölgyek és urak. A vendégszerető házigazda, mikor a huszárok nevében megköszönték neki a szíves látást, szép beszédben válaszolt a köszönetet tolmácsoló szavakra.”³⁶

Fráter Sándor 1893. március 8-án, Kótajban hunyt el. Másnap temették el a község temetőjében. Ennek ellenére a Borovszky-monográfia a kastélyt még Fráter-féle háznak nevezte.³⁷

³⁴ Pesti Hírlap, 1883. november 27. 5.

³⁵ Pesti Hírlap, 1883. november 29. 5.

³⁶ Nyírvidek, 1889. április 28. 5.

³⁷ BOROVSZKY SAMU (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai – Szabolcs vármegye. Budapest, 1900. 38.

Kacsóh Pongrác (1873–1923)

A kastély nem sokkal ezután a de-recskei Körömendy család birtokába került. A család igen muzikális volt. Körömendy Endre (1877–1907) tartalékos honvéd huszárhadnagy 1905. március 25-én vette feleségül Budapesten, az erzsébetvárosi plébánia templomban Kacsóh Edithet (1875–?), aki Kacsóh Pongrác (1873–1923) húga volt. A *János vitéz* zeneszerzője a századforduló éveiben gyakran megfordult a kótaji kiskastélyban.³⁸

A Körömendyek azonban 1905-ben már eladásra szánták a kúriát és a hozzátartozó ingóságokat: „Kótaj községben a Fráter-féle, jelenleg Körömendy Imre úr tulajdonában lévő 108 kis hold föld, 4 hold dohánytermeléssel, nagy gyümölcsös kerttel, melyben szőlő ültetvény is van, tovább úri lakás parkkal és melléképületekkel azonnal eladó.”³⁹

Körömendy Endre nem sokkal később,

1907. március 9-én, 30 éves korában váratlanul elhunyt, míg édesapja, Körömendy Imre (1837–1907) szintén az év december 1-jén halt meg 70 éves korában.

Ezután egy rövid ideig a Mandel család élt a kastélyban – 1919-ben tőlük vette meg a teljes ingatlant Fráter Zoltánné Csuha Malvin (1869–?), s ezzel újra az ippói és érkeserői Fráter család tulajdonába került a „nábob háza”.⁴⁰

Fráter Sándor (1832–1893) fia, Fráter Zoltán 1875. június 25-én született Kótajban. Édesapjához hasonlóan a katonai pályát választotta, m. kir. huszártisztként szolgált. 1898. december 23-án Miskolcon feleségül vette a Borsod vármegyei Dövényből származó Ragályi Matildot (1873–?), de 1902. április 16-án elváltak egymástól. Házasságukból egyetlen gyermek született: Fráter György 1900. április 10-én, Felsőnyárádon, de ő fiatalon, váratlanul elhunyt 1919. december 22-én Debrecenben. A házasság felbontása után megismerkedett a tahvári és tarkeői Tahy család rokonságába tartozó eördöghfalvi Csuha Malvinnal, akit 1907. május 14-én vezetett oltár elé az Ung vármegyei Császlócon.⁴¹ Itt éltek együtt egészen 1918-ig, amikor csődbe jutottak, így miután eladták ottani birtokukat, attól kezdve Kótajban éltek tovább.⁴² Szemerszky János (1894–1966) kótaji görögkatolikus plébános személyesen ismerte

³⁸ Kelet-Magyarország, 1976. november 21. 6.

³⁹ Nyírvidék, 1905. január 1. 6.

⁴⁰ Kelet-Magyarország, 1990. augusztus 1. 4.

⁴¹ Budapesti Hírlap, 1907. május 28. 9.

⁴² NAGY J., 2008, 149.

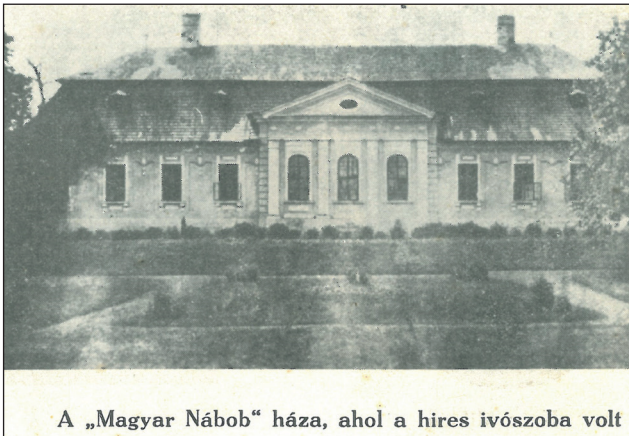
Fráter Zoltánt, aki szerinte „rátarti, régi úr volt.”⁴³ Szemerszky a görög-katolikusok *Historia Domusában* összegyűjtötte a kótaji földbirtokosok elbeszélése alapján a földesúri családok és a kastélyok történetéről szóló családi hagyományokat. „Nevezettel jó barátságban voltam, míg élt, olykor-olykor elbeszélgettünk kastélyában vagy nálam a parókián.” Fráter Zoltán végül 1924. június 1-jén, délelőtt 9 órakor, egy operálás után, veselob következtében hunyt el Budapesten, a VIII. kerületben. Temetésére június 4-én, délután fél

Részlet a „Magyar Nábob” rezidenciájából, Kótaj
Jármy Zoltánné tulajdona

A kastély főhomlokzata 1929-ben

4-kor került sor a kótaji kastélyból.⁴⁴ A kastély tulajdonosa ettől kezdve özvegye, Csuha Malvin lett. A Háger László által 1929-ben szerkesztett Szabolcs vármegyeről szóló monográfiában szereplő képaláírás tanúsága szerint szolnoki és jármy Jármty Zoltán (1867–1922) felesége, pazonyi Elek Malvin (1876–1924) tulajdona volt a kastély. Ennek azonban ellentmond a könyvben szereplő ismertető, ahol az olvasható, hogy

A „Magyar Nábob” háza, ahol a híres ivószoba volt

A kastély kerti homlokzata 1929-ben

a Jókai regényében „sokszor előforduló ivószoba a régi curiával együtt ma Fráter Zoltánné tulajdona”⁴⁵. A *Magyarság* című politikai napilap 1928-ban ezt erősíti meg: a „nagy kőkerítéssel övezett empire stílusú nemesi kúria Fráter Zoltánné tulajdona”⁴⁶. Valószínű lehet, hogy a Háger-féle könyv szerzője összekeverte Jármty Zoltánné Elek Malvint Fráter Zoltánné Csuha Malvinnal. Ebben

az időben azonban a Tahy család is a kúriában élt, ugyanis a megözvegyült Fráter Zoltánné Csuha Malvin sógora – testvére Csuha Sarolta révén – az a Czibur Vilmos (1847–1917) volt, akinek a lányát, Czibur Erzsébetet (1891–1969) Tahy Endre (1878–1942) magyar királyi kormányfőtanácsos, nyugalmazott vármegyei főjegyző

⁴³ Uo.

⁴⁴ Nyírvidék, 1924. június 4. 6.

⁴⁵ HÁGER LÁSZLÓ (szerk.): Szabolcs vármegye fejlődése és kortörténete. 1929. 348.

⁴⁶ Magyarság, 1928. június 3. 2.

vett feleségül. Mivel Fráter Zoltán és Csuha Malvin házasságából nem született gyermek, az özvegyen maradt asszony még életében a testvére, Csuha Sarolta (1865–1945) lányára, Czibur Erzsébetre és annak férjére, Tahy Endrére hagyta a kastélyt.⁴⁷

Tahy Endre a középiskoláit Ungváron, a jogot pedig Budapesten végezte el. 1901–1919 között Ung vármegye tisztviselője volt. A cseh megszálláskor Budapestre került, a közéleti minisztériumban nyert beosztást, melynek 1924–25. évi felszámolását mint osztályfőnök irányította. Ezt követően kótaji birtokán gazdálkodott, s a helyi sportegyesület elnöke lett. 1928–1937

között a kastélyban élt Fráter Zoltán nővére, Fráter Anna (1873–1938) is, aki tanárnő, majd árvaház-igazgató volt. Fráter Anna 1873. október 31-én született Tiszabercelen. Az állami felsőbb leányiskolát és a tanítónőképzőt Budapesten végezte. Tanítónői működését Kisvárdán kezdte meg. 1900-ban lépett a főváros szolgálatába, Zuglón kapott beosztást. 1914-ben bízták meg az Erzsébet Leányárvaház vezetésével,

Fráter Anna (1873–1938) a kótaji kastélyban

majd 1918-ban igazgatóvá nevezték ki. A vezetésére bízott árvaházat közmegelegedésre vezette. Pedagógiai és karitatív működését nemcsak az intézet keretén belül fejtette ki, hanem társadalmi téren is, több jótékonyági és kultúregyesület tagja volt.⁴⁸ Miután 1938. március 11-én elhunyt Kótajban, s két nappal később református szertartás szerint eltemették, azt követően, 1938-tól a mérki Piller család élt a kúriában.

A mérki Piller család feje, Piller Dezső (1873–1958) a Sáros vármegyei Piller-Peklénben született. Apja mérki Piller Kálmán (1845–1920) földbirtokos, míg anyja pécsújfalusi Péchy Ágnes (1849–1937) volt. A család később a Sáros vármegyei Licsérden élt, majd Piller Dezső 1899. december 16-án Kótajban feleségül vette jármi és szolnoki Jármay Márton (1842–1915) lányát, Jármay Mártát (1877–1956). Az ő házasságukból született meg Zsigmond nevű gyermekük 1906. január 6-án Licsérden, aki középiskoláit Budapesten, míg a gazdasági akadémiát Debrecenben, Magyaróváron és Németországban végezte el. Oklevelének megszerzése után a család licsérdi birtokán kezdett gazdálkodni, majd 1934-ben annak kótaji 363 holdas uradalmát vette át.⁴⁹ Bár Piller Zsigmond sárosi születésű volt, az édesanyjának, Jármay Mártának Kótajban volt a birtoka. A jussok elosztásakor a bátyja, Piller György (1903–1991) az édesapjuk sárosi birtokát kapta, míg Zsigmondot elküldték az édesanyja kótaji birtokára gazdálkodni – így ismerkedett meg Tahy Endre lányával, Tahy Eszterrel (1912–1998).

⁴⁷ Kelet-Magyarország, 1990. augusztus 1. 4.

⁴⁸ SZENTMIKLÓSSY GÉZA (szerk.): A magyar feltámadás lexikona. Budapest, 1930. 592.

⁴⁹ Személyi adattár 299. In. Dienes István (szerk.): Szabolcs vármegye. Budapest, 1939.

Amikor udvarolt neki, éppen egy másik nagyon szép kis kúriát bérelt a falu másik végén, a Tóth-féle kastélyt, melyhez egy hatalmas gyönyörű kert is tartozott. A fiatal pár 1936. június 28-án délután 6 órakor a kótaji római katolikus templomban kötött egymással házasságot.⁵⁰

Az asszony az esküvőjükre később így emlékezett vissza: „Nagy előkészületek voltak, ott nyüzsgött az egész rokonság a sárosiak és az Ung megyebeliek. A ceremóniát a szülei és a testvérem rendezték nagy igyekezettel és izgalommal 8 koszorúslány vonult velem egyforma rózsaszínű ruhában. Két kocsit díszítettek fel virággal, az elsőben ment a férjem, az utolsóban pedig én. Akkor még nagyon porosak voltak az utak, a tűzoltók locsolták fel amerre elhaladtunk, s úgy vonultunk a templomba. Emlékszem Péter-Pál előtti szombat volt, a falu végéig mindenütt kinn álltak az emberek az utcán. A császlóci plébános adott össze bennünket. A ceremónia után a nagynéném fogadott, húzták a cigányok az előszobában, a nagyszobában pedig roskadozott az asztal a Koronából hozott finomságok alatt. Hogy meddig tarthatott a multság arra már nem emlékszem, mert olyan 3 óra tájban faképnél hagytuk a rokonságot s megszőktünk az urammal.”⁵¹ A Piller család kótaji uradalmát a Dienes-monográfia a következőképpen jellemzi: „Az uradalom modernül van felszerelve, 16 állandó alkalmazott és kb. 100 idénymunkást foglalkoztat. Kalászos, kapás és ipari növényeket termel, s különös gondot fordít a haszonállatok tenyésztésére. Jelenleg 20 tehénből álló tehenészete van, amelyhez megfelelő számú növendékmarha tartozik. A lótenyésztés terén a melegvérűek, a sertéseknél a mangalicák dominálnak. 20 hold szőlő és gyümölcsöse termésének Nyíregyháza a piaca. Az uradalom vezetője Piller Zsigmond, intézője: Friedman Zoltán. A birtokon belterjes gazdálkodás és állattenyésztés folyik. a föld megmunkálása főleg állati erővel történik.”⁵²

A kastélyban tartott bálókra is jó szívvvel emlékezett vissza Pillerné Tahy Eszter: „Nagy bálókát nagyon keveset tartottunk, talán ha kettőt egy esztendőben. A kastély 7 szobája és 2 előszobája közül a nagyszobában – ahol táncoltunk – kb. 30–40 fő társaság fért el, egy másik szobában volt az asztal terítve, ott volt a büfé, s lehetett beszélgetni is. Minden bálón szinte kötelező volt új ruhában megjelenni. (...) Aztán amikor összeházasodtunk az urammal még ennél is kevesebb multságban vettünk részt. Ott volt a gazdaság, az istállónyi ló és tehén, meg aztán a gyerekek is születtek sorba. A kastély előtt magasodott egy csodálatos vadgesztenyefa. Egyszer az alatta lévő padon etettem a legkisebbik gyermekemet, amikor a sógornőm, Jármí Menyhért-né sajnálkozva megjegyezte mártír vagyok, hogy nem járok szórakozni. De én olyan boldog voltam a négy gyerekkel és a jó urammal hogy más örömökre nem is volt szükségem.”⁵³

Piller Zsigmond és Tahy Eszter nyolc évig élt boldog házasságban, melyből négy gyermek született: Berta, Zsigmond, Mária és Eszter. Piller Zsigmond a cseh állampolgárságát a birtokra való tekintettel is magyarra változtatta. Ez persze azzal járt, hogy

⁵⁰ Nyírvidek – Szabolcsi Hírlap, 1936. június 28. 7.

⁵¹ Új Kelet, 1994. március 5. 7.

⁵² Személyi adattár 299. In. Dienes István (szerk.): Szabolcs vármegye. Budapest, 1939.

⁵³ Új Kelet, 1994. március 5. 7.

be kellett vonulnia katonának. Mivel sokat betegeskedett, többször visszatért Kótajba, majd 1944-ben újra behívták Sopronba, ahonnan már nem tudott hazajönni. Állítólag elindult hazafelé, de Budapesten elfogták és onnan hurcolták el az oroszok. Tahy Eszter sógora, Jármay Márton is csak a testvérének mertte elmondani, hogy Gödöllőn még találkozott vele, s ott olyan rossz állapotban találta, hogy valószínűleg nem is élt már sokáig. Még utána is éveken át várták haza, de soha többé nem jött vissza.⁵⁴

*Empire stílusú kúria Kótajban.
Jókai: Magyar Nábobjában megörökítve.*

A kastély kerti homlokzata 1939-ben

1945 után a kastélyt egy ideig lakóházként, illetve kultúrházként használták, majd sokáig termelészövetkezeti raktár volt. Az 1980-as évekre az épület tetőzete több helyen beszakadt, ajtóit, ablakait elhordták. Parkjából a százados fákat kivágták, szomszédságában birkaólat építettek.⁵⁵

A kastély utolsó lakója

Piller Zsigmondné Tahy Eszterrel (1912–1998), a kastély utolsó lakójával 1994-ben készített interjút az *Új Kelet*. A 81 éves asszony sokat mesélt a kastélyról: „1936-ban volt teljesen felújítva. Amikor férjhez mentem, édesapámék felköltöztek Budapestre a belügyminisztériumi munkája egyébként is oda kötötte, s nekünk hagyták a kúriát. Férjem révén ekkor lett Pillér-kastély a neve. A háború végén – akkor maradtam egyedül a gyerekekkel – ki kellett költöznünk innen a cselédházba. Rengeteg zaklatásnak voltunk kitéve, éjszakákon át zörgettek az ablakon, hogy nagyságos asszony tessék menekülni, mert elviszik magukat. A gyerekek – négyéves volt a legkisebb – riadtan bújtak hozzám az ágyban, nem is bírtuk sokáig. 1949-ben a nagybátyámnál húzódtunk meg csak tavasszal jöttünk haza, mert egy kótaji asszony megírta, ha nem jövünk haza március 15-ig, akkor mint svájci disszidensektől elvesznek tőlünk mindent. Ekkor – még 1947-ben – a két legnagyobbik gyerekemet sikerült kimenekíteni Svájcba a testvéremhez a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével egy hadiársvakat segélyező akció keretében. Szerettem volna én is utánuk menni a két gyerekekkel, de nem volt rá pénzem, no meg édesanyám is hazajött Ungvárról. Tőle kellett volna megszökni, annál viszont sokkal jobban szerettem. Maradtunk, pedig sok ember csak a kizsákmányolót látta bennünk, holott ez hazugság. A kastély soha nem volt elzárva a falu közösségétől, ide az egyszerű emberek ki-be járhattak. A férjem is közéleti ember volt 1942–43-ban

⁵⁴ Új Kelet, 1994. március 5. 7.

⁵⁵ NAGY F., 1986, 64.

a kisgazdapárt megalapításában is sokat fáradozott. Szóval, hogy megéljünk, dolgozni mentem Pestre. Egy bölcsődébe kerültek, egy fizetésből egyedül neveltem fel az itt maradt két gyereket. A kastélyt az oroszok csaknem elkótyavetyélték. Kinyitották az ajtókat és hagyták, hogy az emberek széthordjanak mindent. Nem is maradt semmi csak ez az egy kép a falon, még az esküvőnkre készítette az édesapám Ijjász Gyula (1874–1943) festőművésszel. Most olyan antik berendezések állnak itt, amik abszolút kiríznak a környezetből. Az eredeti tárgyakból Vencsellőre és Nagyhálszba is került egy-egy darab. Névtelen levelekben meg is írták, hogy néhány dolgot hol találhatok meg, de nem mertem utánajárni, mert féltem, meg is ölhetnek miattuk, s akkor mi lesz a gyerekekkel. Emlékszem, volt egy gyönyörű szekreter a nagyszobában, amit még nászajándékkul kaptam, ki lehetett nyitni íróasztalnak, s egy titkos leveles fiókot is rejtett magában. Azon állt egy csodálatos rézóra két réz gyertyatartóval. A falakat fehérre meszelték, de olyan értékes képek vannak alatta, hogy nincs is több ilyen az országban. A nagyszobai legalábbis ilyen, a múzsákat ábrázolja görög istennők koszorújában, a szabolcsi műemlékesek nem tudták rendbe hozni. Sokáig raktárnak, magtárnak meg mindenfélenek használták az épületet. Az 1950-es évekre tönkre is ment, 1962-ben aztán jött egy miniszter, megnézte, gyönyörűnek találta és intézkedett a rendbehozataláról. A műemlékesek kb. 5 évig dolgoztak rajta. (...) Kitétték rá a mű-

Kótaj. Volt Ibrányi—Fráter-kúria

A romos kastély 1985-ben

hatalmas fenyők és más csodálatos növények díszlegtek. A kerítés tégláit széthordták, a parkból legelőt csináltak. Ma legalább a kastély szép megint.⁵⁶

Piller Zsigmondné Tahy Eszter 1998-ban hunyt el, és Kótajban temették el 1998. december 23-án.

A kastély felújítása

1976 novemberében döntés született a romos állapotú Ibrányi-Fráter kúria helyrehozataláról. Az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség akkor másfél millió forintból

⁵⁶ Új Kelet, 1994. március 4. 7.

kívánta a helyreállítási munkálatokat fedezni, melynek keretében elsőként a szükséges állagmegóvást végezték volna el az épületen, majd a belső helyreállítását követően külön tanulmánytervet készítettek volna a kúria korhű berendezésére.⁵⁷ Ez azonban sokáig csak terv maradt, hiszen majdnem egy évtized telt el, mire 1985 őszén ténylegesen megkezdődtek a renoválási munkálatok. Először kicserélték a födémeket, felszedték a padlót és előkészítették az épületet az aprólékos helyreállítási munkákhoz. 1986-ban a tetőszerkezet felújításával és a falfestések rendbehozatalával folytatták a munkálatokat,⁵⁸ majd 1987-ben újabb kétmillió forinttal támogatták a projektet és tervbe vették, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága ipartörténeti, illetve helytörténeti kiállítási anyagait az épületben helyezik majd el.⁵⁹ 1990-re hat helyiség padlózatát sikerült pótolni, fehérre meszelték a falakat, de a nem mindennapi látványt nyújtó díszterem is visszanyerte a régi fényét, melynek mennyezetén a műzsák, az összhang, a harmónia és a ritmus istennői

A kastély felújítása 1990-ben

hosszú idő után újra a kastélyba lépőkre tekinthettek.⁶⁰ 1992-re az empire stílusú kiskastélyt kívülről teljesen felújították.⁶¹ Nyolc évvel később a belső terek helyreállításával folytatták a munkálatokat: 2000-ben a megyei közgyűlés tulajdonában, de a múzeumok megyei igazgatósága kezelésében lévő épület három termébe állították vissza eredeti állapotába a szakemberek. A nagyterem és a két kisterem restaurálására közel húszmillió forintot fordítottak. A felújított termeket december 11-én adták át.⁶² Ugyanakkor az épület szomszédságában álló egykori cselédházat lebontották. 2008 nyarán a megyei önkormányzat értékesítette a kúriát, melynek fenntartása így átkerült Kótaj Község Önkormányzatához. Az új fenntartó 2016 júliusában a Norvég- és EGT Alapoknak köszönhetően 106 millió forint pályázati támogatást nyert a kastély felújítására.⁶³ Ennek keretében 2017 végére a freskók egy újfahértói templomfestő cégnek köszönhetően megújultak, míg a kastély köré falat építettek, valamint parkolót és járdát is kialakítottak.⁶⁴

⁵⁷ Kelet-Magyarország, 1976. november 21. 6.

⁵⁸ Kelet-Magyarország, 1986. február 18. 5.

⁵⁹ Kelet-Magyarország, 1987. augusztus 25. 2.

⁶⁰ Kelet-Magyarország, 1990. június 23. 9.

⁶¹ Kelet-Magyarország, 1992. augusztus 5. 11.

⁶² Kelet-Magyarország, 2000. december 6. 7.

⁶³ Kelet-Magyarország, 2016. július 23. 5.

⁶⁴ Kelet-Magyarország, 2017. április 29. 5.

A kastély nagyterme napjainkban

*

Jelen tanulmány szerzőjének két nagymamája is ebben a kastélyban találkozott egymással először az 1930-as évek végén: apai nagymamám, Holmár Istvánné Orosz Julianna és anyai nagymamám, Bódi Józsefné Károlyi Julianna, akinek édesapja, Károlyi Sándor a Piller család szolgálatában állt. Az akkor még igen fiatal lányok nem is sejtették, hogy négy évtizeddel később rokon-

ságba kerülnek egymással. Apai nagymamám – aki szintén a Piller család alkalmazottja volt – jó szívvel emlékezett vissza az ott töltött évekre, a karácsonyi ünnepekre, valamint a fenyőfaállításra a díszteremben. Gyakran emlegette, hogy a kastély hatalmas parkjában tenispálya is volt. A rendszerváltást követő években is, ha találkozott Piller Zsigmondné Tahy Eszterrel, még mindig „nagyságos asszonynak” szólította az akkor már birtokkal és kastéllyal nem rendelkező asszonyt.

DRABAN CZ RÓBERT – VITÁL ATTILA

Vidéki rendszerváltók

1.

Az államszocialista rendszer vidéki sajtónyilvánossága Beszélgetés Kertész Sándorral és dr. Reszler Gáborral

1990-ben a tavaszi országgyűlési és az őszi helyhatósági választások közjogi és politikai értelemben egyaránt legitimálták az ellenzéki pártok és mozgalmak rendszerváltó törekvéseit. A többpárti demokrácia megeremtésében kulcsszerepet játszó, országos ismertségre szert tett politikusokról viszonylag sok tudományos publikáció, illetve médiatartalom született, azonban a vidéki Magyarország demokratikus ellenzékéről, az átalakulás folyamatának helyi társadalmi viszonyairól méltatlanul kevés tudományos és ismeretterjesztő munka látott napvilágot. Ezt a hiányt pótolja ez a sorozat, amely a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei településeken a demokratikus átalakulásban jelentős szerepet játszó személyek életútját hivatott feltárni. Az 1970–1980-as évek időmetszetét felölelő retrospektív interjúk célja, hogy az egyéni életpályák állomásain keresztül felidézzék a Szabolcs megyei demokratikus ellenzék megszerveződésének folyamatát, a rendszerváltás lokális eseménytörténetét.

A sorozat első része egyfajta korszakértelmezési keretként szolgál, így rendhagyó abban a tekintetben, hogy a beszélgetésnek nem egy, hanem két felkért közreműködője van, illetve abban, hogy az interjúalanyok újságíróként dolgoztak a nyolcvanas években; a megyei közéletnek nem alakítói, hanem tudósítói voltak. A sorozat 2021 novemberétől online rádióműsor, podcast formátumban is megjelenik a népszerű tartalommegosztó internetes platformokon.

DR – VA: *Az 1980-as évek a puha diktatúra időszaka Magyarországon. Ebben a korszakban a szabadságot már kevésbé korlátozza a kommunista hatalom, ugyanakkor a tájékoztatáspolitikát továbbra is magán viseli az önkényuralmi rezsimnek sajátos vonásait. Hogyan lehetne jellemezni a korszak első felének sajtónyilvánosságát?*

RG: Az államszocializmus időszakában a megyei sajtó elsősorban a propaganda eszköze volt. Szolgált a aktuálpolitikát, a párt politikáját, illetve a megyei vezetés útmutatásai szerint működött, hiszen az impresszumban is szerepelt, hogy a *Kelet-Magyarország* az MSZMP megyei bizottságának lapja. Igazából nem írták elő az újságírók számára, hogy mivel lehet foglalkozni és mivel nem, erre mindannyian

¹ <https://www.youtube.com/channel/UCK5uZaf2YVYKg21ktYxy-jA/videos>

ráérezünk, akik ott dolgoztunk. A nyolcvanas években két lábon járó cenzorral nem találkoztunk, de a belső cenzúra működött, és a témák kiválasztásánál is a propaganda volt az elsődleges: a munkaversenyek nyomon követése, az ötéves tervek végrehajtásával kapcsolatos tervmutatók, a kulturális élet fejlődésének eredmények. A gazdaság- és a belpolitikai témakörökben különösen erősen érződött ez a propagandajelleg.

DR – VA: *A hetvenes-nyolcvanas éveknek az a sajátossága, hogy kialakul egy új típusú nyilvánosság: az újságíró megtanul a sorok közé írni, az olvasó megtanul a sorok között olvasni, illetőleg a cikkek között szelektálni. Voltak-e viták, konfliktusok egy-egy írással kapcsolatban?*

RG: A saját munkámból azt tudom felidézni, hogy a Gulyás-fivérek készítettek egy dokumentumfilmet az 1970-es szatmári árvízről, annak következményeiről és az újjáépítésről. Az alkotást bemutatták, én pedig ismertető cikket írtam róla. A közlemény címében, vagy alcímében az *aranyvíz* kifejezés szerepelt, mert így emlegették a filmkészítők ezt a természeti csapást. A főszerkesztő-helyettes behívott magához és kifejtette, hogy ez így durva megfogalmazás, hiszen tragédiák történtek a településeken. Ezt a kritikát elfogadtam, ugyanakkor azzal érveltem, hogyha ez a természeti csapás nem következik be, akkor ezek a települések még mindig olyan lelakottak lepusztultak lennének, mint 1970 előtt. Esetenként voltak a cikkek tartalmával kapcsolatos kötelező egyeztetések, műhelyviták, akár rovaton belül vagy az újságíró és főszerkesztő-helyettes között. Viszont nem emlékszem arra, hogy valami írást letiltottak volna, vagy úgy adtak volna vissza, hogy ezt felejtse el.

DR – VA: *Sándor, a szakmai karriered karikatúrák készítésével kezdődött. Ez egy meglehetősen szarkasztikus vizuális műfaj. Volt-e esetleg olyan karikatúrád, ami a tűrőhatárt elérte, vagy meghaladta?*

KS: Nem, de ennek az az oka, hogy többnyire nem is lehetett eljutni odáig abban a rendszerben. A Tájékoztatási Hivatal folyamatosan szemlélte a lapokat és a felelős szerkesztő következetesen érvényesítette a politikai hatalom elvárásait az újságírókkal szemben. Emlékszem, főiskolásként rajzoltam egy butuska karikatúrát arról, hogy egy diák valamilyen szituációban pénzt kap a bizonyítványért. Angyal Sándor főszerkesztő-helyettes közölte, hogy ezt felejtsem el, mert ha azt Ekler elvtárs² meglátja, akkor a *Kelet-Magyarország* környékéről is el fog zavarni.

DR – VA: *A kulturális rovat védett területnek számított az újságon belül? Milyen elvárásokat támasztottak a kifejezetten kulturális újságírókkal szemben? Milyen volt a mozgástere a kultúrának a megyei napilapban?*

RG: Különleges elvárásra nem emlékszem. Volt egy belső rangsor a rovatok között, kétségtelen. A kulturális rovat jó esetben a harmadik helyen állt, a bel- és gazdaságpolitika után, ugyanakkor mégis fontosnak számított. A nyolcvanas évek közepén Baraksó Erzsébet rovatvezető kilobbizta, hogy a pénteki számban a második oldalon kapjunk legalább két hasábot, ami *Kulturális körkép* címmel jelenhetett meg. Valóban ki kellett harcolni, hogy a lap adott felületéből mennyit birtokolhatunk, milyen terjedelemben írhatunk mi, a kulturális rovatnál dolgozók.

KS: Nem volt nagy mozgástere az újság szerkesztőségének sem. Emlékszem arra az esetre, mikor terveztük a *Kelet-Magyarország* magazinmellékletét. Komoly kérdésként

² Ekler György, az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának ideológiai titkára 1970–1988 között.

merül fel, hogy honnan lesz rá papír? A szocializmus idejében kontingensek voltak, a szerkesztőség számára meghatározták, hogy évenként mennyi tonna papírt használhat fel. A nyomda ennek megfelelő mennyiségű alapanyagot kapott a központi elosztásból. A megoldást a hozadék jelentette. Ez a kifejezés a szakmában a selejtet jelenti, ami úgy keletkezik, hogy a nyomdai beállítás során jó pár méter papír megy a kukába, azonban, ha ügyes a nyomdász, akkor viszonylag kevés selejt keletkezik. A Nyírségi Nyomdában a hozadékból maradt annyi papír, amennyiből ki tudták nyomtatni a *Kelet-Magyarország Magazin*t.

DR – VA: *Az államszocializmus sajtóirányítási rendszerének mechanizmusai a tartalomkészítés mellett az újságok technikai kivitelezésében is megmutatkoztak. Milyen hibívsókkal kellett szembesülni a Kelet-Magyarország tördelése és nyomtatása során?*

KS: Normális körülmények között a *Kelet-Magyarország* olvasható újság volt. Amikor az MSZMP Központi Bizottsága vagy a Parlament ülése zajlott, akkor szinte olvashatatlaná vált, egyszerűen azért, mert már a címdalton el kellett kezdeni közölni a pártapparátus által készített részletes broszúrákat. Egyébként nagyon sokat háborogtunk, hogy ezeket a propagandaanyagokat egy ember sem olvassa el. A legtöbb esetben már napközben megkaptuk a tájékoztató anyagokat a politikai vezetés számára különösen fontos eseményekről. Amikor az Országgyűlés ülésezett, akkor a Távirati Iroda előzetesen megküldte a hozzászólások szövegét. Nyilván nekünk előtérbe kellett helyezni a megyei képviselők megszólalásait. A politikai történésekről tudósító cikkek többnyire már az adott eseményt megelőzően elkészültek. Abban a rendszerben nem nagyon lehetett számítani meglepetésekre. Tudtuk, hogy a pártkongresszusokon vagy a parlamenti üléseken mit fognak kérdezni, és mit fognak válaszolni. A nyolcvanas években ugyanakkor voltak még embargós hírek. Tördelőszerkesztőként legtöbbször a nyomdában vártam, hogy feloldják az egyes eseményekkel kapcsolatos hír közlési tilalmát. Praktikus okokból volt, amikor két variációt is készítettünk, és vártuk, hogy a főszerkesztő jelezze, melyiket lehet nyomdába adni. Akkoriban az újságokat még ólommal szedték, annak a technikai elkészítése viszonylag hosszú idő volt. A tördelőszerkesztőnek nagyon pontosan ki kellett számolnia, hogy adott mennyiségű szöveg ólomból kiszedve, előre meghatározott méretben elférjen az újság oldalain. A késő esti órákban a várakozás miatt a nyomdászokra is nagy nyomás nehezedett, hogy az újság a hajnali határidőre, a vonatok indulásáig elkészüljön. Olyan nem fordulhatott elő, hogy a *Kelet-Magyarország* a szokott időben ne jusson el az olvasókhoz, ezt politikai kérdésnek tekintették. A tördelőszerkesztő számára a legfőbb instrukció az volt, hogy akármi is történik, úgy kell dolgozni, hogy az újságnak másnap reggel meg kell jelennie. Ezért az áttördelés miatt keletkezett üres helyekre karikatúrát kellett rajzolni, hogy a nyomtatást végre el tudják kezdeni.

DR – VA: *Az 1985-ös év fordulópont a keleti blokk történelmében. A Szovjetunióban reformszemléletű politikus váltja a korábbi ortodox marxista pártvezetőket. Mihail Gorbacsov megválasztását követően meghirdeti a peresztrojka (az átalakítás) és a glasznosztj (a nyíltság) politikáját, utóbbi a sajtó szabályozására, működésére is kihatott: a korábban megszokott merev keretek bomlásnak indultak. A nyolcvanas évek második felében történt-e valami szemmel látható változás a megyei napilapnál a tájékoztatáspolitikában?*

RG: Természetesen megindult a tűrészhatárok vagy a korlátok bontogatása. Elsősorban oly módon, hogy meddig mehetünk el a témákban. Például a korábban tabuként kezelt bírósági ügyek, amelyek fontosabb személyekhez kötődtek, már megjelenhetnek-e nevekkkel vagy legalább monogrammal? Lehet-e már írni a megyei vállalatoknál megmutatózó gondokról, bajokról, amelyek a hozzá nem értésből vagy a strukturális viszonyokból következtek? Elsősorban a gazdasági rovat érdeme volt az, hogy ezek a témák rendre előkerültek és megjelentek. Emiatt a pártbizottságon előfordult időként „tányércsörgés”.

KS: Egy nagyon nehéz helyzet volt. Az egyik ilyen problémakör a teljes foglalkoztatottság kérdése. A szocializmusban számottevő mértékűt mutatott a kapun belüli munkanélküliség. Amikor ezt elkezdtek boncolgatni, rögtön felmerültek a szociális szempontok, ami viszont egyfajta tabuként mégis korlátozta a gazdasági anomáliák elemzését. Ez a kettőség, a közügyek nyilvánosságának nagyobb szabadságfoka és a politikai tilalmak helyébe lépő társadalmi szempontok korlátozó ereje ezt az időszakot egészen a 1989-ig jellemezte.

DR – VA: *A glasznoszty az információk, a közélet nyilvánosságának, a társadalmi viták bátorításának politikai irányvonala volt. Az új szovjet vezetés 1985-ben hirdette meg a nyitás politikáját, majd 1986. április 26-án bekövetkezett a csernobili atomerőmű-robbanás. Az ezzel kapcsolatos tájékoztatásban a glasznoszty nem működött igazán jól. Volt-e hírzárlat a magyar sajtóban, mit közölhetett a megyei napilap a katasztrófáról?*

RG: A szerkesztőségben egyértelműen megmutatkozott a csernobili tragédiával összefüggésben, hogy a glasznoszty még nem elég erős, és nem hozott eredményt. A régi reflexek rögtön működésbe jöttek: ha baj van, megoldás a hírzárlat, csak óvatosan közöljünk részinformációkat. A Szovjetunióból is így indult a tájékoztatás, és Magyarországon még egy szűrőn átmentek az eseménnyel kapcsolatos információk. A hatalom fokról fokra ismerte el, hogy valóban baj történt, illetve lehetnek egészségügyi kockázatok, következmények nálunk is. Ennek megfelelően a hazai sajtó több lépcsőben közölte az atomerőműben történt balesettel kapcsolatos információkat. Működött az irányított informálás, mert kezdetben azt mondták, hogy semmi gond, később ajánlották, hogy mossuk meg alaposan a gyümölcsöt, aztán többszörösen mossuk meg a salátát, mert így védhetjük meg az egészségünket.

DR – VA: *Az MSZMP-n belüli ortodox és reformkommunista tömörülések közt létrejött megállapodás alapján az 1988. májusi pártértekezleten Kádár Jánost elmozdították a párt éléről, őt Grósz Károly váltotta az első titkári poszton. A szocializmusban alapvetően információs burokból éltek az emberek, a nagyobb tömegeket sokként, de legalább is váratlanul érthették az a hír, hogy Kádár Jánost felmentették. Hogyan tudta tállalni a sajtó az 1988-as pártértekezlet döntéseit?*

KS: Az élet úgy hozta, hogy Kádár Jánosnak „adott” még egy napot a *Kelet-Magyarország*. A májusi pártértekezletről az előzetes anyaga szokásos módon jött ki; ebben az állt, hogy az utolsó napirendi pontban személyi kérdésekről döntenek. Mi ezzel zártuk le az újságban a tudósítást. További tájékoztató anyag hiányában én gyanútlanul „kiengedtem” a lapot, vagyis zöld utat adtam a nyomtatásnak este 23 óra körül, anélkül, hogy a pártértekezlet legfontosabb döntését közöltük volna. Mikor hazamentem és

meghallgattam az éjféli híreket, melyek azzal kezdődtek, hogy Kádár Jánost menesztették, tudtam, hogy óriási szakmai hibát vétettem. Nem mondom, hogy nyugodt éjszakám volt, másnap a munkarendemtől eltérően már reggel 8 órakor bementem a szerkesztőségbe. A főszerkesztő-helyettes délig ordított velem a folyosón, a szobájában s az irodámban is. Vártuk a főnököt, hogy én most pakoljak össze vagy sem, mert az összes hazai napilapban megjelent Kádár János felmentésének híre, csak a *Kelet-Magyarországban* nem. Mikor a főszerkesztő megérkezett, megveregette a vállam és azt mondta, láttam, nem volt időd megvárni a pártértekezlet döntéseiről szóló MTI-anyagot. Úgy tűnt számomra, hogy ekkor már nem kezelték olyan szigorúan a sajtóval kapcsolatos korábbi elvárásokat.

DR – VA: *1985-től egyre láthatóbbá válik az ellenzék önszerveződése, s annak meghatározó eseményei, mint a monori vagy a lakiteleki találkozó. Utóbbin már több megyei értelmiségi is részt vett. Milyen új elvárásokkal, kihívásokkal kellett szembesülniük az újságíróknak a nyolcvanas évek végén?*

KS: A legfontosabb kérdés politikai és szakmai értelemben egyaránt az volt, hogy mi kerüljön a lapba. Amikor az ellenzék elkezdte a vidéki szervezkedést, akkor a tájékoztatási igényekkel kapcsolatban az újságírók egy része elutasító álláspontot foglalt el. Többen azzal érveltek, hogy lehetőleg ne a mi hátunkon kapaszkodjanak fel az ellenzéki személyek és szervezetek. Az volt a korai álláspont, hogy ha a *Kelet-Magyarország* az MSZMP kiadványa, akkor ne az ellenzék propagandájának adjon teret. Ez a hozzáállás viszont nagyon gyorsan megváltozott. A zsigeri ellenállást gyorsan felváltotta a nyitottság. Mondok egy példát. 1989 év elején a főszerkesztő még úgy instruált, hogy az MDF visz egy kis anyagot a gyűlésükről, és azt dugjam már el valahol az ötödik oldalon a többi hír között, csak legyen benne az újságban. Néhány héttel később ezeket az információkat már címes hírekkel lehetett megjelentetni, de még mindig a balesetek és az apróhirdetések között. Néhány hét múlva pedig eljött az, hogy ezek a hírek már a címlapra is kerülhettek és helyszíni tudósítások készültek.

RG: Amikor az ellenzéki szerveződések, civil fórumok létrejöttek, akkor az ezzel kapcsolatos híreket mínuszosként a negyedik vagy ötödik oldalon lehetett leadni. Nagy Imre újratemetése után felgyorsultak az események. Az újonnan létrejövő társadalmi szervezeteket és újjáalakult pártokat már másképp kellett kezelni. 1989 őszétől a *Kelet-Magyarország* már nemcsak egyszerűen a híradás szerepét töltötte be, hanem az ellentétes nézetek számára is teret, fórumot kínált. A nyolcvanas évek közepe, a csendes egyhangúság és az agyonhallgatás korszaka után látványosan gyorsan bekövetkezett a kibeszélés időszaka. A megyei napilap a glasznoszty egyik fontos feladatát is felvállalta, mégpedig a fehér foltok feltárását. A '89-es lapszámokban már sorozatokat közöltünk az olyan elhallgatott eseményekről, mint a málenkij robot, az 1956-os megtorlások. A változásokat a lap impresszumában is feltüntettük: a *Kelet-Magyarország* 1989. szeptembertől Szabolcs-Szatmár társadalmi-politikai napilapjaként jelent meg, ugyanakkor az MSZMP szétesését követően, 1989. október 20. után is az utódpárt, az MSZP vagyontárgyának számított. A változások után az újságírók már az olvasót akarták kiszolgálni és tájékoztatni, nem a propagandista szerepkörét vállalni.

DR – VA: 1989 elejétől elképesztő sebességgel zajlottak a változások. Nyáron a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon az MSZMP, illetve a megszerveződött ellenzék megállapodott a békés átmenet forgatókönyvéről. A politikai változások mellett a gazdasági környezet is markánsan átalakult. Hogyan alkalmazkodtak az új világhoz az újságírók?

KS: 1989-ben két munkatársunk, Burget Lajos és Tarnavölgyi György előállt azzal, hogy csinálnak egy új periodikát. Április 28-án jelentették meg a *Határ-Szél* című független társasági hetilapot. Meghült bennünk a vér, mert ehhez a döntéshez bátorság kellett, üzleti és politikai szempontokból egyaránt. Ennek az évnek a végén Kopka János, a lap főszerkesztője nyugdíjba ment. A szerkesztőségnek döntenie kellett, hogy ki legyen az új vezető. Az idősebb generáció Angyal Sándor főszerkesztő-helyettést támogatta, benne látta az újság jövőjét. A fiatalabbak pedig úgy vélték, hogy Lányi Botond jobban tudná menedzselni a lapot. Az idősebb kollégák akarata érvényesült. Többen voltunk a szerkesztőségben, akik úgy ítéltük meg, hogy a *Kelet-Magyarország* alapvetően minőségi, de rettenetesen rosszul szerkesztett újság. Viszont tömegek olvasták mint egyetlen hírforrást, főleg a vidéken. Nekünk, akkori fiatal újságíróknak, a kiadvány abban a formátumban már unalmas volt. Szerettünk volna bulvárosabbban, harsányabban megjelenni. De igazából egy új napilapban gondolkodtunk, a *Kelet-Magyarország* konkurenciájaként. Én ebben az időszakban, megragadva a magán gazdasági társaságok alapításának lehetőségét, a Línea néven létrejött olasz-magyar képregénykiadó ügyvezetője lettem. Cégünk hajlandó volt felvállalni egy délutáni napilap kiadását, így többen a *Kelet-Magyarország* szerkesztőségét elhagyva, Lányi Botond vezetésével megalapítottuk a *Nyíri Futár* című délutáni napilapot, amely 1990 március 1-én jelent meg először. A *Nyíri Futár* sajnos üzleti vállalkozásként nem működött jól, egy félévvel később megszűnt. A *Kelet* helyzetét nem rendítette meg a rendszerváltás időszakának lapalapítási láza, mert komoly infrastruktúrával, újságírókkal, háttérrel rendelkezett a piacon. 1990-ben napirendre került a *Kelet-Magyarország* privatizációja. A laptulajdonos MSZP árulta a lapot, és a mi kiadónk is meg akarta venni, tárgyalunk is ebben az ügyben. Az újság ügyesen taktikázott, mert kívárta a kedvezőbb ajánlatokat. Az osztrák tulajdonú, Inform Média néven létrehozott vállalkozás 1991-ben a *Kelet-Magyarország* mellett a Hajdú és a Borsod megyei lapokat is felvásárolta. A megyei napilapok magánosítása teljesen új piaci viszonyokat teremtett. Az Inform Média saját nyomdát hozott létre Debrecenben, megszüntetve ezzel a megyei nyomdák monopolhelyzetét.

DR – VA: *Hogyan tudta a Kelet-Magyarország a kilencvenes években a sajtópiacon végbement változások ellenére a folytonosságot és a piaci pozícióját megőrizni, illetve a többgenerációs olvasói hűséget fenntartani?*

RG: Nem könnyű válaszolni erre a kérdésre. A titok részben a hagyományban keresendő talán, mert a *Kelet-Magyarország* kedvelt lap volt, jó cikkekkel, a hétfégi mellékletek legendás írásokkal, műfaji sokszínűséggel, interjúkkal, tényfeltáró riportokkal. A rendszerváltás idején százezer példányban jelent meg, amivel dobogós volt a megyei lapok piacán. Megvolt ennek az újságnak a pozitív imázsa. Ez még a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján masszívan hatott. Utána a lapot már az új tulajdonos elképzelése alapján, az olvasói igények figyelembevételével készítették.

KS: Mikor 1985-ben a *Kelet-Magyarország*hoz kerültem, a minőségi újságírás szempontjából az az időszak boldog békeidőnek számított. Komoly rangja volt az újságírásnak és az újságírónak. Emlékszem, érdeklődve olvastuk egymás cikkeit, a közölt írásokról színvonalas szakmai diskurzusokat folytattunk a szerkesztőségben. A *Kelet-Magyarország* olyan alkotóműhely volt, ahol kiváló publicisták dolgoztak. A lapban irodalmi mércével mérve is magas színvonalú írások jelentek meg a hetvenes-nyolcvanas években. Az erős politikai kontroll alatt nem közölhattünk akármit, de ha elmondhattunk valamit, azt magas színvonalon kellett megírni.

RG: Ellenmondás mutatkozik abban, hogy a szocializmus korszakában a *Kelet-Magyarország*, mint minden napilap, a hatalom eszköze és kiszolgálója volt, s közben igényes írásokat közölt. Valóban, az újság politikailag irányított és ellenőrzött sajtóterméknek számított, viszont a propagandát és a propaganda elvárásait alapvetően minőségi szempontok szerint szolgálta ki. A főmunkatárssá válást ki kellett érdemelni, ahhoz teljesítményt kellett letenni az asztalra. Ahhoz, hogy Pál Géza, Balogh József, Lányi Botond, Marik Sándor, Seres Ernő a megyében, akár országosan elismert újságíróvá váljon, az olvasók és a szakma által visszaigazolt, magas színvonalú munkát kellett végezni, és ezt a szerkesztőség – szakmai műhelyként – lehetővé tette.

Kertész Sándor művésztanár – Kisvárdán született 1960-ban. Földrajz-rajz szakos tanárként végzett 1983-ban a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán, majd a Bálint György Újságíró Iskolában szerzett szakmai képesítést. 1985-től a *Kelet-Magyarország* című napilap tördelőszerkesztőjeként dolgozott. A rendszerváltás időszakában Línea Kiadó néven olasz-magyar képregénykiadót alapított, ahol a *Menő Manó*, *Krampusz*, valamint a *Pimpa* című lapok főszerkesztője volt, továbbá az általa vezetett kiadó jelentette meg a *Nyíri Futár* című délutáni napilapot. 1995 és 2000 között a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola könyvkiadójának a vezetője. A képregények hazai történetének egyik legismertebb kutatója, ebben a témakörben eddig öt könyve jelent meg. Jelenleg a debreceni Kós Károly Művészeti Szakgimnázium művésztanára.

NÉVJEGY

Dr. Reszler Gábor történész – A hajdú-bihari megyei Kabán született 1953-ban. A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán, illetve a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett tanári diplomát történelemből és orosz nyelvből. 1997-ben történelemtudományból doktorált. Pályakezdekként a nyíregyházi Jósa András Múzeumban helyezkedett el, ahol 1980-ig történész-muzeológusként dolgozott. 1980 és 1986 között a Szabolcs-Szatmár megyei napilap, a *Kelet-Magyarország* kulturális rovatának főfoglalkozású munkatársa volt. 1986-tól a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán, illetve jogutód intézményében, a Nyíregyházi Egyetemen oktatta a kora újkori és a XX. századi egyetemes történetet. 2011-től lett a Történettudományi Tanácsék vezetője. 2017-től nyugdíjas. Kutatóként a XIX. és XX. századi társadalmak jellemzői és a mentalitástörténet problémái foglalkoztatják.

PROHÁSZKA PÉTER

Tompos Endre beszámolóí a tiszabezdédi honfoglalás kori temető feltárásáról

A honfoglaláskor kutatásának egyik igen fontos temetője a tiszabezdédi, amit egyrészt a 8. sírjában talált tarsolylemeznek, másrészt László Gyula máig ható könyvének: *A honfoglaló magyar nép életének* köszönhet.¹ A sírok feltárására 1896. április–májusban került sor, amit a megyei főszolgabíró Vidovich István, valamint a mándoki patikus, Tompos Endre végeztek. Az ásatás eredményeinek fő forrása, a sírokat és a mellékleteiket bemutató Jósa András volt,² aki ugyanakkor csupán három sír – 14., 15. és 17. – feltárásánál volt jelen.³ A felmerült problémák és a különféle ellenmondások miatt Révész László vállalkozott a tiszabezdédi temető sírjainak, valamint az előkerült leleteknek a kritikai vizsgálatára.⁴ Számos kérdés tisztázását tette ugyanakkor lehetővé a Hampel József hagyatékában őrzött ásatási sírrajzok megtalálása és közzététele, mely rajzokat Vidovich elmondása alapján Jósa András készített (1. kép).⁵ A kutatás mindössze Jósa András közléseit ismerte és használta, pedig számos fontos adat található a korabeli országos és helyi lapokban a temető feltárásával kapcsolatban.⁶ Rádásul ezek között két jelentés a feltárást végző mándoki patikusé, Tompos Endréé (1859–

¹ LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete*. Magyar Élet kiadása. Budapest 1944. A bezdédi temető értelmezéséről lásd: RÉVÉSZ LÁSZLÓ: *Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Bezded. Angaben zur Ausgrabung und zur Auswertung des Fundmaterials*. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2003, 139–141.

² JÓSA ANDRÁS: A bezdédi honfoglaláskori temető. *Archaeológiai Értesítő* 16 (1896) 385–412. Jósa nyomán közölte a leleteket Hampel József is a műveiben: HAMPEL JÓZSEF: *A honfoglalás kor hazai emlékei*. in: *A magyar honfoglalás kútfoi*. Szerk: Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Budapest 1900, 591–608 és HAMPEL JOSEPH: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig 1905, 513–523

³ JÓSA ANDRÁS: A bezdédi honfoglaláskori sírmező. *Nyírvidék* 17 (1896) 22. szám, május 31. „A 14 ik és 15-ik sírnak felásásában én is résztvettem, élén a vármegye alispánjával több előkelőségeknek társaságában. A két első sírban talált tárgyakat honfoglaláskoriaknak tartván, alkalmi utamban Budapestre vittem dr. Hampel úrhoz, ki nézetemet megerősítette. A többi sírok csak ezután lettek átkutatva.”

⁴ RÉVÉSZ, 2003. 137–170 és RÉVÉSZ LÁSZLÓ: A bezdédi honfoglalás kori temető. Egy régészeti fikció nyomában. In: Istvánovits Eszter: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003, 432–440.

⁵ PROHÁSZKA PÉTER – RÉVÉSZ LÁSZLÓ: A tiszabezdédi honfoglalás kori temető Jósa András vázlatainak tükrében. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve* 46 (2004) 137–169.

⁶ A kutatás itt elsősorban Jósa *Nyírvidék*-ben megjelent cikkét használta fel, amit Csallány Dezső újraközölt, azonban hibás forrásadatokkal: JÓSA ANDRÁS: *Jósa András régészeti és múzeumi vonatkozású cikkei (1889–1900)*. Szerk. Csallány Dezső. *JAMK* 2. Budapest 1958. 32–34. Jósa cikke ugyanis 1896. május 31.-én és nem június 7-én jelent meg.

1921),⁷ aki régészeti tevékenységet is folytatott a településen és környékén.⁸ Így például a bezdédi mellett a mándoki honfoglalás kori leletek megmentésében is szerepet játszott.⁹ Vidovich mellett Tompos vezette az ásatást, jegyezte fel a megfigyeléseket, amelyekről elsőként a *Budapesti Hírlap* 1896. május 10-i számában számolt be olvasói levél keretében. Az első hat sírt és mellékleteit ismertette kisebb-nagyobb részletességgel:¹⁰ „Több fővárosi napilap értesítést adott arról, hogy Bezdéden érdekes régiségre akadtak. Miután pedig az értesítések korántsem voltak megfelelők a lelethez képest, de meg az ásatások folytatása ma már meglepően valódi történelmi kincseket hozott napfényre: elengedhetetlenül szükséges, hogy azokról úgy a nagyközönség, mint az archeológiával szakszerűen foglalkozók körülményesebben értesüljenek.

Újabban új jelenségek merültek föl, melyekből arra lehetett következtetni, hogy Szabolcsvármegye tiszai szolgabírói járásának a Tisza folyó által három oldalról környezett földterülete nemcsak ókori és római, hanem különösen magyar honfoglalási emlékeket rejt magában. Az erre irányuló nézetek annál valószínűbbeknek látszottak, miután ez a terület Munkácshoz vagy Ungvárhoz alig három órai távolságban fekszik. Vidovich László, a járás főszolgabírája a járási kör- és községi jegyzőkkel összeíratta mindazokat az adatokat, amelyek régibb vagy újabb időben talált régiségekre vonatkoznak, s amely igen becses összeírás alapján több helyen ásatásokat kísérelt meg, nem tekintve a Cserepes-Kenézi ókori leletet, mely illetékes vizsgálat alatt áll, több-kevesebb eredménnyel.

Bezdéden 1887. évben a záhonyi vármegyei út egyik dombjának útjavítás céljából történt lehordása alkalmával a munkások egy férfi- és egy lócsontvázra akadtak, melyek mellett egy keskeny kard, egy három-négy centiméter szélességű lapos, állítólag ezüst karperec, végül a leírás szerint egy csákány feküdt. E tárgyakat széthurcolták, s máig nem lehetett holttestüket földérinteni, sőt valószínű, hogy azok ma már elő sem keríthetők.

A most mondott adatok indították a főszolgabírókat arra, hogy Bezdéden 1896. ápr. 20-tól kezdve három napon keresztül az imént jelzett hely közelében az úttesten ássanak, előbb 17, azután 25 és 31 napszámossal. Részt vettek az ásatásnál Somlyódy János szolgabíró, Rácz Béla körjegyző, Varga Károly, a község buzgó előljárója; továbbá állandóan Porzsolt Károly ref. lelkész, Mitrik József róm. kat. tanító, Petheo József mándoki róm. kat. lelkész, Tompos Endre gyógyszerész, Vidovich Antal vármegyei utibiztos, Veiszberger Vince Tuzséról és időközönként még többen is.

Az első napi ásatás eredménye volt egy fejjel nyugatnak fekvő férfi-csontváz, mely a föld felszíne alatt alig 15 centiméter mélyen feküdt és melynek egyébként ép koponyája homlokcsontján erős kardvágás látható; a váz lábánál szintén nyugatnak – elnyúlt fejjel – lócsontváz és mellette egy csat s egy kengyelvas, valamint zabolatöredék volt.

Második napon az előbbi lelettől északra ugyanolyan fekvésben 1–1½ méter távolságban egy kisebb alakú csontvázat, bal lábánál pedig lócsontvázat ástak ki. Mellette néhány darab nyeregdísz ércből, egy kengyelvas és zabolatöredék. A csontváz

⁷ Gyógyszerészeti Hetilap 60 (1921) 39. szám, szeptember 25, 610.

⁸ FAZEKAS ÁRPÁD: Orvosi emlékek Szabolcs-Szatmárban (Nyíregyháza 1975) 102.

⁹ JÓSA ANDRÁS: A mándoki honfoglalás kori leletről Archaeologiai Értesítő 17 (1897) 361–363.

¹⁰ TOMPOS ENDRE: Árpádkori temető. Budapesti Hírlap 16 (1896) 129. szám, május 10, 8–9.

kiásása a legnagyobb vigyázattal történt, s így sikerült vas és más ércdarabok mellett a tetem melléről egy két-három és négyszeres föníciai gyöngyöt és ezzel több a legkülönbözőbb alakú öntvénykészert fölszedni.

A harmadik nap csekély eredménnyel végződött. Az eddigi leleteket Jósa András dr. vármegyei főorvos és a Szabolcsvármegyei múzeum öréneke még aznap adták át; a csontokat elküldték.

Eme leletek Hampel régésznel vannak vizsgálat végett, de már itt meg lehetett állapítani azok honfoglaláskori magyar eredetét.

A további kutatást május 5. és 6-án, 86 és 25 napszámossal ugyancsak a fentebb elősoroltak jelenlétében folytatták, az úttest mellett levő és Somlyódy János tulajdonát tevő földterületen, a ki e célból bérlőjével együtt készséggel bocsátotta rendelkezésre gabonával vetett területét, valamint faültvényeit is.

A most talált első csontváz és az előbbiekhez hasonló fekvésű lócsontvázzal és azok mellől, kengyelvasak, zabolá, igen sok vas és más ércdarabok, hat drb nyíl, körülbelül 60 drb ruha-ércdíszíték különböző alakokban került ki, számos egyéb jellegzetes tárgygal együtt; legjellegzetesebb azonban egy rovátkos külsejű cserépedény volt, mely a koponya bal oldalán, attól 12–14 cm távolságban feküdt s benne kevés szövetmaradék volt.

Május 6-án az előbbtől 1 méter 20 centimétertől 1 méter 50 centiméterig terjedő távolságokban három emberi és ugyanannyi lócsontvázt ástak ki; ezek közül egy már nem a megállapítható egyenes vonalban, hanem a többtől hátrább s némileg ferde volt elhelyezve, ezek mellett az előbb leirt tárgyak, egy csontváznál 8 darab nyíl – de egyebekben kevesebb mennyiségben és ruha vagy nyeregdiszítés nélkül voltak, de voltak olyan tárgyak is, melyek a puzdrának alkatrészei voltak. Különös figyelmet, ébresztett egy lándzsa felső részére valló szerszám.

A vas- és ércanyagok a legnagyobb vigyázatot igénylik, miután levegőre kerülve nagyon omlatagokká válnak. Ez ásatásokból került emlékek a főszolgabírói hivatalban vannak s azok átnézésére ma Jósa András dr. megérkezik.

A magyarok Istenének ujjá, ha ezek a történelmi kincsek az ezredévi ünnepek kezdetén kerültek napfényre. Az érdem, mellyel főszolgabíróknak adózunk, teljesen őt illeti, a ki sem időt, sem fáradságot és költséget nem kímélve, kiszámíthatatlan értékű adatoknak birtokába juttatta honfoglalási – meglehetősen vitássá vált – történelmünket. Feltétlen szükséges volna azonban, hogy a ma még mérhetetlen kincsesbánya kiaknázásában nagyobb anyagi segítség rendelkezésre bocsátásával támogattatnék s ez által lehetővé tétetnék honfoglalási emlékeink senki által nem remélt gyarapítása.

Tompos Endre gyógyszerész.”

Az ásatás további fejleményeiről és az ott tett megfigyeléseiről Tompos ismét beszámolt, azonban már nem a *Pesti Napló*ban, hanem a Szabolcs megyei *Nyírvidék* 1896. május 17-i számában:¹¹ „Azon nagyfokú érdeklődésből kifolyólag, a melyet a bezdédi

¹¹ TOMPOS ENDRE: A bezdédi honfoglalási harci temetőről. *Nyírvidék* 17 (1896) 20. szám, május 17. Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy ezen beszámolóját valamelyik másik országos újság is átvette és közölte.

ásatások nemcsak a megyében, de országszerte is okoztak, a f. hó 6-án bevégzett ásatásokat, Vidovich László főszolgabíró úr e hó 16-án, személyes felügyelete mellett és a környék érdeklődő közönségének részvételével, ismét folytatta, és pedig a f. hó 6-iki ásatást folytatólag, igen értékes eredménnyel. Nevezetesen két harcos csontváza lett a legnagyobb óvatossággal kiásva (személyes részvétellel és azonnal felvett jegyzékem mellett), ezek elsője, illetve már a 8-ik csontváz, mellett bal oldalon, a csontváztól mintegy 35 cm-nyi magasságban hegygyel a koponya felé egy teljesen ép kopja vagy dárda lett találva, ami még eddig a már kiásott 7 csontváz mellett nem találtatott; – az emberi csontváz lábánál a már ismert elhelyezéssel a ló csontváza és e körül a kengyel-szija csatja, zabola és két kengyelvas, rozsdás, de teljesen ép állapotban. A másik, illetve már a 9-ik csontváz mellett, amely az előbbbitől 1 méter 20 cm-nyire nyugatnak, szintén úgy mint az előbbieket is, hanyatt feküdt, fejfelé nyugat felé, találtuk a többi archeologiatlanul igen értékes tárgyakat, a melyek után azt kell következtetnünk, hogy e harcos alvezér féle lehetett. E csontváz lábánál is, mint minden előbbinél, ott feküdt a ló csontváza, de a nyereg és többi lószerszámok vasrészei eltérőleg az eddigiektől, az emberi csontváz feje alatt találtattak, a koponya bal oldalán 8 drb nyílhegy, a bal felső karnál csat, ugyancsak e kar alsó részén 25–30 cm-nyi átmérőjű pajzs alakú, igen díszes cirádás és részben patinával bevont bronz lap ehhez alúl még hozzáerősítve 4–5 szőrös bőrlap maradványa; – a bal váltól a kar és mell között a pajzs alakú érclemez alatt is elfutva feküdt markolatával a válnál, a kard, hossza 75–80 cm-nyi, a jobb kar váza a test mellett végig fekve, ujján bronz gyűrű, barna szürke kővel, a váz hasa táján csat és ív alakú 12 cm-nyi hosszú vas darab, mellette 2 drbban egyenletes és hegyben végződő vas-darab (valószínűleg tör maradványa) a koponyánál négyszögletű fehéres érc lemezke, sarkain lyukakkal, de ez a levegőn azonnal szétyel hullott, a jobb oldalán a derék táján kova és vas-darab. A 16-iki ásatást evvel befejeztük, mivel e tárgyak óvatosságot kizárólag az egész napot igénybe vette, de bizonyos dolog, hogy ezen honfoglalási harci temető hely még sok kincset rejt, archeológiai szempontokból mireánk magyarokra nézve, magában. Mint hírlik, e hó vége felé igen nagyszámú érdeklődő részvételével egy nagyszámú kutató van tervbe véve, a melynek meglepő eredményére biztosan számíthatunk, hacsak e kutatást az anyagi, eddig is Vidovich László főszolgabíró úr által fedezett, már tetemes kiadások meg nem akadályozzák. Ismételtel kérnünk kell tehát azt, hogy e célra a közművelődési alaptól, mint éppen kompetensből, vagy más e célra felhasználható alaptól, ezen nagyszámú eredményű ásatások tovább folytatására tetemes segély legyen kiutalva és lehető gyorsan folyósítva is. Éppen e sorok befejeztével a táviratilag értesített dr. Jósa András főorvos úr érkezett meg, aki is az általa szintén becses kincsekül felismert leletet, a legnagyobb gonddal elcsomagolva, magával Nyíregyházára bevitte, egyben e lelet nagyszámú kifizetéséről kifolyólag méginnen Mándokról sürgönyözött dr. Hampel nagyhírű régészünknek, hogy Nyíregyházára lejöjjön.

Tompos Endre, gyógyszerész.”

Az ásátás későbbi eredményeiről azonban már nem a patikus, hanem Jósa András számolt be, aki a leletanyag közzétételét is elvégezte az *Archaeológiai Értesítő*ben.¹² Írásában kitért arra, miért kezdődött ásátás Bezdéden:¹³ „Vidovich László főszolgabíró barátom, ki a régészet iránt melegen érdeklődik és múzeumunkat már több bronz régiséggel gazdagította, felhívta a járásához tartozó községek előjáróit, hogy a netalán tudomásukra jutott régészeti leletekről őt értesítsék. A jegyzői karnak egyik kiváló tagja, Rácz Béla úr tudatta a főszolgabíróval, hogy mintegy 8–10 év előtt útegyengetés alkalmával, a községtől északkelet északi irányban, Záhony felé vezető országúton, Bezdéd községtől egy fél kilométer távolságban egy lovas sírra bukkantak és állítólag kardot, buzogányt és más egyéb tárgyakat találtak, melyek azonban elkallódtak.” A régészeti kutatás e korábbi sírral a leletek, valamint a részletes leírás hiányában nem tudott érdemben foglalkozni. A lelőhely és a temető vizsgálatánál megelégedtek csupán az adat megemlítésével, besorolására nem vállalkoztak. A rejtélyes sírról szerencsére ugyancsak található adat az országos sajtóban, amely a *Pesti Hírlap* 1884. október 13-i számában jelent meg:¹⁴ „Kisvárdáról írják lapunknak: A Tisza innenső oldalán, – Eperjeske és Bezdéd községek között – húzóód országút javítása alkalmánál, e hó elején, a munkások 2–3 lábnyi mélységre ásva, egy ló és lovas csontvázára akadtak. A csontok mellett sarkantyút s egy arany markolatú kardot találtak, melynek pengéjére az 1538-ik évszám van vésvé. A kard Somlyódi Balázs, bezdédi lakos birtokába jutott, ki azt a múzeumnak fogja felküldeni. – A Tisza mentén Rozsály község közelében, szintén találtak ily ló és lovas csontvázat, tört kardot, sarkantyúkat és gombokat. Figyelemre méltó, hogy a Tisza ez oldalán gyakran kerülnek felszínre érdekes régiségek. A népben az a közhit él, hogy a part egyes helyein kincsek vannak elásva s apadáskorra part oldalfalát kotorják, vájkálják, keresve a kincset. Nem ritka eset, hogy római korbelti aranypénzeket találnak; sőt néhány héttel ezelőtt egy paraszt suhanc arany karperecre bukkant. – Ha e helyeken ásátások rendeztetnének, bizonyára sikeres eredményre vezetne. A N. Kállóban székelő „Szabolcsmegyei régészeti társulat” volna erre hivatva, de e társulat régészei utóbbi években édeskeveset törődnek az archeológiával.” Az újsághír alapján nem egy honfoglaló vitéz sírja került elő, hanem egy kora újkori katonáé. Az évszámmal bíró kard kétségtelenül végérvényesen meghatározza a sír korát. Az ígéretével ellentétben Somlyódi Balázs nem juttatta el a kardot a Magyar Nemzeti Múzeumnak nagy kárára a tudománynak.

Tompos levelei egyes sírok esetében számos új adattal bírnak, amelyek módosítják Jósa beszámolóit. Így az első sírban a koponya homlokcsontján erős kardvágást figyelt meg. A lószerszámok a gyógyszerész leírása alapján a csontváz lábánál nyugatnak elhelyezett lócsontok mellett voltak és nem az emberi koponyán.¹⁵ Valószínűleg Jósa félreérthette Vidovich feljegyzéseit, amely miatt a ló- helyett az emberkoponyára helyezte a lószerszámokat. Tompos szerint az első sírtól északra került elő a második,

¹² JÓSA, 1896.

¹³ JÓSA ANDRÁS: A bezdédi honfoglaláskori sírmező. Nyírvidék 17 (1896) 22. szám, május 31. v. ö. ugyanezt Jósa *Archaeológiai Értesítő*ben megjelent tanulmányában: JÓSA, 1896. 385.

¹⁴ Érdekes leletek. *Pesti Hírlap* 6 (1884) 283. szám, október 13, 6.

¹⁵ JÓSA, 1896. 390. v. ö. a sírrajzon is tévesen jelölve: PROHÁSZKA – RÉVÉSZ, 2004. 138.

amely Jósa szerint délre volt.¹⁶ A harmadik sírban a koponya bal oldalán előkerült agyagedényben Tompos szövetmaradékot említ, míg a negyedik sírban szerinte nyolc és nem pedig hét nyílhegy volt.¹⁷ Némi zavart okoznak a Tompos által a *Nyírvidék*-ben bemutatott 8. és 9. sírok, melyek Jósa tanulmányában a 7. és 8. számot kapták. Ezen utóbbiban került elő az igen érdekes motívumokkal és keresztábrázolással bíró tarsolylemez. Az ellentmondás feloldásához a Jósa által az *Archaeológiai Értesítő*-ben közölt temetőtérkép (2. kép) szolgálhat talán magyarázatul. Ezen ugyanis a síroktól északra ábrázolásra került még egy sírgödör, amely azonban nem lett számozva. Tompos vélhetően ezzel is számolt, amely miatt a számozás elcsúszott. E sír mellékleteiről azonban nem állnak rendelkezésünkre adatok.

Az országos sajtóban megjelentek híradások az ásatás befejezése után is, ám ezek számos hibás adatot tartalmaznak. Így például a *Pesti Napló* szerint 24 sírt tártak fel és az egyik sírban még egy aranykorona is volt.¹⁸ Ugyancsak ellentmondásokkal teli a *Pesti Hírlap* 1896. június 2-i híre,¹⁹ mely szerint: „Az ásatást május 6-án kezdték és a hó végéig harminc sírra akadtak, amelyek közül tizenegyben emberi csontvázat találtak, mindig egy ló csontvázával együtt. A ló lábai össze voltak kötözve, ami azt a régi hitet bizonyítja, hogy a honfoglalás ideje körül a lovakat élve temették gazdáik mellé. A lovak csontváza mellett két-két kengyelvasra bukkantak; arra azonban nem találtak semmi nyomot, hogy a lovakon nyereg is volt. A föltalált sírokban mindössze két kardféle fegyver volt 75–80 centiméternyi hosszúságban. Nyíl és nyílhegy azonban már bővebben akadt. Találtak még fülbevalókat aranyból és ezüsből, valamint dísztárgyakat, gyöngyöket és gyűrűket. Eleinte azt hitték, hogy azon a helyen csatatér volt, de most már tudják, hogy temetkezési helyet képezett. Erre vall az, hogy gyermek csontvázak is fordulnak elő, női csontvázakkal egyetemben. ...”

Ezen másodlagosan átvett hírekkel ellentétben sokkal megbízhatóbbak az országos és helyi lapokban megjelent azon beszámolók, jelentések, melyeket a feltárók, illetve az ásatáson részt vett személyek írtak. Ezek közé tartoznak Tompos Endre beszámolói, melyek mindeddig figyelembe nem vett forrásai a tiszabezdédi temető kutatástörténetének.

¹⁶ JÓSA, 1896. 390.

¹⁷ JÓSA, 1896. 394.

¹⁸ Leletek a honfoglalás idejéből. *Pesti Napló* 47 (1896) 148. szám, Május 29, 7.

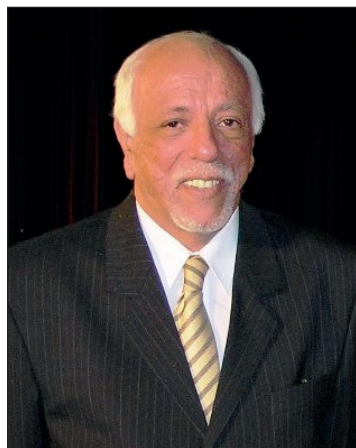
¹⁹ Árpádkori temető. *Pesti Hírlap* 18 (1896) 151. szám, Június 2, 10.

MARIK SÁNDOR

Zsidó egyetemet szerveztek Budapesten

Beszélgetés Schöner Alfréd egyetemi tanárral, főrabbiival a hitéleti képzésről, a zsidóság magyarországi történetéről, mai lehetőségeiről

Dr. Schöner Alfréd egyetemi tanár, a művészet-történet-tudomány doktora, a magyarországi zsidó vallási, pedagógiai és tudományos élet jelentős személyisége. Nyíregyházán született 1948-ban. A budapesti Zsidó Gimnáziumban és az ortodox *jesivában* (a vallásos zsidóság központi tanintézményében), az Országos Rabbiképző Intézetben, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanult. Rabbi, könyvtáros és művészettörténész diplomát szerzett. Szegeden és Budapesten volt rabbi, főrabbi, illetve országgyűlési képviselő a rendszerváltás előtti utolsó parlamenti ciklusban. 1990–1996 között Izraelben Tel-Aviv, Haifa, Jeruzsálem felsőoktatási intézményeiben tanított. Munkájához angol és ivrit nyelvet használ. 1998-tól a budapesti zsidó tanárképzés megújult intézménye, a Pedagógium főigazgatója, 2002-től a közreműködésével újjászervezett Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem rektora. Utóbbi tisztségét 2018-ig, hetvenéves koráig töltötte be, nem pályázott újabb ciklusra. Azóta Budapesten az újlipótvárosi zsinagóga hitéleti vezetője, főrabbija.

– *Január végén beszélgetünk, néhány nappal a budapesti gettó felszabadításának 77. évfordulója után. Ön is jelen volt a megemlékezésen; korábban számos alkalommal az emlékező beszédet tartotta. Mi újat lehet mondani ennyi év elteltével?*

– Nem kell mindig újat mondani, emlékeztetni kell. A gettó eredetileg a zsidónegyed, a zsidók által lakott városrészt jelentette, amelyet csak a közös életmód miatt hoztak létre. Később a mindenkor hatalom jelölte ki kényszerlakhelyül. A budapesti gettó a VII. kerület elkerített részén 1944 november végétől 1945 január közepéig működött. De milyen másfél hónap volt ez! A magas deszkapalánkkal körülvett városrész 4500 lakásában hetven-nyolcvanezer embert zsúfoltak össze. Teljes kilátástalanságban, élelmiszer- és vízhiánytól szenvedve, megalázó bánásmódot elviselve. És nem tudták, mit hoz a holnap. A város ostromának idején tehetetlenek, kiszolgáltatottak voltak. Január 18-án a Vörös Hadsereg katonái szabadították fel a gettót, ahol a túlélőkön kívül háromezer temetetlen holttestet is találtak. Édesanyám három

gyermekével együtt a túlélők között volt. Hozzáteszem, férje mellett húsz családtagját gyilkolták meg a rettenet éveiben.

– *Megrendítő történet...*

– És hogy miért kell emlékezni, emlékeztetni ennyi év után is, arra elmesélek egy történetet. Külföldi vendégeimnek nemrég a hajdani pesti gettó szomszédságában, a zsinagóga melletti parkban mutattam meg a Magyar Zsidó Mártírok Emlékművét, ismertebb nevén az Emlékezés Fáját, vagy Emanuel-emlékfát. Az ötlet nagy támogatója Tony Curtis hollywoodi színészlegenda volt, akinek édesapja, Schwartz Emánuel Mátészalkáról vándorolt ki Amerikába. Az emlékmű alkotója Varga Imre szobrászművész. A szomorúfüzre emlékeztető alkotás levelein közel harmincezer, a holokauszt alatt elpusztított magyar ember neve olvasható. Család- és személynevek őrzik egy szörnyű kor, egy gyilkos időszak fájdalmas emlékét.

Az Emlékezés Fája

Forrás: Digitális Képtárház, Jaime Silva

Miközben az emlékműről beszéltem, sok ember gyűlt körénk, és hallgatták az „érdekes históriát”. Egyiküknek, egy jólöltözött harminc év körüli férfinak kérdése is volt. Így szólt: „Talán nem is igaz az egész! Kitaláció? Fikció? A történelmi tények torzítása”. Jóval nyolcvan éven felüli hölgy lépett akkor hozzánk, és az érdeklődők elé furakodva húzta fel a karján blúzának ujját, egészen könyékig. Nem szólt semmit, nem vádolt, nem sírt, nem panaszkodott. Csak mutatta a karján a betű és a szám kombinációját, ami nyilvánvalóan nem a ma divatos tetoválás volt. Annyit tett hozzá: „Ez az én kitorölhetetlen jelem. Igaz, nem az itteni gettóból, hanem Auschwitzból”. Mondhatnánk, szerencse egy ilyen találkozás. Szerencse abban az értelemben, hogy még lehetséges, még vannak túlélők. A betű és a szám kombinációja vádol, bizonyít, igazol, emlékezteti a külvilágot, a kétkedőket, a gyanakvókat és bennünket, az érintetteket, az üldözötteket, a túlélőket, a követő emberöltők tagjait. Hogy tartsuk életben az emlékezés és az emlékeztetés fontosságát.

– *Az említett találkozás ezek szerint a Dohány utcai zsinagóga kertjében történt. Maga az épület egyben az ön életének egyik meghatározó helyszíne, hiszen öt évig itt volt főrabbi. A közelben található a magyar zsidóság másik kiemelkedő intézménye, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, amelyet több mint húsz esztendőig főigazgatóként, illetve rektorként vezetett. Mindkét intézmény bemutatásánál az szerepel, hogy Európában a legnagyobb. Vajon mi indokolta, hogy annak idején ilyen impozáns létesítményeket hozzanak létre?*

– El lehetne azzal intézni, hogy a kiegyezést követő évtizedekben területét és lakosságát tekintve nem a mai, „trianoni” Magyarországgal számoltak és terveztek, a főváros anno 64 vármegye adminisztratív központja volt, ehhez mérendő a zsinagóga és az

egyetem... Az országban volt háromezer *stibel* (imaház), zsinagóga. Szinte mindegyikben dolgozott rabbi, kántor. Iskola ennél is több volt. Ez igaz, mégsem elég alapos, meggyőző magyarázat. A hiteles válaszhoz elengedhetetlen a hosszabb távú történelmi visszatekintés. Zsidók már az ókortól kezdve jelen voltak Európában, tömegesen azonban a kora középkorban telepedtek le a különböző országokban. Az együttélés változó: támogatták, megtűrték, üldözték őket, a mindenkori uralkodók kénye-kedve szerint. Ezért gyakran vándorlásra kényszerültek. A középkori Magyarországon a zsidóság virágkora Mátyás király uralkodásának idejére tehető. A legnagyobb arányú bevándorlás a XIX. század második felében a kelet-európai zsidóság érkezése volt Galíciából, a mai Lengyelország és Ukrajna területéről és az Orosz Birodalomból. A bevándorlókat – többnyire szegény, nagyrészt falusi életmódú és földműveléssel is foglalkozó zsidó embereket – a közvélekedés szerint a reformkor és szabadságharc örökségét folytató szabad politikai-társadalmi légkör, a látványos gazdasági fejlődés, a kínáló jobb megélhetés vonzotta Magyarországra. Ebben a felívelő időben épült a Dohány utcai zsinagóga, amelyet valóban Európa legnagyobb zsinagógájaként tartanak számon. 1859-ben avatták fel, háromezer fő befogadására alkalmas. Nagysága a korabeli fővárosi zsidóság növekedését, jelentőségét, magas színvonalú gazdasági és kulturális igényét bizonyítja. 2018-ban felvették az Európai Örökség listájára.

– *Hogyan lehetne ezt a számok nyelvére lefordítani?*

– Nagy kihagyásokkal ugyan, de vannak megbízható demográfiai adatok. 1825-ben 8 ezer, 1869-ben 45 ezer, 1880-ban 72 ezer zsidó ember élt Budapesten, előbbi az összlakosság 16,6%-át, utóbbi 19,4%-át jelentette. Ez nagyjából ötszöröse az országos adatnak.¹ Ami a rabbiképzést illeti: a kiegyezés után Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter liberális reformjai között az egyik legelső a zsidók teljes egyenjogúsításáról szóló 1867-es törvény volt, amely alapján saját kezükbe vehették egyházi és iskolai ügyeik intézését. Innen eredeztethetjük a mai Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem történetét: jogelődjét 1877-ben alapították Budapesten. Ezért mondhatjuk, hogy Európa legrégebb – folyamatosan működő – rabbiképző intézete. Létszáma szerint is a legnagyobbak közé tartozik, az oktatás színvonalát tekintve pedig a kezdetektől fogva rangos intézmény – még ha a történelem viharai többször meg is tépázták. Amikor erről beszélünk, ki kell emelnünk Scheiber Sándor professzor úr nevét, aki holokauszt túlélőként egyetlen rabbijelölttel indította újra a képzőt és szinte hihetetlen következetességgel, szívóssággal vitte ismét sikerre. Születésének 100. évfordulója óta teljes joggal viseli nevét a Rabbiképzőtől a Körútra vezető utca.

– *Milyen előzmények után lett az ország első zsinagógájának vezetője?*

– Kezdő diplomásként 1974–76-ban a Szegedi Hitközség rabbija voltam, ami nemcsak a nagyvárost, hanem a tágabb környékét is jelentette Békéscsabától Kecskemétig, Hódmezővásárhelytől Szentestig. Ez fiatalon hatalmas megtiszteltetés. Olyan híres rabbi posztján folytathattam a szolgálatot, Löw Immánuelről beszélek, aki 1878-tól haláláig hatvanhat éven át volt szegedi főrabbi, vezette az 1785-től működő hitköz-

¹ A magyarországi zsidó népesség ebben a korszakban is a befogadó társadalmat jóval meghaladó mértékben növekedett. A zsidók száma az 1850 körüli 340 000-ról 1869-re (az első újkori magyarországi népszámlálás évére) 542 000-re, 1880-ra 638 000-re nőtt. <https://www.or-zse.hu/phd/haraszti-doktori.pdf>

seget. Már fiatalon világhírű tudós és vallási tekintély volt, tucatnyi nyelven beszélt. Szegeden és a legációkban számottevő gyakorlati tapasztalatot szereztem, főképpen az egyetemi ifjúsággal alakítottam ki jó kapcsolatot. A zsinagóga fontos hely volt; talán ez is hozzájárult, hogy abból a közegeből később a zsidó hitélet több országos vezetője került ki. 1977-ben megválasztották a Budapesti Izraelita Hitközség Budai Körzet (Frankel Leó utcai zsinagóga) rabbijának. Különleges helyzet volt, mert édesapám – úgyszólván mindeneként – korábban ott élte mindennapi életét. Ismertem a helyszínt és engem is ismertek gyerekkoromtól. A nagytudású, tekintélyes Geyer Artúr rabbi székében folytathattam az ő munkáját, egyebek mellett a Talmud-Tóra vasárnapi iskola programokat, amely úgymond egyedülálló volt abban az időben. Főleg a gyerekekkel foglalkoztam, szerettem tanítani. Folyamatosan tanultam én is: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán előbb könyvtár szakon, majd művészettörténeten diplomáztam. Ott védtem meg doktori disszertációm is, 1983-ban. A '80-as évek közepén távoztam a budai körzetből. Akkoriban, már hosszabb ideje Salgó László volt a Dohány utcai főtemplom vezető rabbija, miközben ellátta a MIOK² Rabbitanács elnöki tisztségét. 1980-ban majd '85-ben is megválasztották parlamenti képviselőnek, ám nem sokkal később elhalálozott. Mivel ez váratlan volt, hosszabb ideig tartott az utódlás megszervezése. Abban az időben dr. Fisch Henrik is a zsinagóga rabbija volt, aki Tarpáról származott, édesanyám egykori iskolatársa. Már rabbinövendékként sokszor beszélgettünk, adott gyakorlati tanácsokat. Az utódlás idején éppen Németországba készült és felhívott, volna-e kedvem helyettesíteni. Nem mindennapi lehetőség volt: sok száz hívő előtt beszélni, egyáltalán alkalomnak megfelelően öltözni, viselkedni. Bizony, gyakorolni kellett, de segített, ő is, mások is. Mire a kinevezésre valójában sor került, már ismertek a helyi közösségben, a zsinagógában szinte beágyazódtam, így egyik utódként én is számításba jöttem. Ám egy rabbi kinevezése – kiváltképp egy reflektorfényben lévő helyen – nem egyszerű; háromlépcsős procedúra. Végül én kaptam meg a lehetőséget. Még nem voltam negyven éves, bár kezdő sem, tizenöt éve szolgáltam rabbiként.

– Ez az időszak nemcsak a hitélet szempontjából volt magasabb lépcsőfok, a rendszerváltást megelőző időszak politikai pezsgésében is helyt kellett állnia: delegálták az országgyűlésbe. Hogyan sikerült a zsinagóga és a parlament nagyon eltérő munkáit összeegyeztetni?

– Addig a hitélet volt a fő életterem, erre készültem, ebben volt gyakorlatom. Az országgyűlés egészen más. Nem választott képviselőként kaptam mandátumot, hanem egyházi delegáltaként, a Magyar Izraeliták Országos Rabbitanácsa elnökeként tettem esküt a Magyar Népköztársaság alkotmányára 1987 márciusában. Amikor először helyet foglaltam az ülésteremben, száguldoztak a gondolataim, a szívem kalapált: még ötven év sem telt el azóta, amikor családom sok tagját hajtották a gázkamrák felé, és ebben Magyarország hatóságai segédkeztek. Igaz, hogy az egy más ország volt, mint amelynek parlamentjében szavazati jogot kaptam. De a tények – tények. Az egykor üldözött testvéreimre gondoltam, amikor először mentem az ország házába.

² Magyar Izraeliták Országos Képvisellete

– *Emlékezetem szerint professzor úr képviselőként aktív volt, szereplésén nem az látszott, hogy kezdő politikus...*

– Mindenki másként él meg egy ilyen helyzetet. Azzal kezdődött, hogy nagyon felháborodtam, amikor Erdélyben kezdték bezárni a magyar iskolákat. Interpellációban szóvá is tettem, azzal megtámasztva, hogy én tudom, milyen üldözöttek lenni, különösen saját hazában. Akkor kaptam hideget-meleget, hogy egy rabbi ne avatkozzon ilyesmibe, de ma is úgy érzem, szót kellett emelnem az erdélyi emberekért. Engem egyébként sokszor nagyon igénybe vettek a munkanapok, bár akkor nem folyamatosan ülésezett a Parlament. Nem voltam gazdasági, egészségügyi, külpolitikai szakember, sokszor éjfélélig olvastam az előterjesztéseket, háttéranyagokat, hogy nyugodt lelkiismerettel nyújthassam fel a kezem a szavazások idején. Persze azok helyzetének javítása, akiket képviseltem, akik a Parlamentbe delegáltak, mindig fontos része volt képviselői munkámnak.

– *Ebben hogyan tudott segíteni?*

– Az előző évszázad első harmadában a zsidóság jelentős helyet foglalt el az élet minden területén. Ez a második világháború idején lényegében megszűnt. Azt szerettem volna elérni, hogy legalább iskoláink, templomaink, temetőink nagyobb figyelemben részesüljenek, mert siralmas állapotban voltak. Ügyük lassan haladt, bár voltak eredmények, számottevő javulás csak a rendszerváltozás után következett be. De négy évtized kellett ahhoz is, hogy az első olyan köztéri alkotások megszülessenek, amelyek emléket állítanak a háborúban, valamint a koncentrációs táborokban elhunyt zsidó mártíroknak. 1990 augusztusában az egyik ilyen ünnepi eseményen, emlékműavatáson alkalmam volt részt venni Kisvárdán, ahol ugyanazon a napon írták alá a testvérvárosi szerződést is az izraeli Karmiel település vezetőivel, ahová sok kisvárdai menekült a vészkorszak után – talán ez volt ez egyik első ilyen kapcsolat, amely azóta is tart.

Ez azért is volt kedves nekem, mert nem sokkal korábban parlamenti képviselőként plenáris ülésen magam javasoltam, hogy a Magyar Népköztársaságnak végre föl kellene újítania a diplomáciai kapcsolatot Izraellel, amelyet 1967-ben szakítottunk meg a Varsói Szerződés nyomására. Drámai pillanat volt, de az idő engem igazolt: alig pár hónappal később érdekképviseletek nyíltak, majd 1989 nyarán helyreállt a teljes jogú kapcsolat. Persze nem tudtam, hogy amikor felszólaltam, már titokban voltak előkészítő háttértárgyalások. Volt egy másik emlékezetes hozzászólásom is az országgyűlésben. A rendszerváltást megelőző időszakban szóvá tettem, hogy miért tűrik a futballpályák lelátóin gyakran hallható zsidózást? Ami rossz emlékeket idéz, és kezd veszélyes mértéket ölteni. Az országgyűlés egyetértett felszólalásommal, és nem sokkal

Kelet-Magyarország, 1989. október 20.

később – közfelkiáltással – fogadta el azt a nyilatkozatot, amely elítéli az újra, nyíltan jelentkező fasiszta, nyilaskeresztes eszmét. Ez a néhány példa azt mutatja, abban a közel három évben, amíg képviselő voltam, lehetett érdemi munkát végezni nem hivatásos politikusnak, egyházi delegáltak is.

– *Úgy tűnik, képviselői időszakában volt legintenzívebb a kapcsolata Nyíregyházával, a megyével. Egyetért ezzel?*

– Ez talán természetes, hiszen szegedi, budapesti rabbiként nem kínálkozott sok alkalom, képviselőként viszont annál inkább. A hivatalos vendégek programjain, kül-

földi utazásaimon elő-előjött, hogy Magyarország nemcsak Budapestból, a Balatonból és néhány frekventált helyből áll. Akkoriban főleg az almára lehetett építeni. Nagyon szerettem volna tehetős vállalkozóknak megyei programokat ajánlani, de megálltak Bécsnél, Budapestnél, a '80-as években még Nyíregyházán sem volt megfelelő infra-

AZ ORSZÁGGYŰLÉS NYILATKOZATA

„Kijelentjük, az összes rendelkezésünkre álló eszközzel készek vagyunk fellépni minden ilyen és hasonló provokáció, valamint a fasiszta-nyilas ideológia újraélesztésének próbálkozásai ellen. Meggyőződésünk, hogy olyan gondolatvilágnak, amely embertársaink hitéleti, világnézeti vagy faji diszkriminációján alapul, nincs helye Magyarországon”.

(Kelet-Magyarország, 1989. október 20.)

struktúra, szálloda is alig. Pedig sok magyar származású – és tehetős – amerikai tudott akkor is Nagykálló, Kisvárdá, Nyírtass, Mátészalka régi híres rabbijairól, sőt többen ezekben a városokban élt őseikről is, de lepusztult zsinagógákhoz, temetőkhöz menni nem volt értelme. Talán nemcsak a pénz, az akarat sem volt meg. Mostanában hallok a *Magyar zsidó örökség útja Kelet-Magyarországon* címet viselő projektről, amely a megyéből Nagykállót és Nyírtassat érinti, ahol már elkészültek a zárandokházak, Makóval, Miskolccal, Sátoraljaújhellyel együtt egész jó idegenforgalmi programlehetőség alakul. Nyilván további helyszínekkel lehet majd bővíteni. Ilyesmire gondoltam én is a '80-as években...

– *1990 végén azonban egy addig egyenes pályát látzott – minden tisztségéről lemondott és Izraelbe távozott a családjával együtt. Annyira megérintette a felerősödni látzó antiszemita hang, hogy a távozás mellett kellett döntenie?*

– Az is zavaró volt, de nem döntő. Bár voltak konkrét fenyegetések, sőt előfordult, hogy rendőri védelem mellett mentem a zsinagógába, ami nem mindennapi. De ennél nehezebb időszakot is megéltünk már, különösen, ha a mintegy négy évtizeddel korábbi eseményekre gondolok. Ráadásul az országgyűlés korábban éppen az én felszólalásom után ítélte el a szélsőségeket.

– *Mi volt a döntő ok?*

– Javarészt belső hatalmi harcok, amelyeket utólag sem szeretnék részletezni. A pársz régebben izzott, mert évekkel korábban az országos vezetőség megakadályozta, hogy eleget tegyek egy izraeli meghívásnak, ami addigi oktatói-rabbinikus munkám megkoronázása lett volna. De a távozást a parlamenti munkám egy részének bántó fogadtatása, következménye váltotta ki. Országgyűlési hozzászólásaim ugyanis nem mindenkinek tetszettek, és kiújult az ellentét a felekezeti vezetőséggel. A szembenál-

lás akkor csúcsosodott ki, amikor az Országházban megszólítottam és állást kellett foglalnom abban a kérdésben, hogy a zsidóság vallás vagy nemzetiség. Akkor is azt mondtam, amit ma vallok: mindenki döntse el saját maga, hogy saját zsidóságát minek tekinti, s hogyan éli meg! Legyen ez mindenkinek a szuverén döntési joga. Ebből botrány lett.³

– *Miért volt ez olyan fontos kérdés?*

– Szerintem nem volt valós probléma, dezinformáció alapján indult az ügy. Azt kifogásolták, hogyan „merészelem” a zsidóságot nem csak vallásnak, hanem nemzetiségnek is tekinteni. Nem erről volt szó, ez bebizonyosodott. Mégis méltatlan vádaskodások következtek, felszólítottak, hogy mondjak le. Aminek az lett a vége, hogy nem én mondtam le, hanem a MIOK akkori teljes vezetése távozott. És ez senkinek nem volt jó. Viszont a rabbikar néhány tagja, valamint az akkori felekezeti vezetők és köztem komoly feszültség alakult ki. A munkám nagyon megnehezült, így nem volt érdemes dolgozni, nem akartam legszebb, legteljesítményképesebb éveimet értelmetlen vitákra pazarolni. Ma is nehéz szívvel élem meg, ha beszélnem kell róla.

– *Mit szolt tervéhez a család, a felesége és a két diákkorú gyereke?*

– Az *alijázás* a család fontos közös döntése volt. Ehhez tudni kell, hogy egy zsidó ember Izraelbe nem kivándorol, hanem hazaköltözik. Sok zsidó az Ígéret Földjére történő visszatérésként tekint az *alijára*. Számomra az áttelepülés folyamata lassan bontakozott ki. A háttérben azonban mindig is ott lehetett, ami szüleim családjával történt, az beég a tudatalattiba. Amit Csengerben láttam – ahol hajdanában felmenőim éltek –, és Auschwitzban, az emlékhelyen tapasztaltam, mind-mind érlelhette az elhatározást.

– *Próbaidőre vagy végleges letelepedésre számítottak?*

– Hosszú időre készültünk; felvettük az izraeli állampolgárságot. Erős, eltéphetetlen érzelmi kötődések fűznek ma is oda, nagyon szeretem, szívből szeretem azt az országot – bár hosszabb ideje ismét Magyarországon élünk. Balszerencsés időben érkezünk, december végén, januárban pedig kitört az Öböl-háború, s február végéig nehéz helyzetet kellett átélnünk. Nem sokkal később azonban már több felsőoktatási intézményben tanítottam, főképpen művészettörténetet: Tel-Avivban a Levinsky Tanárképző Főiskolán és a Haifa Egyetemen, 1993-tól pedig egyidejűleg a jeruzsálemi Schechter Zsidótudományi Intézetben. Emlékezetes éveim voltak, hiszen nem akármilyen helyszínen beszélgethettünk hallgatóimmal a *Biblia* és a képzőművészet egymásra hatásáról vagy a *Szentírás* és a művészet kapcsolatáról. Olyan félévet is megértem Jeruzsálemben, amikor a pesti rabbiképző hallgatóinak csoportja tanult egy szemesztert a Midreshet Yerushalaim képzésén. Ekkor nem csak héberül és angolul, hanem magyarul is tartottam órákat Izraelben. Családom sorsa is kedvezően alakult.

³ 1990-ben a Parlamenten és a zsidó szervezeteken kívül is közéleti vita bontakozott ki a témáról, 2005 októberében pedig a Társaság a Magyarországi Zsidó Kisebbségért érvényes népi kezdeményezést nyújtott be az Országgyűléshez a zsidó nemzetiség elismerését kérve. A szervezetnek azonban nem sikerült összegyűjtenie az ehhez szükséges legalább ezer aláírást. Fontos dokumentumok olvashatóak mindezekről a *Múlt és Jövő* c. folyóirat 2005/4. számában (Kőbányai János: Egy aláírásgyűjtés dokumentumai. Avagy két zsidó nemzetiségi biznisz Magyarországon, 1990–2005).

Nyugodt, kiegyensúlyozott esztendőök következtek. Semmi nem mutatott arra, hogy változás történhet. Nos, akkor kerestek föl itthonról a legmagasabb rangú zsidó egyházi vezetők, visszahívtak Magyarországra az Országos Rabbiképző Intézet Pedagógiuma tanárának és vezetőjének. További feladat volt a pesti rabbiképző akkreditálása, hogy az új törvényi feltételek között tovább működhessen egyházi felsőoktatási intézményként, egyetemenként. Érdekelt a kihívás. Hosszabb tárgyalások következtek, megegyeztünk. Feleségemmel hat év után visszajöttünk. Lányunk, Zsuzsa – aki már a mi kiköltözésünk előtt a Jeruzsálemi Héber Egyetemen tanult –, addigra diplomázott. Fiunk, Gábor leérettségizett, letöltötte katonai szolgálatát. Tehát akkor már önállók voltak, nyugodt szívvel bocsátottuk őket az életbe. Azóta mindketten családot alapítottak, öt unokával is megajándékoztak bennünket.

– *Tehát öt-hat esztendő kellett ahhoz, hogy elsimuljanak az ellentétek, és új helyzetben gyakorlati elvek mentén kezdődjön újra az együttműködés, hiszen a tét nagy volt: a Zsidó Egyetem létrehozása. És ami nem mellékes, idő közben itthon megtörtént a rendszerváltozás. Azt mondta: érdekelte a kihívás. Miként kezdett munkához?*

– Az alap a nagymúltú Rabbiképző volt, ahol kiváló személyiségek oktattak, ám messze nem annyian és olyan szervezeti keretek között, ami megfelelt volna az ezredforduló – és az Európai Unió – követelményeinek. Bebizonyosodott, hogy nagyon lényegesek lehetnek a jó személyes kapcsolatok. Meghívtam több olyan neves professzort, akik hazai és külföldi egyetemeken oktattak és több-kevesebb ideig segítettek nekünk. Például Heller Ágnes, Popper Pétert, Ungvári Tamást, Frigyesi Juditot, Staller Tamást, Lichtmann Tamást, Gábor Györgyöt, Kiss Endrét és másokat. A lényeg: viszonylag hamar felépült az a szellemi központ, amely lehetővé tette a minőségi munkát és az akkreditációt. Persze az oktatói és a rengeteg adminisztrációs feladat mellett nekem is volt személyes tennivalóm: 1997-ben habilitáltam művészettörténetből, ami feltétele volt annak, hogy a köztársasági elnök egyetemi tanárrá és az Intézet rektorává kinevezhessen. Az intézmény első teljes körű akkreditálása 2000-ben történt meg: az Intézet alapjain és jogutódjaként létrejöhetett az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (OR-ZSE), amelynek első rektora lettem. Mindezek mellett folyamatosan tanítottam és rabbiként is tevékenykedtem.

A Rabbiképző alapításkori épülete ma

– *Itt az a kérdés következne, hogy mit ért el húsz rektori éve alatt, de talán jobb, ha a válaszhoz segítséget veszünk igénybe. A 70. születésnapja alkalmából megjelent kötet bevezetőjében ezt olvashatjuk: „Vezetésével sikerült véghezvinni azt a történelmi léptékű feladatot, hogy az 1877-ben alapított Rabbiképző Intézetből egy modern, neológ hagyó-*

mányok alapján álló, a kor kívánalmainak és elvárásainak megfelelő, államilag akkreditált egyetem jött létre, új típusú főiskolai (BA), egyetemi (MA), valamint doktori (PhD) képzésekkel.” Mit tenne ehhez hozzá?

– Megtisztelő a tömör összefoglaló. Példaképpen emelem ki továbbá a Zsidó Vallástudományi Doktori Iskolánkat, az Akadémiával közös Zsidó Kultúratudományi-, valamint Zsidó Vallástudományi Kutatócsoportjainkat, a nyelvi lektorátust, s azt a nyelvvizsgaközpontot, ahol bibliai, azaz klasszikus és modern héber nyelvből is lehet államilag elismert nyelvvizsgát tenni. Könyvtárunk a világ egyik legtekintélyesebb judaika-hebraika gyűjteménye. 2000 évi akkreditációnk óta egyetemünk ismét a hazai és a nemzetközi tudományos élet kiemelt helyszíne lett. Hadd említsem meg Szabadegyetemünket és Goldmark Kórusunkat, továbbá kiadványainkat. Megjelentettük újra – többek között – a *Magyar Zsidó Szemle*, a *Morija* és a *Magyar Zsinagóga* új folyamát, az *Új Jávne* könyvsorozatot, a *Zsidó Történeti és Irodalmi Tár* sorozatát, az OR-ZSE-évkönyveket, valamint az OR-ZSE-imakönyv sorozatát. Sok-sok tudományos konferenciát szerveztünk az Alma Materben, illetve Debrecenben a helyi községgel a Zsidó Hitközségek Nemzetközi Tanácskozási sorozatát. Ezek csak kiragadott példák a sokszínű kutatási projektjeinkből.

– Milyen területek közül választhatnak a Zsidó Egyetem leendő hallgatói?

– A nálunk oktatott szakok: rabbi, zsidó kultúratörténet, judaisztika (a zsidó vallással és műveltséggel foglalkozó tudományág), felekezeti szociális munkás, egyházi-felekezeti közösség-szervező. Zsidó kántor szakirányú továbbképzés is választható, az egyetem Zsidó Vallástudományi Doktori Iskolájában pedig tudományos fokozat (PhD) és habilitált doktori cím szerezhető.

– Mit tanulnak például a leendő rabbik?

– Az egyetemen a nyilvánosan is meghirdetett felvételi információk szerint olyan rabbik – vallási tanítók – képzése folyik, akik rendelkeznek az egyetemes emberi kultúra összefüggéseinek alapos és mély ismeretével; ismerik a zsidóság eredeti nyelvű forrásait, interpretációit és a zsidó vallás hitbéli rendszerét. Az egyetem arra készíti fel a hallgatóit, hogy a hitközségek szellemi, lelki és liturgikus vezetőivé válhassanak. A diploma megszerzéséhez két idegen nyelv, az ivrit (modern héber) és az angol alapos ismerete szükséges.

– Milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie egy vallástanítónak, hogy jó rabbi legyen?

– Azt már felsoroltuk, hogy mit tanulnak az egyetemen a leendő rabbik. Ez az alap, ami nem kevés, mégis csupán a kezdet. A folyamatos tanulás később sem maradhat abba, hiszen a neológ rabbinak egy gyorsan változó világban kell helytállnia. Nagyon fontos a jó kommunikáció, lényeges, hogy értsen a fiatalok nyelvén. Jó szervezőnek kell lennie. A jó rabbi nem lehet meg a számítástechnika, az internetet és egyéb modern eszközök nélkül. Napjainkat átszövi a politika, így a naprakész közéleti tájékozódás is elengedhetetlen. Ez nagyon érzékeny terület, mert nem lenne szerencsés, ha a rabbi bármely politikai oldal mellett állást foglalna. Akkor még nem szóltunk a szociális érzékenységről, a szegények, a betegek támogatásának fontosságáról. És még mindig csak az alapoknál járunk. De megfogalmazhatjuk egy mondatban is:

a mai modern világra nyitottan kell élni, és közben ápolni a hagyományokat. Nem egyszerű feladat...

– *Már az eddigiekből is kitűnik, gazdag, változatos, mozgalmas az ön élete. Mikor lett nyilvánvaló, hogy vallástanító, rabbi lesz?*

– A családban kényelmes dolgom volt, lánytestvéreim 20–22 évvel idősebbek voltak nálam, mindent elvégeztek a ház körül. Aztán hamar férjhez mentek. Édesapám már kisgyerekek koromban tanított héberre, korán elültette bennem a vallás iránti érdeklődés magvát. Mindkét szülőm vágya volt, hogy fiuk rabbi legyen. Nagyon kötődtem a szüleimhez, minden tőlem telhetőt megtettem, hogy kedvükben járjak. És ehhez „csak” tanulni kellett. Ezt most könnyű kimondani, de akkor feltehetően sem ők nem tudták, én pedig különösen nem, hogy a „csak tanulás” valójában mennyi elfoglaltsággal jár már az általános iskolai évek idején is – soha nem lesz annyi szabadidőm, mint a Pál utcai fiúknak, Bokának, Nemeceknek... Sokáig nem is volt más az életemben. Szigorú vallásos közegben tanultam, ami semmit nem engedett be a külvilágból. Nem túlzás: semmit. Nem délelőtt vagy délután jártam iskolába, hanem kora reggeltől késő estig tanultam. Délelőtt a *héderben* (ez a zsidó elemi iskola), ebéd után pedig a szokásos általános iskolában – vagy fordítva. Aztán a zsinagógában imádkoztam, majd otthon megettem, amit édesanyám készített, és folytattam ott, ahol abbahagytam. Lefekvés előtt két-három órányit még minden nap olvastam. Fontos, hogy jól indultak kisiskolás éveim. Az ötvenes évek közepe volt. Édesapám bement a Kazinczy utcai állami intézménybe, hogy megbeszélje: szeretné, ha vallási okból szombaton nem mennék iskolába. Őszintén tartott attól, hogy kérését elutasítják. Ezzel szemben azonnal hozzájárultak, sőt ajánlottak egy kedves, barátságos családot, akiknek gyermeke majd segít a szombaton tanultak pótlásában. Ez több is lett, mint amire gondolhattunk, kiváló kapcsolat alakult ki a Vasali családdal, máig hálás vagyok érte. Tehát zökkenőmentesen kezdődött, majd felpörgött a tanulás: eszembe sem jutott, hogy más is van a világban.

– *Hogyan kötött mégis életre szóló barátságot a művészettel, művészettörténettel?*

– Mondhatnám, hogy véletlenül, és egy pillanat alatt beleszerettem. De az élet már csak ilyen: sokszor egy pillanat eldönthet mindent. Az állandó tanulás közben kivétel csak az ünnep, a szombat volt, pontosabban annak délutánja. Erre lehetett mondani, hogy szabadidő. Egy ilyen alkalommal az egyik barátom kitalálta, hogy menjünk el a közeli Nemzeti Múzeumba, sok érdekes dolgot lehet ott látni – és szombaton fizetni sem kell. Számomra lenyűgöző volt, ami elélem tárult, hiszen addigi tanulmányaink alapján el sem tudtuk képzelni, hogy olyanok is vannak, amit ott láttunk. Mi csak a tanítást ismertük: „Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz...” A következő alkalom a Szépművészeti Múzeumban talált bennünket, ahová már tudatosan mentünk. Reneszánsz festményeket és egyiptomi tárgyakat néztünk. Ha visszaemlékszem arra az időre, ma is a költő gondolatai jutnak eszembe: „kalap levéve” néztem a csodát. Attól kezdve a kezembe kerülő könyvekben keresni kezdtem a művészeti témákat, sőt már gyerekként beiratkoztam a Központi Szabó Ervin Könyvtárba – szerencsére közel volt – és magamnak választottam olvasnivalót. Ez a szokásom a még kötöttebb, szigorúbb *jesivában* (felsőbb iskolában) is megmaradt.

Később sok művészeti témájú könyvet megvettem, itt, a dolgozószobámban a judaisztika-hebraisztika szakanyag mellett tekintélyes helyet foglalnak el.

– *Az egyetemen mégsem művészettörténetet tanult...*

– Mert nem minden évben indítottak engem érdeklő szakot. Az ELTE csupán a '70-es évek végén hirdett „Egyházi művészettörténet” évfolyamot – akkorra a rab-bidiploma után már megszereztem a könyvtáros diplomát is, gyakoroltam a hivatásomat. Mindenesetre megragadtam a kínálkozó új alkalmat. Érdekes tanulmányi csoport volt a miénk: csaknem húsz katolikus pap, néhány protestáns lelkész és én, az egyetlen rabbi. Nem bántam meg, hogy kivártam a megfelelő lehetőséget. Olyan kiváló személyiségektől tanulhattam, akik nemcsak szakterületük legjobb ismerői voltak, hanem meg tudták szeretetni azt a diákjaikkal. Talán elég, ha Vayer Lajos, Németh Lajos, Kelényi György, Keserű Katalin, Prokopp Mária professzorokat említem. Dávid Katalin professzorasszonyra külön hivatkozom, aki bölcsészdoktorként a teológiát is elvégezte, mert a szakrális ikonográfiával kívánt foglalkozni. Hosszú élete alatt a művészettörténet minden fontos műhelyében dolgozott. Ő a művészettörténet doyenje, akit a szakmában mindenki tisztel és szeret, aki minden időben képes volt a legkülönbözőbb világnézetű és hitű embereket nemes célokért mozgósítani. Hosszú, szép életet kívánok neki e helyről is!

– *Doktori disszertációját az említett kitűnő közegeben írta, ötvözve a művészettörténeti ismereteket a zsidók történetével. Hogyan talált rá a kutatói témájára?*

– Kézenfekvő volt, hogy a Magyar Zsidó Múzeum gyűjteményében keressek egyedi lehetőséget. Ott Benoschovsky Ilona igazgató ajánlotta, hogy érdemes lenne a *hevra kadisák* dokumentumait szemügyre venni, mert azokat még nem kutatta senki. A név a halottak temetésével foglalkozó intézményeket jelöli, amelyek a XVIII. században kiépülő zsidó közösségek mellett működtek. A meglévő dokumentumok között kiemelkedő a nagykanizsai, amely egyben annak is bizonyítéka, hogy ott egykor komoly, nagy múltú zsidó közösség működött. A fontosabb történéseket héber nyelvű díszes kéziratos jegyzőkönyvben örökítették meg. Amikor kezembe vettem, első látásra éreztem, hogy megvan a témám. A kortörténeti dokumentumként is értékelhe-

Hevra Kadisa. 1792-ben kezdték írni.

Egy belső oldal.

tő könyv szinte minden lapja önálló művészeti alkotás, tanulmányozása hónapokra elmélyült szakmai feladatot jelentett. Az „ismeretlen szerzők” 1792-ben kezdték írni. A könyv első része a tisztítóútz és a pokol rémségeit mutatja be, míg a második rész a betegség, a haldoklás, a halál, a temetés témaköréhez tartozó jeleneteket, a zsidó népszokásokat ábrázolja, mindezekhez kapcsolódik a fokozatosan formálódó zsidó világnézet. A meghökkenítő illusztrációkat – kiváltképp a holtak pokolbeli szenvedéseit – intenzív, realista színhasználat és formaérzékeltetés jellemzi. Az alkotás érdekessége még, hogy az ábrázolások keretdíszítéseiben gyakran megjelennek az adott kor népi, helyi művészeti ornamentális elemei is, így válik a komplex alkotás az adott korszak zsidósága hit- és hiedelemvilágának korhű dokumentumává. Utólag is elmondhatom, hogy jó választás volt. Az 1984-ben írt doktori disszertáció – kalandos történet után – 2008-ban könyv formában is megjelent.

– *Mit takar a majdnem 25 éves kalandos történet a kiadásig?*

– A diplomamunkám sikerén felbuzdulva az volt a szándékom, hogy megjelentetnem könyvben is. A kalandos történet azt jelenti, hogy az 1989-ben nyomdába küldött kézirat eltűnt. A nagy átalakulások közepette, amelyek a '80-as évek végét, a '90-es évek elejét jellemezték, a nyomdát felszámolták, és a kéziratnak az illusztrációkkal, levonatokkal együtt nyoma veszett. Már lemondtam róla, hogy valaha is megkerül, de később, amikor már Izraelben éltem, egy kedves barátom, Drucker Tibor, a könyves szakma nagy öregje meglepett a komplett anyaggal. Mint mondta, „némi nyomozás” után talált rá. Ennek köszönhető, hogy a könyv nyolcéves késéssel ugyan, mégis megjelenhetett *A pokol traktátusa képekben* címmel, Ungvári Tamás professzor úr előszavával.

– *Személyesen nem élte meg a kényszerlakhelyek idejét, mert a vészorszak után született. Egy tanulmányban azt olvastam, „a holokauszt krátere peremén születettek” nemzedékéhez tartozik. Súlyos örökség lehet. Amikor disszertációjában a nagykanizsai zsidóság történetét tanulmányozta, esetleg nem jutott eszébe, hogy saját ősei, a csengeri zsidóság történetével is foglalkozzon?*

– Ez nehezen elmondható, fájdalmas emléksorozat. Ráadásul súlyosbítja, hogy amit tudok, annak nagy részét nem édesapámtól, a Schöner család egyetlen túlélőjétől tudom, hanem közvetve. Ő nem beszélt arról, mit élt át a munkaszolgálatban, a mauthauseni kőfejtőben, mit érzett, amikor amerikai katonák kinyitották a haláltábor kapuját. Édesapám, Schöner Ignác 38 kiló és súlyos beteg volt, de túlélte a túlélhetetlent. Amint lehetett, annak reményében indult haza, hogy megtalálja a családját vagy legalább valamely hozzátartozóját. A sors anyyi szenvedés után nem volt kegyes hozzá. Csengerben értesült, hogy szüleit a teljes családdal együtt meggyilkolták. Majd az is bebizonyosodott, hogy hazatérő édesapám feleségét és – első házasságából származó – négy gyerekét is megölték, valamint testvérei is halottak. A közvetlen család harminckilenc tagja lett füstté-hamuvá Auschwitz-Birkenau krematóriumaiában. Nincs sírjuk, amelynél emlékezni lehetne rájuk, nincs egy fénykép sem róluk. Talán ezért nem beszélt súlyos éveiről édesapám. Egész életében hordozta a traumát, belülről mardosta a lelkiismeret-furdalás, miért nem ő halt meg, s miért a négy gyermeke?

– *Mi történt az édesapjával később, hazaérkezése után?*

– Hihetetlen lelkierőről tanúságot téve felállt a „padlóról” és újrakezdte az életét,

amelyhez hite adta az alapot. Új családot alapított. Édesanyámmal – aki a közeli Tarpáról származik, és szintén összetartó zsidó közösségben nőtt fel –, a háború után találkoztak. A két özvegy elhatározta, hogy együtt folytatják, sőt közös gyermeket is vállalnak. Összeházasodtak. Amikor megszülettem, szüleim 46, illetve 42 évesek voltak, ez akkoriban elég szokatlannak számított. A szüleim Csengerben kezdték a közös életüket, ahol legalább volt hol lakni, és a megélhetésben is jobban reménykedtek.

– *Mégis Nyíregyházán született. Mi ennek a története?*

– Amikor az áldott állapotban lévő édesanyám érezte, hogy közeleg a szülés ideje, beágyaztak neki egy lovaskocsiba és elindultak Nyíregyházára, a zsidó kórházba. Bátor vállalkozás volt, mert október közepén 85 kilométer alatt sok minden történhetett volna. De nem történt, rendben megszülettem. A szüleim nem sokkal később Pesten találtak munkát, iskoláimat ott kezdtem.

– *Később járt a Schönerek egykori lakóhelyén, Csengerben?*

– Ami más esetben kézenfekvő, hogy a szülők megmutatják gyerekeiknek az ősök emlékeit, nálunk nem volt az. Édesapám évtizedekig nem akart visszamenni a tragikus emlékek színhelyére. Én is akkor mentem el, anonim módon egyedül, amikor szüleim már nem éltek. Szerencsém volt, mert még láthattam azt a kis házat, amelyben édesapám született. Kimentem a Szamos-partra, a határba, ahol annak idején egyszerű parasztemberként a földet művelték. Örülök, hogy láthattam, de nem kíváncsi voltam vissza. Szívszorító élmény volt. Kutatóként, természetesen nem kerültem ki a szatmári dokumentumokat, tudom, hogy már az 1700-as évek közepétől vannak adatok a helyi zsidó közösségről. A régi temetőben híres rabbik síremléke is látható. A hitközség előbb egy kisebb zsinagógát épített, később, ahogy egyre többen lettek – jöttek iparosok, kereskedők, vállalkozók –, üzletek, műhelyek nyíltak, elkészültek a rituális helyek, modern iskolát is létesítettek. Jó, hogy ezt minden érdeklődő tudhatja: a helytörténészek kiváló munkát végeznek, és ennek köszönhetően a helyi zsidóság története az interneten is olvasható. A sors azonban sokszor kegyetlen. 1944-ben az alig 25 évvel korábban jelentős anyagi áldozatok árán épült új zsinagógába zsúfolták be a csengeri és a környékbeli zsidókat, mintegy hatszáz embert, köztük az én teljes rokonságomat, mielőtt lovaskocsikon a mátészalkai gettóba hurcolták volna őket. Személy szerint engem mindig az aggasztott, és gátolta az őseim szülőföldje iránti érzelmi szálak szorosabbá válását, nem tudok arról, hogy a helybeliek közül bárki szót emelt volna értük. Pedig ugyanolyan barátságos, dolgozó – és szegény – emberek voltak, mint általában a helybeliek. Csakhogy zsidók... Még el sem indultak a szekerek, már vitték is a javaikból, ami fogható volt. Nincs bennem bosszúvágy, csak mérhetetlen fájdalom és a nemfelejtés érzése.

– *Ezek mégiscsak nagyon személyes emlékek, miközben édesapja nem vagy csak alig beszélt ilyenekről. Mégis hogyan gyűlnek az emlékek?*

– Sokszor véletlenül. Például ülök Jeruzsálemben a Jad Vasem Kutatóintézetben, magyarországi iratokat nézek, és – családi emlékekre találok. Megtudom, hogy testvéreimet – akik nem élhették meg a felnőtt korukat – Jenőnek, Évának, Imrének, Editnek hívták. Próbálok elképzelni, milyenek voltak arcvonásaik, vajon hasonlítottak-e édesapámra, milyen volt, amikor önfeledten játszottak a Szamos-parton. És próbálok

nem emlékezni az auschwitzi rámpára... Aztán – milyen furcsa –, megörülök, hogy rátalálok egy megvisejt régi fényképre. Jeruzsálemben! Schöner Ferenc, héber nevén Efrájim Dov, csengeri zsidó ember..., de ezt inkább leírom. „82 éves korában hagyta el először szülőhelyét. Talán még a szomszéd községbe se jutott el. Csak egyszer, egyszer vitték idegenbe... Auschwitz-Birkenaubába. Reb Efrájim Dov vallásos, szakállas mély érzésű, csendes, bölcs ember volt. Hitte az írás szavát. Akkor sem félt, amikor a halál érintette meg. Efrájim Dov nem volt más, mint az én áldott emlékü Ferenc

SCHÖNERALFRÉD: Édesapám néhány héttel halála előtt magához hívott, és azt mondta: szeretne megmutatni valamit. Kibontott egy féltve őrzött csomagot, amit korábban soha nem láttam, s legnagyobb meglepetésemre egy nagyon furcsa formájú gyertyatartó volt benne. Elfulladó, gyengülő hangon elmesélte, hogy 1944-ben, sok-sok ezer magyar zsidó társával együtt Mauthausenben volt, a koncentrációs táborban, amit természetesen én is tudtam. Sorstársával együtt elhatározta, hogy gyertyát fognak gyújtani sábbát (a szombat ünnepe) tiszteletére. A koncentrációs tábor kerítéséből letörték egy drótdarabot, s abból formáltak egy furcsa mécseset. Gyertyák helyett apró fadarabokat, papírgalacsinokat gyűjtöttek meg benne és a fény felé fordulva elmondták a brochekat (áldásokat). Ezt az egyetlen darabot hozta haza a gyötrelmes útról.

Jó pár évvel később, mikor eljutottam Izraelbe, a gyertyatartót a Jad Vasem Intézetnek ajándékoztam. Nem sokkal később levelet hozott a posta Jeruzsálemből. Tudatták: az emlékezés házában, a Holocaust Múzeum kiállító termének középpontjában áll a mécsesünk.

A levél szövege magáért beszél: „Az Ön édesapja, a reb Ezriel Jichak Schöner, azaz Schöner Ignác által Mauthausenben készített gyertyatartó megtekinthető új Történelmi Múzeumunknak a magyarországi zsidóságot bemutató kiállításán. A gyertyatartó egyedi története, édesapjának és fogolytársainak a zsidó hagyományok iránti elkötelezettsége, amelyet megőriztek abban a borzalmakkal teli helyzetükben is, nemcsak csodálatos példaként szolgálhat valamennyiünk számára, de tanúskodik a koncentrációs táborokban jelenlévő, a zsidóság iránti szellemi odaadásról is.”

nagyapám, akinek héber nevét viselem. Állítólag mozdulataimban is Őt idézem.” Végül egy tavaly novemberi történet: budapesti könyvbemutatóra kaptam meghívót. *Gitta könyve*, szerzőként a magyar közmédia tel-avivi tudósítója, Shiri Zsuzsa jegyzi. Gitta, aki elmeséli életét, Mann-Schöner Gizella, 92 éves holokauszt túlélő. Nem ő az első túlélő, akivel beszélhetek, de Gitta csengeri, és nevéből az tűnik ki, rokonok is lehetünk, bár azon a környéken valaha sok Schöner élt, elég gyakori név. Aztán kiderült, hogy friss elmével érte meg a szép kort, tisztán emlékszik mindarra, amit 14 éves korában átélt: hogyan vetkőztették, motozták durván, szállították a mátészalkai gettóba, az Auschwitzba menő halálvonaton megtett útra. És arra is, hogy a rámpán terelés közben a korábban ott lévők súgták neki, a kislánynak: ha sorra kerül, mondja

azt, hogy „zehcén”. Mert akkor esetleg időt, s talán életet nyer – a gyerekeket ugyanis már a vonatból irányították oda, ahonnan senki nem tért vissza. A nagyobbakat, erősebbeket, aki elmúlt már *sechzen*, azaz tizenhat, előbb dolgoztatták. Az is kiderült, hogy távoli rokonok, másodunokatestvérek vagyunk, tőle tudtam meg néhány emléket édesapám családjáról. Először ötvenhárom év után szánta rá magát, hogy Csengerbe látogasson. Nekem ajándék volt egy ilyen késői találkozás.

– *Gondolom, szülővárosáról kellemesebb emlékei vannak. Milyenek?*

– Inkább azt mondanám, hogy más természetű emlékek. Nyíregyházán először „hivatalos minőségben” jártam, de az is szomorú volt, mert a deportálás 25. évfordulója adott alkalmat rá. Nyomasztó volt a zsidótemető a maga málló emlékeivel, a zsinagógában elmondott beszédem sem lehetett valami optimista. A második világháború előtt közel ötezer zsidó élt a városban, számos zsinagóga, imaház, oktatási intézmény, *mikve* (rituális fürdő), kóser mészáros, sőt zsidó kórház is működött. Talán ötvenen, ha visszatértek, negyedszázaddal később, amikor ott jártam, sem voltak még százan. Azóta több mint ötven év telt el, s legnagyobb örömömre újra van rabbija a hitközségnek, az egyik tanítványom személyében. Néhány alkalommal meghívtak a tanárképző főiskolára, örömmel vállaltam előadást, beszélgetést. Annak idején felfigyeltem, hogy Nyíregyházán állították fel Magyarország első köztéri holokauszt emlékművét. Ez 2004-ben történt és város következetes: az a park, ahol az emlékmű áll – a hajdani nyíregyházi gettó területén –, immár öt esztendeje Bernstein Béla egykori főrabbi nevét viseli. 1944 tavaszán deportálták Auschwitzba és ott mártírhalált halt. Lipcsében avatták filozófiai doktorrá, majd a budapesti rabbiképző növendékeként diplomázott. 1909-ben hívta meg főrabbinak a nyíregyházi hitközség. Nagy tudású ember volt. Sok más mellett talán ő tudott a legtöbbet arról, hogyan harcoltak hazájukért a magyar zsidó honvédek az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején – monográfiája először 1898-ban, az ötvenedik évfordulón jelent meg.

– *Az emlékezések után az utolsó kérdés: professzor úr mivel foglalkozik most?*

– Ugyanazzal, mint az előző fél évszázadban, csak lassúbb fordulatszámom. A Hegedűs/Csáky Zsinagóga, amelynek rabbija vagyok – a vezetőség határozata szerint – nem nyithat ki napi rendszerességgel, mióta tart a járvány. Csak *sábátkor*, azaz szombat ünnepén és tóraolvasási reggelen, hétfőn és csütörtökön tartunk közösségi istentiszteletet. Ilyen még a vészkorszak idején sem volt, de nálunk sok az idősebb ember, vigyázni kell. Napi imáinkat esténként, valamint vasárnap, kedden, szerdán, pénteken reggel online tartjuk, tanultunk a fiatalabbaktól. Az esti imák előtt közös tanulás van, amelyen egykori rabbitanítványaim tanítják és értelmezik, magyarázzák a szent szövegeket. Amikor felkérnek, előadásokat tartok, illetve felkérésre tanulmányokat írok. Rendszerezem korábbi publikációimat,⁴ szeretném azokat e-könyvben megjelentetni, és közzétenni az interneten is, hogy minden érdeklődő hozzáférhesen. Igyekszem egészségesen élni, feleségemmel nagyokat sétálunk a Margit-szigeten, a Szent István parkban, s a Duna partján. Nem unatkozom.

⁴ Schöner Alfréd 1969–2020 közötti írásainak bibliográfiája több mint 700 tételt tartalmaz: többek között 10 önálló, 20 szerkesztett kötetet, 11 szerkesztett időszaki kiadványt.

Zsidó elhurcoltak emlékműve a nyíregyházi Kótaji úti izraelita temetőben.

Sírkövek a csengeri zsidó temetőben. A legrégebbi 1755-ből való.

Budapest, Dohány utcai zsinagóga. Épült 1854-től, megnyílt 1859-ben.

A nyíregyházi zsinagóga – ma.

Kisvárdra, az 1901-ben épült ortodox zsinagóga. 1983-tól múzeum. Fotó: Wikimedia Commons

Bernstein Béla mártírhalált halt nyíregyházi főrabbi 2018-ban avatott emléktáblája a zsinagóga falán.

JEAN-CLAUDE CARRIÈRE

Credo – Hiszek*

Antenne 2 / Balland, Paris, 1983

Fordította
Mihalovics Árpád

14

A két vallatótól felzaklatott Lenszkij professzoron idegesség és fáradtság jelei mutatkoznak.

A rendőrbiztos és a pszichológusnő (korántsem azért, hogy kihasználja ezt) szünetet tart.

Olga a titkárnő felé fordul:

– Ne jegyezze le, amit most mondani fogok.

Az megrázza a fejét és – a kis szünetet kihasználva – diszkrét pillantást vet az órájára.

15

A pszichológusnő hirtelen teljesen más, szinte bizalmas hangon szól a professzorhoz:

– Egészen kicsi korom óta a szocializmusért küzdök. Szüleim, mindketten náci táborban haltak meg. Én is ott voltam velük, ám én megmenekültem. Azóta sokat dolgoztam és sokat gondolkodtam. S amiben hiszek, alapjában véve nagyon egyszerű: az emberiség halad előre. Én ebben biztos vagyok, miként abban is, hogy a mi szocializmusunk szükségszerű korszak ebben a fejlődésben. Nem azt mondom önnek, hogy ez a döntő igazság és a végső cél. A végső célt nem ismerem. Egyébként minden azt a hitet sugallja, hogy egy nap mi már nem leszünk, és hogy a Föld is csak egy a térben keringő holt égitest lesz. Várakozás közben a lehető legjobbat kell tenni. És ma a lehető legjobb a szocializmus. Pont. Ennyi.

Lenszkij azt válaszolja:

– Én soha sem voltam a szocializmus ellen.

– Úgy gondolja? – kérdezi a rendőrbiztos.

* A novella első részét a 2021/4-es számunkban közöltük.

– Biztos vagyok benne.

– Figyeljen rám! – veszi át a szót a pszichológusnő. – Ön egy modern és öntudatos társadalomban él. Olyan társadalomban, amely hisz a világosságban, a társadalmi igazságosságban, a kultúrában. Olyanban, amely az egyént igyekszik erősíteni, miközben beilleszti nagy közösségekbe. S erre ön azt mondja nekünk, hogy hisz Istenben! Hogy minden homályos! Hogy nincs boldogság e földi világban! Számot vetett már saját magával?

– Én nem ezt mondtam.

A rendőrbiztos felemeli a hangját:

– Ön mindennel szembehelyezkedik, amit a szocializmus védelmez! Ön mindent tagad!

– Nem.

– De igen! – erősíti meg Platna.

Most Olga Talberg kérdezi a professzortól:

– Ugye, Krisztus mondta: „Aki nincs velem, az ellenem.” Akkor hát?

– Nem ő az egyedüli, aki ezt mondta.

A titkárnő a rendőrbiztos felé hajolva halkán kérdezi:

– Folytassam a jegyzetelést?

– Igen, természetesen.

A pszichológusnő azonnal tesz még egy megjegyzést, ami a professzort váratlanul éri:

– S mi több, mondok még önnek valamit: ön gyáva.

– Gyáva?

A rendőrbiztos rögtön megragadja az alkalmat:

– Igen. Manapság hinni Istenben, ez azt jelenti, félünk, hogy megázunk. Ez teljes lemondás. Nézze csak a pápát: bármi történik a világban, mit talál mondani: „Imádkozzunk, testvéreim. Bízunk magunkat Istenre.” Ez a valódi gyávaság. A valódi elutasítás. Azt mondani: Ezen a földön erre nincs megoldás.

– Én soha sem mondtam azt.

– Szüntelenül ezt hajtogatja – emeli meg a hangját Olga. – Így vagy úgy.

A biztos a professzor felé hajol:

– Nézzen rám, Lenszkij!

A rendőrbiztos az íróasztalára, a lámpájára, az őt körülvevő tárgyakra mutat:

– Nem azt mondom, hogy én példa lennék, szó sincs erről. De itt vagyok napi tíz órát, a lehető legkomolyabban végzem a munkám azért, hogy a dolgok egy kicsit jobban, vagy kevésbé rosszul menjenek. Ennyi az egész. Hogy hasznossá tegyem magam. S ön talán megmondhatja nekem, hogy mit kezdjek Istennel? Talán tanácsot kérhetnék tőle a nehéz esetekben? Vagy tán az utcai vagányoknak adhatnék valamiféle recitálandó imádságokat?

– Az segítene rajtuk.

– Ne gúnyolódjon velem!

– Én nem gúnyolódom. Én is végzem a munkámat és igyekszem szívességet tenni.

Olga még halkán hozzát teszi:

– ... Mellékgondolatokkal.

Lenszkij a pszichológusnő felé fordul, aki nyugalmát visszanyerve egy fejmozdulattal a biztosra mutatva folytatja:

– Neki igaza van. Az ön hitében nagyfokú gyávaság rejlik. Sőt, több annál. Félelem. Én önben valamiféle vonzódást vélek felfedezni a fekete iránt, a titok iránt, a sötétségek iránt. Ahhoz, hogy szembenézzünk egy Isten nélküli világgal, ahhoz bátorság kell. Önből pedig ez hiányzik. Önben a félelem tartja a hitet. Isten megnyugtatja önt. S ön helyett ő minden felelősséget átvállal. Ez így nagyon kényelmes. Mitől fél, Lenszkij professzor?

– Én?

– A tanítványaitól fél? A munkájától?

– Egyáltalán nem.

– Fél szembenézni mindennapi életével? Fél kinyitni a szemét, amikor reggel felkel?

– De egyáltalán nem!

– Ezek ellen a félelmek ellen – mondja Olga – Isten létébe kapaszkodni nagyon praktikus. Ennél jobbat ki sem lehetett találni. Én mégis másképp látom ezt. Úgy gondolom, hogy az ön félelmének saját akarata az oka. Érti, mit akarok mondani?

A professzor nagyon figyel, miközben tagadólag rázza a fejét. A nő folytatja:

– Ön egy emberi lény. Önnek is mindenkor megvan a lehetősége, hogy személyes döntést hozzon. S ön inkább lemond arról. Ön Istennél keres menedéket, mint egy bokszoló a kordonok mögött. Ön lemond minden harcról és minden cselekedetről. S kényelmesen védett zugában azt mondja: én, én nem hiszek a fejlődésben. A dolgok rendjén semmit sem tudunk változtatni. Akkor hát minek háborogni?

A rendőrbiztos azonnal megjegyzi:

– Lenszkij, higgye el nekem, mártírrá lenni könnyű dolog. Ami nehéz, azt csinálni, amit mi csinálunk.

– Az ön hite börtön – mondja Olga. – S ön képtelen arra, hogy meglássa a celláján kívüli világot.

– Rabnak mondhatom – e magam – kérdi Lenszkij –, ha úgy érzem, hogy szabad vagyok?

Olga Tanberg nem akarván meghallani ezt a kérdést folytatja:

– Ön meg akarta ismerni a hit veszélyeit? Nos, hát láthatja azokat, itt vannak a szeme előtt. Ön egy tévedés rabja. Ki tilthatja meg önnek, hogy olyannak lássa a világot, amilyen az valójában? Ki teszi nevetségessé az ön intelligenciáját? Ön viszont a hazugság kényelmét választotta. Ön vak és mégis színekről vitatkozik.

A professzor rögtön válaszol:

– Amit ön az én börtönömnek nevez, annak én nem látom a falait. Isten nem zár börtönbe engem, ő elenged engem és felszabadít. Ő engem az univerzum ritmusa szerint lélegeztet.

– Nem így van. Hinni Istenben, azt jelenti behatárolni, korlátozni az embert. Elutasítani az élet kockázatát és a szabadságot. Nem látni meg magányunk, emberi mivoltunk szépségét és erősségét. Isten a mi emberi szorongásunknak, a rettegésünknek és a nagyon bizonytalan reménységünknek a gyümölcse. Ő a gyengeség felé irányítja önt és megakadályozza, hogy cselekedjék.

- Ennek pontosan az ellenkezője igaz. De ön azt nem értheti meg.
- A pszichológusnő felemeli a hangját:
- Ön meg sem hallgatja, amit én mondok. Elutasítja, vagy felfogni is képtelen?

16

Ebben a pillanatban a rendőrbiztos asztalán megcsörren a telefon. Felveszi a kagylót. Hallható, amint mondja:

- Halló?... Igen.

A többieknek mondja:

- Bocsássanak meg...

Gondterheltnak látszik.

– Nos, megjött a doktor? ... Igen... És pontosan mit mondott?... Úgy gondolja, hogy be kell vinni a kórházba, vagy otthon kell őrizet alatt tartani.

A telefonbeszélgetés kezdetekor Olga feláll, megkerüli az íróasztalát és a professzorhoz fordul:

- Jöjjön, igyunk egy teát...

Lenszkij meglepődve tétovázik, hogy kövesse-e a nőt, aki tovább erősködik:

- Jót fog tenni, jöjjön csak...

17

A professzor végül is rászánja magát, fölkel és követi a nőt. A rendőrbiztos figyel rájuk.

Lenszkij, mielőtt elhagyná a helyiséget, egy mozdulattal jelzi feleségének és lányának, hogy mindjárt visszajön. Aztán követi a pszichológusnőt a folyosóra.

18

Olga megkéri a professzort, hogy csukja be az ajtót. A férfi engedelmeskedik.

Kint már kezd sötétedni. Az égbolt még világos, de a kertben és az utcán már kigyúltak az első fények. Szinte folyamatos gépkocsi-zajt meg gyermekricsajt lehet hallani.

A pszichológusnő Lenszkijt egy teafőző-automatához vezeti. Miközben kiszolgálják magukat, azt mormolja:

– Örülök ennek a kis szünetnek. Így négy szem közt szeretnék önnek mondani valamit. A mikrofontól távol.

Megtöltik a papírpoharaikat, majd megkérdezi:

- Tudja ön, hogy mit kockáztat?

S még hozzáteszi:

- Nem engedhetik el, ha makacsul kitart.

Lenszkij egyetlen szót sem szól. Nézi a nőt, aki fogja a teát és fújni kezdi, hogy kihűtse. A professzor hasonlóképpen tesz. Olga folytatja:

- Nos, mondja azt, hogy megértette. A saját érdekében. Mondja azt, hogy meggyőz-

tem. Mibe kerül ez önnek? Egyszerű formaságról van szó. Egyébként ebben az ügyben minden csak formaság.

Egymás mellett állnak, tekintetük belevész a kint már lassan beálló sötétségbe.

A folyosó végén egy egyenruhás rendőr járkal fel-alá.

A pszichológusnő ösztönzésére a férfi nyugodt hangon válaszolja:

– Ön tudja jól, hogy lehetetlen.

– Miért? Nem ön lesz az első.

S mivel a professzor hallgatásba burkolózik, felé fordulva Olga még hozzát teszi:

– Ön nem bízik bennem. Ez normális. De most itt megmondom önnek az igazat.

Amit el kell hinnie. Ha továbbra is makacskodik, veszélyben van.

A nő sürgető, őszintének tűnő hangon beszél.

Lenszkij anélkül mondja, hogy rátekinthetne:

– Azért mert hiszek Istenben, nem fognak börtönbe vetni. Nem tehetik meg.

– Nem, de megtehetnek mást. Valami olyat, amire ön talán nem is gondol.

A célzás nyugtalanító, de a professzor nem értette meg, és Olgára tekint:

– Az önök rendezése nagyon átlátszó. S engem teljesen hidegen hagy. Feltételezem, hogy minden előre meg volt tervezve. Még ez a szünet és az ön bizalmas közlései is.

– Ön túl sok ravaszágot tulajdonít nekünk. Sok számítást. Mindez talán valamelyest az inkvizícióra emlékezteti önt, nemde? Néha én is arra gondolok. Kiirtani a gyomot... De nyugodjon meg, nincs szó sem börtönről, sem kínzásról.

– Hát akkor miről?

A nő egy pillanatig hallgat, kortyol egyet a teából, aztán megjegyzi:

– Az ön gyógykezeléséről van szó. Arról, hogy elviszik valahová és meggyógyítják az ön beteg lelkét. Ehhez vannak szakemberek. Csodákra képesek.

Úgy tűnik, Lenszkij professzort teljesen letaglózta, amit az imént megtudott. Hagyta, hogy tekintete az ablaküvegen keresztül szabadon kószáljon a kertben és az utcán.

19

Olga folytatja:

– Egy apró lemondás, és ön a feleségével meg a gyermekével távozik innen.

Majd egy rövid szünet után hozzát teszi:

– Nincs több mondandóm.

Ekkor kinyílik az iroda ajtaja, megjelenik a titkárnő és beinvitálja őket:

– Bejöhetnek, kérem.

Mielőtt újra belépnének az irodába, Olga halkán azt tanácsolja a professzornak:

– Ne adja fel azonnal. Nehogy az legyen a benyomásuk, hogy mi ketten megegyeztünk. Várjon egy kicsit.

20

Az irodában Lenszkijt meglepetés várja. Két újabb személy van ott, akik üdvözlnek, amikor belép. Két pap, legalábbis úgy tűnik sötét öltözetük, fehér keménygallérjuk

és a ruhájuk fölött viselt kis fémkereszt alapján. Az egyik idősebb, ősz hajú, lehet vagy hatvan. A másik jóval fiatalabb, harminc év körüli: vékony, sápadt arc, csillogó tekintet.

A rendőrbiztos bemutatja őket a professzornak:

– Ő Szergij atya, ő pedig Iván testvér. Elfogadták, hogy beszélnek önnel. Üljenek le.

A professzor leül a székére, miközben meglepett pillantást vet a papokra, akik fejbiccentéssel üdvözlik és helyet foglalnak egymás mellett a professzorhoz közeli két széken. Hármójuk közül Szergij atya a legidősebb.

A rendőrbiztos Lenszkijhez fordul:

– Ők igazi papok, egyáltalán ne féljen. Különleges szívességből ők végighallgatták, amiket mi mondtunk.

A professzor Szergij atyára néz, aki rámosolyog:

– Egy szomszédos helyiségben voltunk...

Mindenki leül. Lenszkij egy pillanatig ingadozik, hogy visszaüljön-e a korábbi helyére. A biztos ismétli:

– Üljön le.

Lenszkij leül.

Az idős pap nagyon barátságosan mondja neki:

– Izgalmas dolgokat mondott, amelyek mélyen megérintettek bennünket. Igen, nagy ritkaság, hogy ekkora hittel találkozunk, mint amilyen az öné. Rendkívül ritka és nagyon megnyugtató.

Lenszkij hirtelen megkérdezi:

– Önök talán azért vannak itt, hogy megpróbálják elveszítetni (velem) a hitemet?

Az idős pap nem siet, higgadtan válaszol:

– Nem igazán tudom, miért vagyunk mi itt. Ezek nem azok a helyek, amiket nagyon kedvelnénk. De a biztos úr kért tőlünk, hogy is mondjam, egy teológiai konzultációt.

– Pontosan – mondja a biztos.

Az idős pap folytatja:

– Semmi okunk sem volt arra, hogy azt visszautasítsuk. Jelenlétünk bizonyára különösnek tűnik az ön számára, és egy kicsit magam is megdöbbenek azon, hogy itt vagyok. De miután megtudtam, hogy kicsoda ön, a hogy mi az ön egyetemi titulusa, azt mondtam magamban: lássuk a medvét! Az ilyen eset rendkívül ritka, és érdekes is lehet. S valójában nem is tévedtem.

Egészen rövid időre elhallgat, köhéccsel. Közvetlenül mellette ül mozdulatlanul Iván testvér, de az idős pap nem néz semerre, merev, szinte fájdalmas arckifejezéssel megjegyzi:

– Igen, nagyon érdekes. Asszonyom, ön nagyon erőteljesen és nagyon ügyesen támadott. Ön pedig jól védekezett. Az igazat megvallva, senki sem remélte, hogy bármelyikük meggyózi majd a másikat.

– Mit akar ön? – kérdezi Lenszkij.

Az idős pap arcán teljes jóindulattal és szelídséggel válaszolja:

– Az ilyen hitet, mint amilyen az öné, katekizmus-hitnek mondják. Vagy ha úgy tetszik, régi vágású hitnek. Merev és totális. Engedelmével, szeretném megkísérelni,

hogy egy kissé pontosítsam. Ön tudja, hogy az igen hatalmas elmék/koponyák hosszú ideje elmélkedtek Isten fogalmáról. Talán mondhatnék erről néhány szót önnek. Ha beleegyeznek, beszélhetnék, mondjuk, egy negyedórányit. Ami természetesen nagyon kevés idő egy ilyen témára.

Lenszkij (még mindig) óvatosan kérdezi:

– Ön nem hisz Istenben?

– Elnézést?

Szergij atya, úgy tűnik, nem értette. A professzor megismétli:

– Ön nem hisz Istenben?

– Én ne hinnék Istenben, aki őt képviselem? Természetesen hiszek Istenben. De szeretném önnek elmondani, milyen Istenben hiszek.

– Több is van belőle?

– Igen.

Az idős pap megkérdezi a rendőrbiztost:

– Kezddhetem?

– Amikor csak akarja.

Szergij atya visszatér Lenszkijhez:

– Először is van a filozófusok istene. Erről semmit sem mondok önnek, mivel ez már végérvényesen eltűnt. Korok, korszakok szerint leöntötték azt mindenféle szószszal, no, meg a pillanat kedélyei szerint. Lényegével és attribútumaival. Emlékezzen csak vissza: Istennek mindezeket a képeit az emberek alkották meg. És végül meghalt. Ez a fajta isten meghalt. Szerencsére, hogy megszabadultunk tőle. Aztán van a misztikusok istene, ő az, akihez a magányban jutunk el, egy gyakran sötét és fájdalommal teli út végén. Van még a direkt kontaktusnak, a közvetlen kapcsolatnak, a mennyei együttlétnek az istene. Erről nem beszélek önnek, mivel ez nem az ön esete. De az enyém sem.

Rövid szünet után folytatja:

– Marad a másik. Aki az öné és az enyém.

Megint köhécsel, aztán a professzorra pillantva folytatja:

– Az imént hallgattam önt, amikor is a hit és a ráció kapcsolatáról elég ügyetlenül fejezte ki magát. Térjünk vissza egy kicsit erre. A kérdés a következő: vajon a hit útján azzal az okoskodással kezdjük-e, hogy azt mondjuk: szükségszerű-e Isten léte? S vajon az érzelmi szárnyalás csak ezután jön? Másképpen szólva: a hit talán a ráció leánya? Vagy épp ellenkezőleg: minden egy brutális és megmagyarázhatatlan megvilágosodással kezdődik, ami önt felforgatja, mint ahogy Szent Pállal történt a damaszkuszi úton, és ez a jelenség összetöri a szívet? Szakállas kérdés, régóta vitatkoznak rajta. Kész vagyok önnel egyetérteni abban, hogy minden a hittel, a hit által kezdődik, ezzel a hirtelen jött bizonyossággal, amit ön kinyújtott kéznek nevez. De aztán, s ez elkerülhetetlen, megpróbáljuk összeegyeztetni ezt a lángoló hitet az ésszel, a rációval. Ilyen volt például a nagy szent, Aquinói Szent Tamás hatalmas műve.

Hirtelen a rendőrbiztos felé fordulva hozzáteszi:

– S így van ez a teljes hitre vonatkoztatva. Először hiszünk, aztán bizonyítjuk magunknak.

– Egyetértek a célzással – válaszolja szigorú képpel a rendőrbiztos.

– De azok mégiscsak szükségesegek.

Nem lehet megmondani, hogy az idős pap hirtelen erőszakossá vált viselkedése valóban őszinte-e, vagy összejátszásról van szó.

A biztos válaszolja:

– Egy olyan történelmi folyamatban élünk, ami elkerülhetetlenül eszméink győzelméhez vezet. Ha hiszünk valamiben, ez azért van, mert tudatára ébredtünk ennek a folyamatnak.

A pszichológusnő rögtön alátámasztja:

– A hitünk, ahogyan ön is mondta, nem egy szép napon tört elő a semmiből. Az a mi értelmünk terméke. Az önével ellentétben.

Szergij atya nyugalját megőrizve válaszolja:

– A keresztények többször is meg voltak győződve arról, hogy ők a történelem szelét képviselik. Ők ugyanúgy beszéltek, ahogyan ön is.

– Igen – mondja Olga –, volt idő, amikor az egyház erős volt. Amikor ő birtokolta a teljes bizonyosságot. Amikor megégette az eretnekeket.

– Asszonyom, én nem tartozom azok közé, akik sajnálják ezeket az időket. És Isten nem ír történelemkönyvet. Még egy dolgot hozzátennék: az egykori bíróságok visszatértek, ezt valamennyien látjuk. De ma én elfogadom az önök hatalmát. Egyébként, ha nem Isten adta volna azt önöknek, nem birtokolnák. Isten ugyanúgy szereti önöket, mint minket, vagy talán még jobban. És mivel önök nem tudják, mit cselekszenek, ő megbocsát önöknek.

– Ön nagy tévedésben van – jegyzi meg a rendőrbiztos.

– Igaza van.

Szergij atya Lenszkijhez és Olgához fordulva folytatja:

– Visszatérek egy számomra fontosnak tűnő ponthoz. Amint önök mindketten mondták, az értelmet Istentől kaptuk, hogy mindent megértsünk, mindent elemezzünk, mindennel szembeszálljunk. Ennek az értelemnek egyetlen terület sem tilos, még maga a hit sem. Ugyanakkor vegyék észre és jól jegyezzék meg az első veszélyt. A hit, mihelyt elemezni kezdem, elveszíti természetességét, nyilvánvalóságát, erős belső ragyogását. Szent Tamás megnyitja az ajtót az okoskodóknak, a szórszálhasogatóknak.

A pszichológusnő megkérdi:

– Azt akarja mondani, hogy ő volt az első ateista?

– Voltak, akik annak tartották. De ez vicc.

Majd Lenszkijhez fordul:

– Mindez emlékeztesse önt arra, hogy a hiedelmek, amelyek az ön hitének a kísé-
rőjelenségei, a legtöbb korban az emberek képzelgésai. Céljuk, hogy megpróbálják megszélesíteni a bennük lakó csodálatos titkot. Megérteni annyit jelent, mint megközelíteni valamit. A teológia emberi alkotás. Ért engem?

– Igen – válaszolja a professzor.

– Mint minden emberi alkotás, az is szomorúan alá van vetve a múltó időnek. Az is öregszik, többé-kevésbé jól.

Lenszkij professzor többé egy szót sem szól. Figyelmesen követi az idős pap eszmefuttatását:

– Más dolgot mondok még önnek. Ez Istenre vonatkozik. Teljességgel igaz, hogy Istenről nem lehet beszélni. Mert Isten minden. Ő a levegő, ami kitölti ezt a helyiséget, ő ön és én, ő ez a kép a falon és a hegy, amit a kép ábrázol.

A rendőrbiztos felé fordulva folytatja:

– ... ő a cigaretta, amit ön szív, ő a rák, ami talán az ön szervezetét rongálja, ő még az a homályos öntudat, amilyen az öné is.

Aztán visszatér Lenszkijhez:

– Ön helyesen mondta. A zár és a kulcs. Tökéletes. Végtelenül nagy és végtelenül kicsi, nem tudhatjuk, hogy Isten milyen. De azt tudhatjuk, hogy mi mit csináltunk belőle. Egyetért ezzel?

– Igen.

– És mindjárt látni fogjuk, hogy egy hitben, a teljes hitben, mint amilyen az öné is, két különböző, nagyon különböző Isten-fogalom van. A kihallgatása egész ideje alatt ön összekeverte azokat. Ez kissé sajnálatos.

– Melyek ezek a fogalmak? – kérdezi Platna úgy, mintha az érdekelné őt.

Szergij atya folytatja:

– Az első, ez a teremtő Isten, a világmindenség mozgatója, akit hajdan a nagy órásként emlegettek. A második a morális, erkölcsi Isten, aki megvizsgál és megítél minden cselekedetet, sőt minden emberi szándékot is. Ő az, aki halálunk után megjutalmaz, vagy megbüntet bennünket. Jól értik, hogy ez a két fogalom teljesen különböző. Nincsenek is szükségszerű kapcsolatban egymással. Egyébként csak a monoteista vallások forrasztották ezeket ténylegesen egybe, aztán elmentek a végtelenig, a felfoghatatlanságig, Isten mindenható voltáig. Tud követni?

– Nagyon jól – mondja Olga.

– Azon vagyok, hogy ne legyek túl patetikus.

– Ön nagyon érthető – bizonygatja Olga.

– Tehát a bíró és az órásmester. Különös keveredése a foglalkozásoknak. Önök megtették engem, de amit még hozzá kell tennem, az a következő: az egymást követő évszázadok során a szavak jelentései – miként a szokások és a törvények is – megváltoztak. Isten nem egészen ugyanaz, mint száz évvel ezelőtt volt. Vagy ma talán azt is mondhatnánk, hogy ő mérlegeli minden cselekedetünket és minden gondolatunkat, hogy ötven vagy száz év purgatóriumot rendeljen el? Nem, az biztos, hogy nem így van. Azt mondjuk, hogy az emberek között létezik egyfajta, mindenki számára közös jószágérzet és rosszságérzet, ami egyesíti őket, és aminek oda lehet adni Isten nevét.

Olgához fordulva mondja:

– Ha ön késztetést érez arra, hogy alamizsnát adjon egy nyomorultnak, akkor ezt a késztetést nevezheti Istennek.

Majd a rendőrbiztoshoz szól:

– S ellenkezőleg, ha ön vágyat érez arra, hogy valakit elüssön az utcán, elgáncsoljon egy idős asszonyt, akkor ezt a vágyat ön ördögnek nevezheti.

Visszatérve Lenszkijhez:

– Tudja, professzor úr, hogy a modern kor tudósai felismerték az emberi természet árnyoldalait. Ez pedig az agresszivitás, ami mindnyájunkat hatalmában tart, végtére is ez lehet az eredendő bűn.

Az idős pap mosolyog, mintha tréfálkozna, de egyedül csak ő mosolyog.

– Más oldalról nézve: a tudósok azt mondják, méghozzá megdöbbenve mondják, hogy felfedezték: a dolgokban egy bizonyos rend uralkodik. A legnagyobbaktól a legkisebbekig. Egy kifinomult rend, egy különös csoda. Ezt a rendet, amit egyetlen tudomány sem tud megmagyarázni, ezt nevezhetjük Istennek. A robbanást, ami megteremtette a világot, és ami kétségkívül tovább folytatja a teremtést, a nagyszerű kezdeti erőt, ami a csillagvilágokat irányítja és szétszórja a végtelenbe: ezt az erőt nevezhetjük Istennek. Ugyanígy Istennek mondhatjuk a természet egyensúlyát, a rovarok viselkedését, a méhet, amely megtermékenyíti a virágot. S látják, nem vagyunk nagyon messze az ökológiától.

Még mindig Lenszkijnek címezve:

– Az eddigieket illetően egyetértünk, ugye?

A professzor semmit sem válaszol.

Szergij atya folytatja:

– Ha az Isten fogalma változhat, akkor mit is mondhatnánk Isten ábrázolásairól, amelyek a legrégebbi idők óta léteznek? Például azokról a képekről, amik ebben a könyvben vannak?

Ujjával a misszáléra mutatva hozzáteszi:

– Mindez egy gondolkodásmód és egy beszédmód. A teológia a szó mély értelmében: módszer. Mulandó, mint minden módszer.

Ekkor Lenszkij megszólal és meggyőződéssel mondja:

– Nem. Számomra nem. Én hiszek az itt található valamennyi kép valóságában.

Szergij atya látható megdöbbenéssel kérdezi:

– Komolyan mondja?

– Ön azt nagyon jól tudja.

– Öntől nekem – folytatja az idős pap – nagyon valószínűtlenül hat, Lenszkij professzor, hogy a csillagok között létezik egy nagy fehér szakállú öregember. Isten belesimult a mi belső világunkba. Nem tudom, ért-e engem, de ma a credo minősíti a creditumot. Régen ez fordítva volt.

– Nem, nem értem – állítja a professzor.

A rendőrbiztos is hozzáteszi:

– Én sem értem.

Szergij atya tovább érvel:

– Amit hiszünk, az a mi hitünknek a tárgya. Egyre inkább tőlünk függ. Az örök igazságok egyre inkább viszonylagosak. Mi határozzuk meg, hogy miben hiszünk.

– Nem – mondja Lenszkij. – Nem én. Nem mehetek a hitem ellenében. A kompromisszum jó öreg útját elutasítom. Hiszek, és nem tehetek ellene. Én nem hihetek más dolgot.

– Ne mondja azt: Nem tehetek ellene. Ön mindenben hihet és semmiben sem hihet. Isten felruházta ezzel a képességgel.

– De mivel az üdvösségem számomra elérhető közelségben van, hogy utasíthatnám vissza?

– Nem is ezt kérem öntől.

Lenszkij elszántan és határozottan néz Szergij atyára:

– Valójában ön nem hisz Istenben. Ezért van itt. Egy perc csupán és azt fogja nekem mondani: szemtől szembe találkozni Istennel annyit tesz, mint szembe találni magad saját magaddal.

– Ön azt gondolja, hogy a dogma önmagában létezik, és hogy nekünk feltárja magát a legapróbb részletekig?

– Igen.

– Veszek egy példát: mindazonáltal ön mégsem hiszi a test feltámadását?

– De igen.

Az idős pap a pszichológusra, majd a rendőrbiztosra néz. Platna diszkréten int neki, mintegy jelezve: Én ugye megmondtam...?

A pap könnyörgőre fogja:

– Ön elhiszi, hogy fel fog támadni az utolsó ítéletkor olyanoknak, amilyen ma, karjával, lábával, hajával?

– Igen.

– Ön hisz Mária szüzességében?

– Igen.

– A tisztítótűzben?

– Igen.

– De mindazonáltal nem hisz az ördögben?

– De igen.

– Hisz az ördög létezésében?

– Igen.

Platna bosszúsan felkiált:

– De abban már maga a pápa sem hisz!

Az idős pap – aki nem igazán értékeli ezt a közbevetést – meglehetősen hűvös pillantást vet a rendőrbiztosra, majd visszatér a professzorhoz:

– Professzor úr, engedelmével, Iván testvér elmeséli majd önnek az álmát.

A fiatal pap egy pillanatig csendben marad, mintha koncentrálna, mielőtt elkezdené:
– Nyolc nappal ezelőtt láttam ezt az álmot, de lehetetlen elfelejtenem. Izzadságban úszva ébredtem, a szívem úgy vert, mint egy zavarodotté.

– Mit álmódott? – kérdezi Olga.

– Soha sem éltem át ilyen szorongást. Ezt nem lehet szavakkal kifejezni, és azóta sem hagy el. Minden éjjel, mielőtt elalszom, félek, hogy visszatér ez az álom.

A pszichológusnő türelmetlenül sürgeti:

– De miféle álom?

– Azt álmodtam, hogy kárhozatra vagyok ítélve. Örök kárhozatra. Az üdvözülés egyetlen reménye nélkül.

– Tudta, hogy miért? – kérdezi Olga.

– Nem.

– És mit látott? Milyen képeket?

– Semmilyen képet sem. Ami a leginkább aggasztó volt, valóban kegyetlen, az a képlátás teljes hiánya. Fekete és üres álom volt. Lassan, megállás nélkül csúszkáltam egy mély sötétségben. Reménytelenül azon igyekeztem, hogy lássak valamit, de semmit sem láttam. Meg akartam érinteni, érezni akartam, de semmit sem érzékeltem. De tudtam, hogy kárhozatra vagyok ítélve, s végül megértettem az ősi mondás értelmét: A Pokol Isten fényétől való megfosztás. Ez a semmi, ami elviselhetetlen.

– És ennyi az egész? – kérdi Olga.

– Igen.

A rendőrbiztos közbeszól:

– És akkor a démonok, a vasvillák, a nagy tüzes kádak?

Az öreg pap kis kézlegyintéssel mosolyogva válaszol:

– Folklór...

Iván testvér nyomban átveszi a szót:

– Rögtön megértettem a probléma teljes erejét. Ezért még most is nyugtalan vagyok.

– Fejtsd ki részletesebben! – mondja neki Szergij atya.

– A végtelenség tudata tart megszállva.

– Igen – mondja az idős pap.

– Amikor behunyom a szemem, az eszem távoli földekre téved. Olyan dolgokat képzelek el, amiket nem ismerek, soha nem is fogok megismerni. És akkor azt mondom magamban...

És ekkor Lenszkijre néz:

– ...Isten az, aki munkál bennem. Ezek a végtelenségről szóló álmok nem lehetnek mások, csak az ő műve. Nem tudom elképzelni az elképzelhetlent. Egyedül ő képes erre. Más pillanatokban...

A fiatal pap a pszichológusnő felé fordul:

– ... majdnem úgy gondolom, ahogy ön is. Hogy én ember vagyok, semmi más, csak egy ember. Hogy az én lelkem a lehetetlent lovagolja meg, és hogy az bizonytalan határokon táncol, és hogy minden hozzám hasonlóval ugyanez történik. Az a meghatározhatatlan fény, ami annyira vonz bennünket és ugyanakkor annyira menekül tőlünk, talán belőlünk árad? Mindaz, amit az álmaim alapján tudok az, hogy azt a fényt nem szeretném elveszíteni.

Az idős pap kiegészíti:

– Megkértem Iván testvért, hogy jöjjön velem, mivel ő számomra a mai keresztény ember szép példájának tűnik. Az őszinteségéről beszélek, a kérdésekről, amiket feltesz

magának s az alkalmazkodási képességéről. Ma számunkra az a legfontosabb, hogy megfejtjük egy múltbeli szöveg értelmét, hogy azt mondjuk magunkban: Isten a szívünkben lakozik. Legyen ő a mi homályos kívánságunk szüleménye, vagy az, aki ott messze lakozik, legyen akár a természet, legyen a mi közös jó- és rosszérzetünk, legyen az egész világmindenség; lényegében mit is változtat ez a mi életünk szempontjából? Ami számít, az a jelentés, amit Istennek tulajdonítunk ebben a gyötrelmes világban. Hogyan élünk? Ez az egyedüli kérdés. Tegnap Isten a hódítást és a tekintélyt képviselte. Ma ő az odaadás és az áldozat, ő a testvériség és az irgalmas szeretet. Itt van a lényeg, professzor úr.

– Nem. Értem, amit mond, de nem tudok önnel egyetérteni. Nem mondhatjuk azt: Isten bármi. Isten felől mi nem határozhatunk. Őt nem írhatjuk felül. Az ön hite csak egy az ideológiák közül.

– Én nem szeretem ezt a szót – vallja meg Szergij atya.

A professzor megjegyzi:

– Majd megszokja.

Olga egy másik kérdést tesz fel:

– Professzor úr, tudja, hogy nevezik az ilyen végletekig menő makacsságot?

– Ön mindjárt megmondja nekem...

– Rögeszme vagy mánia.

– Igen könnyű bolondnak nyilvánítani azt, aki nem úgy gondolkodik, mint ön.

Olga még nyomatékosítja:

– Nem én, hanem ön helyezi magát a normákon kívülre. S még azt is lehetne mondani, hogy ön ebben bizonyos mértékig örömet leli.

– Az ön pszichológiája nevetésre késztet. Ön azzal tölti az idejét, hogy kis fiókokba osztályozza a lelkeket, de azok onnan mindig kiszöknek. Egyedül Isten lát ott világosan.

A pszichológusnő ekkor a következőket mondja neki:

– Ön az elején is feltette a kérdést, emlékszik? Ugyanabból a testből és ugyanabból a verből valók vagyunk? Vajon a lelkünk különböző? Nos, hát igen, teljes bizonyossággal. Ugyanazokat a dolgokat látjuk és halljuk, s egyeseknek tiszta marad a fejük, míg önök eltévelyednek.

– Ez mindössze erőviszonyok kérdése – mondja Lenszkij.

– Biztos, hogy nem így van. Ez egy elmezavar, a lelki egyensúly megbomlásának a problémája. Olyan, ami veszélyezteti a társadalmi koherenciánkat. Ezt jól értse meg!

Ekkor Lenszkij elragadtatja magát:

– Egy nap majd önök örültek nyilvánítják, és örültek házába zárják mindazokat, akik nem értenek egyet önökkel! Mindenkit, aki majd másképp gondolkodik, és másképp érez! A lázadókat épp úgy, mint az álmodozókat és az elégedetlenkedőket, sőt a sztrájkolókat is! Majd azt fogják mondani: mindnyájan betegek! A mi feladatunk az, hogy kezeltessük őket!

Ekkor Olga is megemeli a hangját:

– De miféle beteges képzelődés ez? Azt képzelem, hogy egy paranoiást ott hagyunk a helyén, az egyetemen?

Lenszkijt annyira meglepi ez a szó, hogy nem képes válaszolni. Ekkor a felesége feláll és odamegy hozzá.

A titkárnő magától töröl egy sort, amit az imént leírt.

Az idős pap – mintegy végső békéltető erőfeszítésként – így szól:

– Professzor úr, utoljára hallgasson meg.

– Igen, hallgatom.

– Ön a „könnyű” szót használta. És én nagyon jól értem az ön követelését. De először vissza lehet fordítani a vádat és azt lehet mondani: a szellemi komfort az öné. Ön jól elvan a saját hitének melegében, és mindenre van válasza. Ne higgye, hogy könnyű igaz kereszténynek lenni a rohanó idők közepette. Éppen ellenkezőleg: nehezebb, mint más korokban összeegyeztetni az önállóságot, az emberi szabadságot és azt a hitet, ami nekünk kívülről adatott. Összhangba hozni a megismerési vágyunkat, uralkodni a természetben és az értelmünket meghaladó isteni gondviselésbe vetett szükségszerű bizalmunkon. Nehezebb, mint még soha nem volt, professzor úr, összeegyeztetni az emberi várost – amit mi építünk álmaink szerint, a saját ideálunk szerint – és az Isten városát, amit megpróbálunk elképzelni, de amely, számunkra lényegében ismeretlen marad. Valamennyien jól tudjuk, hogy illúzióink mindenhatók. Hogy a tévedésnek nagyobb az ereje, mint a valóságnak. Ehhez nem kell pszichológusnak lenni. De a túlvilág talán bennünk van. Ezt el kell fogadnia. Mindenekelőtt bennünk.

Lenszkij érzékelhető nyugtalansággal kérdezi tőle:

– Hogy mondhatja azt, hogy én tévedésben vagyok?

– Soha senki sem látta Istent – válaszolja az idős pap. Ismétlem: Őt mindenekelőtt saját magunkban kell megtalálnunk.

Ekkor a professzor felesége közbeszól:

– Nem mindent értek abból, amit itt neked mondanak, de nekem úgy tűnik, hogy igazuk van. Hallgass rájuk.

– Nem tehetem. Ha rájuk hallgatok, el vagyok veszve. Az életemnek többé nem lesz értelme.

Lenszkijné lányukra, Szonjára mutatva kérdezi:

– Mi talán nem vagyunk részei az életednek?

Olga új ötlettel áll elő:

– Ön arra fog bennünket kényszeríteni, hogy bűnt elkövessünk el az irgalmas szeretet ellen. Egy olyan cselekedetet, amit az ön Istene helytelenít. Ön arra készítet bennünket, hogy bűnt kövessünk el? Ugye így van?

Minden tekintet Lenszkijre szegeződik, aki egy szót sem szól. Szergij atya veszi át a szót:

– Ő inkább hallgat, úgy, mint ahogy Krisztus tette Pilátus előtt.

– Egy napon már nem fog többé hinni Istenben – mondja a rendőrbiztos. – Sőt, akkor majd megkérdezi: Hogy is hihettem? Hogy lehettem olyan ostoba?

De ekkor Lenszkij nyomatékosan kijelenti:

– Mióta megkaptam az önök idézését, tudom, hogy eljött az én tanúságtételem napja. Az a nap, amikor Istennek szüksége van rám, ez pedig a mai nap. Nincs jogom arra, hogy csalódást okozzak neki.

A felesége odahajol hozzá:

– Alekszandr, megijesztesz, könyörögve kérlek, a helyzet komollyá vált, gyere haza velünk.

– Hallgasson a feleségére – mondja a rendőrbiztos. – Önnek nem lehet mindnyájunkkal szemben igaza.

Lenszkij hirtelen felegyenesedve kiáltja:

– Hagyják abba! Hallgassanak el! Mit akarnak? Valóban örületbe akarnak kergetni? Még papokat is hívtak ide, meg orvosokat. Azok hol vannak? Ők is a szomszéd helyiségben várakoznak egy tévéképernyő előtt?

Ujjával a helyiség mennyezetére rögzített kamerára mutat. Körülötte néma csend. Ez a csönd – úgy látszik – mintha azt jelezné: a lényegre tapintott.

A titkárnő ceruzája végével megérinti a rendőrbiztos karját. A nő tekintetével kérdezi, hogy ezt is kell-e jegyzetelnie. A biztos nemet int.

Rövid szünet után Lenszkij egyikről a másikra tekintgetve, nagyon indulatosan újra beszélni kezd:

– Önök nem találják úgy, hogy túl sok a ridegség a világban? Hogy elég az elszigeteltségből? Hogy elég a középserűségből? A Föld napról napra zsugorodik. Belevész egy csillagóceánba, ahol én semmi sem vagyok. És önök sem. Akkor miért utasítsak el egy nyitott ajtót? A végtelenség egy esélyét? Miért? Kit fenyegettem én meg? Kinek okoztam fájdalmat? Miért kell még szorosabbra zárni a doboz tetejét, ahol már fuldoklunk? Nincs az a tudomány, nincs az a technika, nincs az a kifejezés, nincs az a költészet, amely képes volna elérni oly messzire, mint az én hitem. Neki vannak a legszélesebb szárnyai! Azok messzire visznek el innen engem, messze az önök dossziéitól, az önök lapjaitól, az önök készülékeitől...

S egy szempillantás alatt a rendőrbiztos és a pszichológusnő íróasztala felé iramodik. Hatalmas mozdulatokkal lesöpri onnan a papírlapokat, a különböző tárgyakat, s közben kiabálja:

– Rajta! Vágják hozzám ezeket! Mire várnak? Dobják ki az összeset! Semmit sem érnek!!

Az egyenruhás rendőr néhány gyors lépéssel odalép hozzá és megragadja. Lenszkij néhány pillanatra ellenáll.

A biztos gyorsan megkerüli az íróasztalát és fegyveres segítséget nyújt a rendőrnek.

Megfékezik Lenszkijt, aki hirtelen teljesen felhagy az ellenállással:

– Kérem, bocsássanak meg!

A rendőr tekintetet vált a biztossal, aki elengedi Lenszkij karját.

A professzor rögtön visszaül a helyére és egy pillanatra lehajtja a fejét.

A titkárnő összeszedi a szétszórt dokumentumokat és megpróbál rendet rakni.

Az idős pap egyik kezét a professzor vállára téve mondja:

– Szedje össze magát!

Lenszkij csendben marad.

A rendőrbiztos hozzá fordul:

– Hinni nem tilos, ellenkezőleg. De látja, hová viszi az önt?

– Már jobban vagyok – mondja a professzor.

– Tudja – jegyzi meg Platna –, igazán kis dolgot kérünk öntől. Őrizze meg a szívében azt, amit akar, de többé ne mondja, hogy hisz Istenben!

A misszálé felé mutatva még hozzát teszi:

– Mondjon le ezekről a limlomokról.

Lenszkij mintha a támogatását szeretné kérni, az öreg pap felé fordul. Szergij atya azt mondja neki:

– Az emberek között kell élni, professzor úr. Amikor csak lehet, el kell fogadni tőlük, amit kérnek.

Lenszkij a fejét csóválja:

– Nem tehetem.

– Miért?

– Isten legkisebb részét sem tagadhatom meg.

– De Isten – mondja neki Szergij atya –, Isten nem ez. Ön nekünk a hajdan élt emberek által megrajzolt fantáziaképekről beszél.

– Igen, de ez az én utam. Én mást nem ismerek. Eme út mentén haladok előre, ahol fények ragyogják be a lépteimet. Ha letérek erről az útról, elvesztem. Isten elhagy engem.

Ekkor Olga nekihevíülve fölemelkedik és megkopogtatja az asztalt:

– De az imént nem végzett már Istennel? Az üdvösséggel, meg az örök élettel? Ezzel a sok ósdi ostobasággal? S lényegében ön is tudja, hogy mindez hülyeség! Nem találja úgy, hogy mondanía kellene valamit? De ön nem tud egyebet, csak ostobán ismételtetni: hiszek, hiszek! Nyissa már ki a szemét, professzor! Ön itt van a Földön, és itt kell élnie és itt kell meghalnia is, mint ahogy nekünk is.

Lenszkij halkán válaszolja:

– Nem. Nem teljesen úgy, ahogy önöknek.

– Hanem?

– Ha a meghalás halál volna, semmi értelmét sem látnám az életnek. De az örök élet megígértetett nekem. Ez az, ami felé haladok. Isten angyalai kísérek engem, ők irányítják a lépteimet a sötétségben, és nekem időnként úgy tűnik, mintha egy könyved kéz vezetne utamon.

– Ön köztünk van még? – kérdi a pszichológusnő. Méltányolná végre, hogy mi nem tudjuk elfogadni ezt a nyelvezetet?

Úgy tűnik, a professzor nem értette meg az Olga által mondottakat:

– Az én halálom nem olyan, mint az öné.

– Mondja meg nekem a különbséget!

– Mindaz, amit ön remélhet, az az, hogy bölcsen haljon meg. Én, én tudom, hogy boldogan halok majd meg.

Úgy tűnik, a rendőrbiztos is segíteni akar neki:

– Utoljára még jöjjön vissza a Földre és nyissa ki a szemét!

– Az én szemeim sokkal nyitottabbak, mint az önéi.

– A mi földünk egészen kicsi, de ez mindenünk, amink van. Ez minden, ami érdekel bennünket. Itt kell dolgoznunk.

– Ön korszakot tévesztett – teszi hozzá Olga. – Ébredjen fel!

A rendőrbiztos ajánlatot tesz neki:

– Akar tíz percet, hogy egy kicsit elgondolkozzon?

A professzor nem válaszol. Olga még egyszer, szinte könyörögve kéri:

– Professzor úr, utoljára kérem, mentse meg magát!

23

Ekkor Lenszkij professzor lecsúszik a székéről és térdre hull a padlón.

Lassan, halk, nyugodt hangon, félig lehunyt szemekkel mondja:

– Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek teremtetőjében. És Jézus Krisztusban, az Ő egyszülött fiában, a mi megváltónkban, aki fogantatott Szentlélektől, született Szűz Máriától, szenvedett Poncius Pilátus alatt; megfeszítették, meghalt és eltemették. Alászállt a poklokra... Harmadnapon feltámadt a halottak közül; fölment a mennybe... Ott ül a mindenható Atyaisten jobbján; onnan jön el ítélni élőket és holtakat. Hiszek Szentlélekben. Hiszem a Katolikus Anyaszentegyházat...

Nyugodt arccal és összeszedetten folytatja a credóját:

– ... a szentek közösségét, a bűnök bocsánatát, a test feltámadását és az örök életet. Amen.

A többiek mozdulatlanul nézik.

Aztán elhallgat. Hosszú csend áll be.

Ekkor két fehér árnylány lép be a helyiségbe. Orvosok.

A professzor nem fordul hátra. Csendben imádkozik.

A felesége közeledik felé. Beszélni akar hozzá, de nem képes rá. A rendőrbiztos egyik kezével megfogja az asszonyt, aki ellenkezés nélkül hagyja, hogy eltereljék.

Amikor az egyik orvos a professzor vállára teszi a kezét, Lenszkij könnyedén felugrik, de nem védekezik. Gyorsan keresztet vet és feláll. A fehér köpenyes férfiak körbeveszik és a hátsó ajtóig vezetik. A professzor engedelmeskedik. Kimegy.

A rendőrbiztos a professzor feleségéhez fordulva:

– Most önök is hazamehetnek. Rendszeresen tájékoztatjuk majd.

– Köszönöm...

Az asszony kislányát vezetve kimegy. A biztos kérésére a rendőr kikíséri őket.

Az idős pap kérdezi a rendőrbiztostól:

– Ránk már többé nincs szüksége?

– Nincs.

Szergij atya mielőtt kimegy, feltesz egy utolsó kérdést:

– Miért okoz magának ennyi vesződséget? Nem volna jobb hagyni őket, higgyenek, amit akarnak?

– Erről nem mi határozunk – rövidre zárva mondja a rendőrbiztos.

A két pap meghajol, majd szó nélkül távozik. Amikor már a küszöbön vannak, a biztos megkérdezi:

– Akarnak egy kocsit, ami visszaviszi önöket?

– Köszönjük – válaszolja szárazon, szinte már keményen Szergij atya. – Gyalog megyünk vissza.

A titkárnő befejezi a Lenszkij által felforgatott iratok és tárgyak rendezését.

A pszichológusnő felveszi a kabátját és a gyapjúsálját.

A rendőrbiztos is felveszi a kabátját. A titkárnő által összeszedett iratok között meglát egy lapot, amin Lenszkij neve és fényképe látható.

A biztos egy pillanatig a professzor arcára mered.

A pszichológusnő megszólal:

– Remélem, ki fogják gyógyítani.

– Általában kigyógyítják őket.

A biztos becsukja a dossziét.

A titkárnő, aki tovább rendezget, a jegyzetelésére mutatva kérdezi:

– Akarja, hogy holnap ezt az egészet legépeljem?

A rendőrbiztos és a pszichológusnő összenéznek, majd a biztos válaszolja:

– Nem, ne fáradjon! De őrizze meg, sosem lehet tudni!

A pszichológusnő és a rendőrbiztos egymás mellett indulnak az ajtó felé. Olga kérdezi:

– De a fiad betegsége nem komoly?

– Nem, az orvos szerint nem.

– Öleld meg a helyemben is!

– Rendben.

A biztos a küszöbről visszafordulva figyelmezteti a titkárnőt:

– Ugye, nem felejt eloltani a lámpát?

– Nem fogom elfelejteni.

– A holnapi viszontlátásra.

– Viszontlátásra holnap!

A titkárnő egyedül marad. Mindjárt végez a rendrakással.

A rendőrbiztos íróasztalán ott maradt az imakönyv és a rózsafüzér. A nő egy pillanatra kinyitja a misszálét.

Ujjai közt előtűnnek a régi, kopottas, jámbor színes képek, amelyeket a lapok közé csúsztattak. Kíváncsian, valamiféle bizonytalan félelemmel nézi azokat.

Aztán bezárja a könyvet és a rózsafüzérrel együtt beteszi egy fiókba.

Gyorsan összeszedi a ruháit és mielőtt kimegy, még egy pillantást vet a helyiségre, majd eloltja a villanyt.*

Vége

* A novella alapján elkészült *Credo* című filmet Jacques Deray rendezte, bemutatta az Antenne 2 1983. január 26-án. Magyarországon a Gloria TV 2017. szeptember 23-án tűzte műsorára.

„Hazánk szentje, szabadság vezére”

II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig

Találó és méltó címet adott legújabb könyvének Ilyés Gábor, városunk ismert és elismert helytörténeti kutatója, a Jókai Mór Református Általános Iskola tanára. Nem ez az első ilyen témájú könyve, hiszen korábban már két kiadást is megért a Nyíregyházán felállított emlékjelek csokorba gyűjtése (2003, 2008), de feldolgozta a megyebeli 1956-os emlékjeleket is (2017). Ilyen témák kutatásában, közkinccsé tételében tehát már nagy gyakorlata van, avatott kézzel nyúlt most is anyagához. Hosszú évek munkájával

gyűjtötte egy kötetbe a nagyságos fejedelemre, II. Rákóczi Ferencre és a kuruc szabadságharcra emlékező, emlékeztető emlékjeleket, táblákat, szobrokat, köztéri alkotásokat.

A cím választása nem véletlen, hiszen Rákóczi nagyságát, az általa vezetett szabadságharc jelentőségét halála után száz évvel, a változást akaró reformnemzedék és a Fiatall Magyarországi írói, költői ismerték fel, és tűzték a nevét zászlajukra. Előbb Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály és Arany János emelték a nemzet tudatába, majd 1848-ban Petőfi Sándort ihlette és inspirálta Rákóczi alakja, s az 1848-ban írott szép versében, a *Rákóczi*-ban ezt így fejezte ki:

„Hazánk szentje, szabadság vezére,
Sötét éjben fénylő csillagunk,
Óh, Rákóczi, kinek emlékére
Lángolunk és sírva fakadunk.”

A márciusi ifjak másik vezéralakjának, a történetkutató és történetíró Vasvári Pálnak szintén Rákóczi Ferenc volt az eszményképe, annyira, hogy az általa 1849 tavaszán szervezett szabadságharcot is Rákóczi-iról nevezte el, s kicsiny, 500 fős „serege” zászlójára is a fejedelem nevét hímezte. E zászló alatt halt hősi halált 1849 nyarán.

A könyv alcíme jelzi tulajdonképpen magát a tartalmat: *II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig.*

Az igényesen szerkesztett, számtalan fotóval ellátott kötetet 2020. november 4-én mutatta be a lektor, Mészáros Kálmán, a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa, napjainkban a Rákóczi-korszak egyik legkitűnőbb kutatója Nyíregyházán, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban. Az országos járványhelyzet miatt kevesen voltunk ezen a rendezvényen, azóta sem igazán kapott nagyobb publicitást a könyv, pedig mind kiállítása, mind a benne foglalt óriási ismeretanyag megérdemli ezt.

Ahogy az már a rendezvényen is elhangzott, II. Rákóczi Ferenc a magyar történelem egyik legismertebb és legnépszerűbb alakja. Nevét sok száz közterület és intézmény viseli, a néphagyomány számos famatuzsálemet és vízforrást kapcsol a személyéhez, születésnapja, március 27-e 2015 óta nemzeti emléknepünk is. A trianoni Magyarországon belüli 432 emlékjel mutatja, hogy nemzeti emlékezetünk meghatározó személyiségéről van szó, s ezt a számot tovább növeli 610-re a határainkon és a Kárpát-medencén túli emlékek száma.

A bemutatón hallhattuk a szerzőtől, hogy a szabadságharc kitörésének 300. évfordulója, tehát 2003 óta foglalkozik ezzel a témával. De „a kutatómunka igazi lendületet csak 2009-ben vett, amikor egy kis csoporttal eljutottam a ma Ukrajnában található Brezán () városába. Akkor döntöttem el, hogy most már érdemes komolyan venni az eddigi gyűjtőmunkát, és célul tűztem ki a kuruc emlékjelek katalógusának össze-

állítását...” – vallotta Illyés Gábor. Történelemtanárként mindegyik osztályában évente legalább egyszer szóba kerül II. Rákóczi Ferenc alakja és a kuruc szabadságharc. A tanórákon óriási lehetőségek nyílnak arra, hogy „becsempéssze” a fejedelmet idéző emlékeket, emlékjeleket Borsitól Kassán át egészen Rodostóig. Az emlékek kutatásával, a történelem tanításával magához a tanárhoz, a kutatóhoz is egyre közelebb került a fejedelem alakja, a szabadságharc eseménysora. Így érintette meg őt is Rákóczi személyisége, a Rákóczi-kultusz. Minderről igen részletesen írt a kötet bevezető tanulmányában, levonva azt a következtetést, hogy Rákóczit, hamvainak 1906-os hazaszállítását és újratemetését követően, mindegyik politikai rendszer elfogadta. Igaz, hogy ezek változását követően személyiségének más-más jegyeit emelték ki, de mindig példaképül lehetett állítani az ország lakói elé. Volt ő a függetlenségért, a Habsburg-elyomás ellen küzdő főúr, de volt az egyszerű népet maga mellé állító népvezér is. Hazájához, népéhez való hűségét, önzetlen magatartását, vallási türelmét, szerény, puritán életmódját azonban soha senki sem vonta kétségbe.

A *II. Rákóczi Ferenc emlékezete az emlékjelek tükrében* címet viselő bevezető tanulmány tehát a magyarországi Rákóczi-kultusz történetét követi végig a szabadságharc 200. évfordulójának megemlékezéseitől egészen napjainkig. Itt olvashatjuk, hogy a megvalósult alkotások anyagukat tekintve változatosak (fém, fa, tűzzománc), kivitelükben is különféle színvonalúak. Jó néhányuk pedig csak terv maradt, mások pedig, mert Trianon után a határokon kívül kerültek, vandál kezek támadásainak nyomán az enyészeté lettek.

A bevezető tanulmány végén a szerző az alábbiak szerint összegezte kutatásait: „A kötetben kísérletet teszek egy történelmi korszak emlékét őrző (meglévő és már eltűnt) alkotásainak összegyűjtésére, leltározására és bemutatására. A Kárpát-medencében található emlékjeleket teljességre törekvően igyekeztem feltérképezni és bemutatni. (...) A Kárpát-medencén túli emlékjelekről pusztán csak egy részletes kitekintést igyekeztem nyújtani azzal a céllal, hogy II. Rákóczi Ferenc életéről teljesebb képet kapjon az olvasó. Ezért kerültek bele azok az alkotások is, amelyeket a fejedelem emigrációjának helyein állítottak.”

Amikor egyszer megkérdezték Ilyés Gábort arról, hogy lehet-e a 610 emlékjelből kiemelni a legkedvesebbet, ő „kapásból” azt válaszolta, hogy az elsőt. Mármost a Rákóczi-emlékjelek közül az elsőként felállítottat. Azonnal meg is magyarázta ezt a választását azzal, hogy ezt az emlékművet eredetileg Zólyomban leplezték le 1907-ben. Hányatott körülmények között került 1969-ben Borsiba. A szoborban benne van magának a fejedelemnek hányatott élete is: felállították, Trianon után leszedték, tulajdonképpen ezzel mentették meg a pusztítástól, majd a nemesfémhulladék-gyűjtők ellopták és feldarabolták. Majd megtalálták és a szobor újjászületett, s ma Borsiban emlékeztet a fejedelem életére, sorsára.

A bevezető tanulmány után következik a Rákóczinak és a szabadságharc más személyiségeinek, eseményeinek állított emlékművek katalógusa. Ez három részből áll. Az első – és természetesen a legnagyobb – egységet a magyarországi emlékjelek adják. Ezt a részt a szerző a földrajzi elvek figyelembevételével tette „fogyaszthatóvá”. Budapest emlékjeleinek

felsorolása után következtek az országban fellelhető emlékek megyék szerint.

E katalógus egyik nagy erénye, hogy Ilyés Gábor nem egyszerűen felsorolást készített az emlékjelekről, hanem azokat a magyar történelembe, az illető települések történelmébe ágyazta be. Számtalan művelődéstörténeti adattal egészítette ki az emlékjelek állításának, esetleges áthelyezésének, felavatásának vagy éppen eltávolításának történetét, leírásokkal, hírlapi tudósításokkal színesítve azokat. Nem feledkezve meg arról sem, hogy mindezeket – ahol lehet – korabeli vagy éppen képzőművészeti alkotások segítségével hívásával látható, érzékelhető formában is közölje. Ezek a leírások a rendelkezésre álló források nagyságától függően, de lehetőleg a teljesség igényével fordulnak a bemutatandó alkotáshoz.

A budapesti 31 emlékjel közül kiemelkedik a Parlament előtt álló Rákóczi-lovasszobor, melynek a szerző két teljes oldalt szentelt. Nem véletlen, hiszen az ország jelképes központjában csak a legnagyobbak számára van és lehet hely! Az ott emlékjelet kapó személy fontosságát, jelentőségét a felállítás (1937) óta eltelt több mint 80 év alatt sem kérdőjelezte meg senki, a politikai rendszerváltások sem.

A főváros után következnek a megyék, melyek közel 200 településén 400 emlékjel található.

A kötet második része *A történelmi országrészek emlékjelei* címet viseli és sorban következik a Délvidék (4 település – 5 emlék), Erdély – Partium – Bánság (30 település – 43 emlékjel), majd a Rákócziak fészke, a Felvidék kezdve a fejedelem szülőhelyével, Borsival, Kasán, Késmárkon, Nagysároson, Zborón

át Zólyomig (28 település – 44 emlékjellel), s végül Kárpátalja 15 települése, köztük az ősi vár Munkács, Beregszász, Tiszaújlak, Dolha 49 emlékjellel.

A harmadik rész a Kárpát-medencén kívüli kuruc emléket tárgyalja országonként: Ausztria, Bulgária, Csehország, majd a bujdosás állomásain, Franciaországban (Yerres), Lengyelországban (Gdańsk, Jarosław, Varsó) és a törökországi (Isztambul, Ízmit, Karatepe, Rodostó) településeken található emlékjelet, de őriznek Rákóczi-emléket Németországban és az ukrajnai Brezánban is.

Végezetül térjünk egy kicsit haza, szűkebb pátriánk, a Felső-Tisza vidékére. Mai megyénk, mely az egykori Szabolcs vármegye egésze, meg a Trianon után itt maradt Szatmár, Bereg, Ung és Ugocsa részeinek, 232 településéből 21 helység 61 Rákóczi-emlékjellel dicsekedhet. E 61 emlék felét két település mondhatja magáénak: Tarpa, ahol 1703 tavaszán kibontották Rákóczi hadba hívó zászlóit, és Vaja, mely jelképesen lehet a szabadságharc kezdete és vége, hiszen 1703 nyarán járt itt először a fejedelem a Vay család tagjainál, és hívta őket magával, majd pedig 1711. január 31-án már kuruc Vay Ádám udvari marsall vendégként ebben a várkastélyban tárgyalt a császári csapatok főparancsnokával, gróf Pálffy Jánossal egy esetleges békéről. Ma már tudjuk – sikertelenül, bár a békekesség nem sokkal később báró Károlyi Sándor közbeléptével – mindkét fél számára kedvezően – létrejött.

E 61 emlékjel között mindenfajta típusú, anyagú emléket megtalálunk, anyaguk szerint: fa, kő, márvány, bronz, formájuk szerint: emlékoszlop, emléktábla, utcatábla, egészalakos szobor, mellszobor, lovasszobor, egyéb jelképe-

ket, fegyvert, zászlót ábrázoló alkotások. A felállítások időpontja is széles skálát mutat 1897-től 2020-ig.

1895-ben Szabolcs vármegye közgyűlése arról is határozott, hogy a honfoglalás ezredéves emlékére hét emlékjelet (oszlopot, táblát) létesítenek a vármegyében. Ezek közül kettőn, az 1897-ben Nagykállóban emelt oszlopon feltűntették a szabadságharc emlékét is, a szintén 1897-ben Vaján leleplezett tábla pedig kifejezetten a Rákóczi-szabadságharcról szól, s ennek művelődéstörténeti értéke is nagy. A várkastély falán ma is álló tábla szövegén jól látható, hogy egy sort kitöröltek belőle. Ez a sor így hangzott: „és végleg megállapítva” – mármint az ott megtárgyalt békekötés pontjait. A kastélyt akkor lakó, kurucságukat igen erősen őrző Vayak azonban addig nem engedték a táblát feltenni, amíg ezt az inkriminált sort ki nem faragtatta onnan a vármegye. Szintén az elsők közül való a Rákóczival együtt hazahozott és újratemetett kuruc Vay Ádám turulmadaras emlékoszlopa (Holló Barnabás) 1906-ból, de országos érdeklődésre tarthat számot az egyedülálló kuruc szoborpark a maga 12 mellszobrával és domborművével és a Nagy Lajos Imre 2011-ben felavatott, *A majtényi zászlóletétel* című emlékművével.

Tarpán a község szülötte, Rákóczi első (és egyetlen) jobbágyszármazású ezerekapitánya, majd brigadérosa, a később általa nemesített Esze Tamás egészalakos (Németh Mihály), és a fejedelem 2003-ban leleplezett lovasszobra (Bíró Lajos) áll. Szintén országos hírű az a bronztáblasorozat, mely Esze Tamás életútját követi végig (Bíró Lajos).

E terjedelmes kiadványban való eligazodást segíti a könyv végén található

tablázat, mely az emlékműveket avatásuk időrendjében tünteti fel. Ebből kitűnik, hogy van olyan művész, aki többször megmintázta Rákóczit, s egyegy mellszobrát több példányban is fölállították.

Mindent összevetve bizton állíthatjuk, hogy Ilyés Gábor olyan munkát tett az asztalra, mely hiánypótló alkotás, a kor és annak utóélete, a Rákóczi-kultusz iránt érdeklődők *Bibliája* lehet, és reméljük, lesz is.

Utóirat. Egy munkát csak abbahagyni lehet, befejezni nem! Amikor ezt az ismertetést elkészítettem, olvasom a *Honismeret* ez évi utolsó (2021/6.) számában, hogy 2021. szeptember 26-án Gyimesbükkön felavatták II. Rákóczi Ferenc mellszobrát.

ILYÉS GÁBOR: „Hazánk szentje, szabadság vezére”.

II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig Nyíregyháza, 2020.

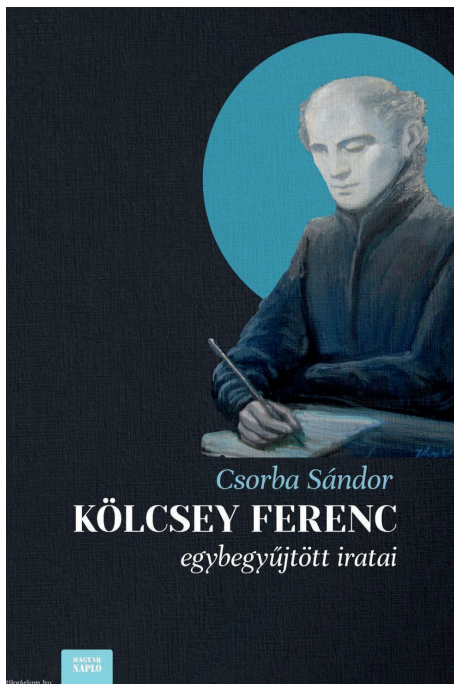
Szerző, 400 p.

BENE JÁNOS

Tudományos igényű szövegkiadás máig érő tanulságokkal

Csorba Sándor új Kölcsey könyvéről

A Kölcsey-szövegkiadásoknak (kiváltképpen ha Csorba Sándor gondolja őket) speciális értéke, hogy a textológiai gondosság összefér (együtt létezik) az olyan nemzetpedagógiai „üzenet”-ekkel, melyek a XXI. században is aktuálisak. A Csorba Sándor által fogalmazott szövegrészek ugyanis (*Keletkezés, Magyarázatok*) egyszerre tökéletesen tárgyszerűek, mégis meghatározza őket a Kölcsey-korhoz, s egyszersmind a máig is érvényben maradt közösségi felelősség-érzethez való hűség. Látszólag jogtörténeti, megyei politikai érdekességű tények (és indulatok) elevenednek meg, ugyanakkor legtöbb esetben gazdasági (sőt gazdálkodási), szociális, etnikai, felekezeti körülményekre világítanak rá, tehát bámulatos hitelességgel adják vissza a kor gondolkodását, értékrendjét, ahogyan például manapság az iskolai oktatásban is sorra

kerülő szövegek (pl. *A szatmári adózó nép állapotáról* című Kölcsey-beszéd) máig érvényes össznemzeti és szociális felelősségérzet inspirálására alkalmasak. Vagy amikor Kölcsey „a nemzeti nyelv csinosodása és terjesztése” dolgában érvel (380.), akkor hasonló érzések ihletik, mint a *Himnusz* megalkotásakor, vagy amikor a Kossuthnak szóló 1836. december 15-én kelt levelében a Lovassy testvérek perbe fogásával kapcsolatban nyilatkozik (642–644.). A tény iskolai tankönyvek szintjén is ismeretes, mégis személyes többlettel szolgálnak a szövegrészletek a megelőző és ezt követő lapokon, tehát (bármily „elkoptatott” a kifejezés) mintegy a megszólalás mikéntjével gazdagodnak.

Sok-sok apró részletre derül fény (kapunk magyarázatot Csorba Sándortól), mindez aztán olyan szociológiai hátteret biztosít a nem szakember olvasó számára, aminek köszönhetően rengeteg adat, apró tény is körülöleli az egyébként ismeretes fordulatokat. S általában is: amit megismerünk gazdálkodási adatoktól az árvízhelyzetig sok mindentről, az nem pusztán tényanyag és háttérem, hanem annyiféle életvezetési és életfeltételi magyarázat, ami nélkül nem elevenedne meg igazán e nagy költő és politikai gondolkodó szellemi „hányattatása”. A cseledek életformáját meghatározó körülmények rendszerbe foglalása elképzelteti velünk azt a léggört, ami a földbirtokos Kölcsey Ferenc számára inspiráló közeg (365.), de „nyűg” is, s ami politikai állásfoglalásának és személyes létének olyan egyszerre bénító és ugyanakkor inspiráló együttesét produkálja, mely nélkül irodalmi művei megfelelő háttér nélkül maradtak volna.

Kölcsey Ferencnek testvéröccse halála utáni peres ügyei nem pusztán irodalmi

működésének gazdasági és erkölcsi hátterül szolgálnak, hanem szókinszben, jogászai és családpolitikai „logika”-ban hozzák létre sokféle gesztus összjátékát, s ily módon a sokoldalúan okadatolt emberi és közösségi atmoszférát „matematikai” részletezéssel és hitelességgel párosítják, ami nem pusztán etikai és nyelvi, hanem birtokosi lélektanát, viszonyrendszerét is visszaadja. Megfelel ez a „háttér-építés” más területek objektív megítélésének is. Hisz Kölcsey rengeteg küszködik peres gazdasági ügyekkel, de egyszersem igen sajátosan jelennek meg e dokumentumok révén az ekkor még jobbára „szórványos” vidéki nemzeti kulturális események is. A nádortól az egészen elmaradott vidékek nemesi, sőt polgári rétegéig értesülünk a magyar nyelv és kultúra ügyét pártoló akciókról. Amikor például a Nagykárolyban létesülő magyar könyvtár működése, segítése kerül szóba, akkor is a magyar nyelvű kultúra, irodalom támogatását szorgalmazó Kölcsey szándékait dokumentálják a szövegek. A könyvtár ügyében (mely közvetlenül szolgálná magyar nyelvű művek beszerzését) megnyilatkozó Kölcsey ambíciója előre vetíti a század közepére és második felére valóban szélesedő anyanyelvi olvasókedv terjedését, ami oda vezet, hogy az 1850–60-as években már valóban sok tízezer olvassák Jósika és Jókai műveit, s valóban kezd megvalósulni egy „olvasó nemzet” vágyképe.

Csorba Sándor egyáltalán nem állítja előtérbe a költő, az irodalomszervező Kölcseyre vonatkozó dokumentumokat, hiszen ennek a kötetnek (címe szerint is) az egybegyűjtött iratok egészének közzététele volt a célja. Annál inkább felkeltheti érdeklődésünket, amikor például (s erre nem nagyon sok, de számos eset volna idézhető) Szentlélek Antal

táblabíró perleveleket küldő üzenetében azt írja Kölcseynek, hogy „Nagyot vétené az én Barátom, ha Homerus fordítását félbehagyná, mikor a gazdaság bajai között lehet arra időt nyerni.” (189.) Természetesen elvi megnyilatkozás is idézhető ez ügyben, hiszen Szatmár vármegye közgyűlésének Kölcsey Ferenc által megfogalmazott utasítása szerint a Magyar Tudós Társaság támogatását elsőrendű feladatnak tekintik, hiszen ettől azt várják, hogy „mind koronás fejedelmeink, mind az Országgyűlési Követek’ öszvesége a’ nevezett Társaság, az az a’ Nemzeti nyelv’ és nemzetiség’ ügyében meleg részt vesznek.” (350.) A reformkori „nemzeti ébredés” kulturális és nyelvi programja tehát direkt módon része Kölcsey nemzetpedagógiai koncepciójának. S hogy ennek öszseurópai „kitekintése” sem hiányzott, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy az országgyűlésbe delegált Szatmár megyei képviselőknek szóló instrukciók nemzet-

közi perspektívája is érzékelhető, amennyiben például „Lengyel Országnak régi független állapottyába való vissza helyeztetése” is szóba kerül. (322.)

Csorba Sándor kötetének tudományos elemzése, eredményeinek hasznosítása a szűkebben vett „szakma” feladata. De az érdeklődő „közvélemény” sem mehet el e jeles munka megjelenése mellett. Méltatlan lenne, ha e kitűnő kiadványra nem hívnánk fel a figyelmet. S nemcsak azért, mert Csorba Sándor több évtizedes filológiai teljesítménye szinte páratlan súlyú, hanem azért is, mert példát ad a magas szintű textológiai tudományosságra, amelynek a tájhazához kötődő hűsége olyan szubjektív többletet jelent, melyből remény és biztatás is származhat.

CSORBA SÁNDOR: Kölcsey Ferenc egybegyűjtött iratai. Budapest, 2021. Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 970 p.

IMRE LÁSZLÓ

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, a Jósza András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetének Történettudományi Intézeti Tanszéke és a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Szerkesztősége helytörténeti pályázatot hirdet „Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung) múltjának történetéből” címmel.

Témajavaslataink:

- *Ami összeköt... – a Szabolcsot, Szatmárt, Bereget más megyékkel, tájegységekkel, országokkal összekötő szálak (pl. neves családok, személyek, kulturális, gazdasági, kereskedelmi kapcsolat, folyómenti gazdálkodás, folyószabályozás, migráció) története.*
- *Családtörténet a 20. században – visszaemlékezések, személyes iratok és oral history alapján.*
- *Gyülekezettörténet a 20. században.*
- *Megyénk híres szülötteinek kerek évfordulói 2022-ben (Lónyay Menyhért, Móricz Zsigmond, Balázs József stb.).*
- *Kulturális, szabadidős és karitatív tevékenységet folytató egyesületek, társaságok és intézmények (könyvtárak, mozik stb.) története településemen.*
- *Településemen elesett világháborús katonák emlékhelyének, sírjának története.*

Szívesen fogadjuk a határon túlról érkező pályaműveket is.

Pályázni 10–30 oldal terjedelmű, géppel írt (A/4-es lap, 1,5 sortáv, Times New Roman, 12-es betűnagyság), még nem publikált dolgozattal lehet. A pályaműnek tartalmaznia kell a felhasznált irodalmat és a források leelőhelyét.

Felhívjuk Tisztelt Pályázóink figyelmét arra, hogy csak a kiírásnak tartalmi és alaki szempontból is megfelelő dolgozatokat fogadunk el! Kérjük a pályamunkán feltüntetni a pályázó nevét és elérhetőségét (levelezési cím, e-mail, telefon).

Pályadíjak: 1. díj: 35 000 Ft 2. díj: 30 000 Ft 3. díj: 25 000 Ft

A pályaműveket 2022. augusztus 26-ig postán, illetve lehetőség szerint elektronikus úton is kérjük eljuttatni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárába (4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4. sz., e-mail: szszbml@mnl.gov.hu). Bővebb információ Kocsis György levéltári könyvtárostól kérhető a 42/414–313-as telefonszámon vagy e-mailben (kocsis.gyorgy@mnl.gov.hu).

A fenti címre elektronikus formában megküldött pályamunkákat honlapunkon a szerző engedélyével közzéteszük, ezért kérjük, hogy csatolja e-mailjéhez a megjelentetéshez való hozzájáruló nyilatkozatát.

A pályázatok értékelése és az ünnepélyes díjkiosztás 2022. szeptember 22-én, a XXIX. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napon lesz.

Nyíregyháza, 2022. április 4.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

Szerzőink

Bakajsa András – irodalomtörténész, Fényeslitke

Dr. Bakó Endre – irodalomtörténész, Debrecen

Dr. Bene János PhD – történész, címzetes múzeumigazgató, Nyíregyháza

Dr. Drabancz Róbert PhD – történész, Nyíregyháza

Carrière, Jean-Claude (1931 – 2021) – regényíró, fordítókönyvíró, színész

Dr. Hamar Péter – irodalomtörténész, Fehérgyarmat

Havasi Dóra – festőművész, Nyíregyháza

Dr. Holmár Zoltán PhD – történész, Nyíregyháza

Prof. dr. Imre László – irodalomtörténész, akadémikus, Debrecen

Marik Sándor – újságíró, Budapest

Néző István – helytörténész, Kisvárd

Dr. Prohászka Péter PhD – régész, történész, Esztergom

Prof. dr. habil. Cs. Varga István – irodalomtörténész, ELTE BTK, Eger

Vitál Attila – szociológus, Nyíregyháza

500 FT

HAVASI DÓRA: „TÁLPUNK ALATT FÜTYÜL A SZÉL” II. (2019)

E számunk megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap